VIRGILII MARONIS

GRAMMATICI

OPERA

EDIDIT

IOHANNES HUEMER.

LIPSIAE
IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.
MDCCCLXXXVI.

LIPSIAE: TYPIS B. G. TEUBNERI.

PRAEFATIO.

Cum ante hos quattuor annos de Virgilio Marone grammatico fusius agerem [1]), de edendis his operibus nondum cogitavi. Haerebam enim, num hoc grammaticorum infimae aetatis studium tanti ubique aestimaretur quanti equidem haberem. Non deerant tamen qui mecum hac in re facerent; in his erat rei metricae investigator longe praestantissimus, Guilelmus Meyer, qui eodem fere tempore in libello illo satis claro 'Der Ludus de Antichristo' (Monaci 1882) de Virgilio artis rhythmicae doctore multa cum laude tractavit. Cum alii viri docti in una Ang. Mai editione neque integra neque emendata nitentes Virgilii praecepta grammatica eiusque genus dicendi satis tricosum examinarent [2]) et nova editio iterum iterumque desideraretur, amicis adhortantibus non amplius repugnavi, quin ad opera grammatici illius diu multumque neglecti edenda accederem, quamquam me opus plenum periculosae aleae esse subiturum habebam persuasum.

Ad emendanda Virgilii opuscula auxiliis usus sum eis, de quibus in commentatione supra laudata tractavi; accesserunt forte fortuna fragmenta quaedam vel excerpta

1) cf. Die Epitomae des Grammatikers Virgilius Maro nach dem Fragmentum Vindobonense 19556. Wien 1882. (Aus dem Jahrgang 1881 der Sitzungsberichte der phil. hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften, B. XCIX S. 509 ff.)

2) cf. Paulus Geyer, Beiträge zur Kenntnis des gallischen Lateins (Wölfflins Archiv II 25 ff.).

codicum Virgilianorum. Denique fontes novos alios esse patefacturos confidenter spero.

P Cod. Parisinus latinus 13026 s. IX, olim Corbeiensis[1]) numero 540 notatus (in margine superiore *ex Corbeiensi monasterio* legitur), tunc Sangermanensis n. 1188 membranaceus formae maioris multos latinitatis argenteae quam dicunt cum poetas tum artium scriptores continet, atque f. 1—10 *ars Euticii de verbo* (cf. Keilii Gramm. lat. t. V 477 et 'de grammaticis quibusdam latinis infimae aetat.' p. 5), f. 11ª—40ª Virgilii Maronis epitomas in fine mutilas (desinit in verba . . . *quod mihi videatur satissimum etenim duas partes praepositionem* f. 40ª), f. 40ᵇ fragmentum cuiusdam glossarii incipientis sic: *ango stringo; amita soror matris* etc. — f. 41ª Cruindmeli artem mutilam quaternione undecima recisa (cf. editionem meam p. IV) — f. 54ª *effusum ingenii* (= Prudentii contra Symmach. praef. v. 78 — f. 73ª (FINIT CONTRA SYMM̃); sequitur *Eua columba fuit* . . (= Prud. ditt. 1) et *pius fidelis innocens* (= epilogus) cum subscriptione EXPLICIT LIBER PRVDENTII METRICE ARTIS FELICITER D̄Ō GRATIAS AMEN, deinde *Tytiron ac segetes* (cf. Anth. lat. n. 718 R), f. 76ª INCIP̄ DE PASIONE HYPOLITI BEATISSIMI MARTYRIS (= Prud. Perist. XI), f. 78ª *electio tibi xp̃o locus est* (= Perist. VIII), Aviani fabulae inc. *Dubitandi mihi theodosi* (cf. Froehneri ed. p. 1) — f. 84ª *promeruisse necem* (l. c. p. 49). Avianum excipiunt *prima deonei tollerata* . . (cf. Anth. lat. n. 641 R) et f. 84ᵇ *Est et non cuncti* . . (cf. Anth. lat. n. 645 R) et *ut belli* . . (cf. Anth. lat. n. 392 R); sequitur ANCI MALII SEUERINI BOETHII DE CONSOLATIONE PHILOSOPHIAE *carmina qui* — f. 92ᵇ EXPLICIT METRICA ANCII MANILII SEUE-

---

1) Non est praetermittendum in catalogo vetere Corbeiensi sub numero 303 (cf. Becker, catalogi antiqui p. 191) legi *Virgilii Maronis epitoma*, sed hoc libro Aeneida abbreviatam significari mihi certissimum est.

RINI etc., deinde *Perita fandi iam progressum comprimę* (= Mart. Capell. l. IV p. 136E) — f. 100^{b} *quino stanto aequore ponti*, f. 101^{a} *disparat obtritis que nos i. r.* (= Paulin. de s. Felice) — f. 120^{b} *nunc opus adiutore deo solusque timendus*, f. 121^{a} *HN ONOMA ΘH KYPI.* INCIPIUNT EGLOGE DE LIBRIS GRAMMATICORUM DE LITTERA ET SYLLABA ET ACCENTU ET POSITURIS *Disciplina a discendo nomen accepit* — f. 165^{b} *primae coniugationis verba*, f. 161^{a} *Verbum est pars orationis* (*ars malsachani* in margine superiore alia manu scripta leguntur) — f. 181^{b}, ubi de alea quaedam leguntur; liber finitur epistola quadam ascetica f. 182 *expl ep.* INCIP *ep* IOHANN . . . (ultima verba evanuerunt).

Atque Virgilii epitomae, quae a folio primo quaternionis quintae (numerus in margine superiore depictus est) incipiunt, inscriptionem habent hanc: ARS UIRGILII maronis | MARONIS VIRGILII ORIUNTUR AEPITHOMAE XV. PRIMA DE SAPIENTIA — f. 12^{b} *Explicit PRima. incipit* III (sic) *de liteRa* — f. 13^{b} *Explici syllabae sunt* .. Capita sequentia, quae sunt de metris, de nomine, de pronomine, de verbo neque inscriptionem neque subscriptionem habent nisi quod f. 33^{b} *Explicit de coniunctatione. Incipit de numeris* legitur — f. 36^{b} post caput de verbo finitum EXPLICIT VIII — f. 37^{a} INCIPIT NONA DE RELIQUIS PARTIBUS ORATIONIS.

Scriptus est codex ab uno eodemque librario, atramento tamen vario. Ex verbis syllabis litteris erasis vel supra infraque lineas positis, denique punctis persaepe litteris appictis correctoris vel correctorum manus cognoscas. Nonnulla enim is qui codicem scripsit emendasse videtur, multo plura alius quidam ad idem exemplar correxit emendando primae manus errores, detergendo archetypi proprietates, quas correcturas omnes diligenter adnotavi. Erroribus tamen multis liber adhuc scatet sive deformitate exemplaris, ex quo hic liber fluxit, sive incuria librarii satis indocti ut videtur. Vocalium *e* et *i*, *ae* et *e*, *i* et *y*, *o* et

u, a et *u* permutatio in verborum syllabis primitivis et ultimis sollemnis est, unde quae nasci potuerit et saepe nata sit confusio facile intellegas. *h* modo additur, modo omittitur. permutantur etiam consonantes *u* et *b, f* et *ph, f* et *p, p* et *b, d* et *t, l* et *r, r* et *s, r* et *n* aliae, quae permutationum genera, cum ad pronuntiationem illius temporis vulgarem cognoscendam multum valeant, ex adnotatione critica non seclusi. Neque minus ad sermonem vulgarem attinet, quod *m, s, t* litterae finales in fine verborum modo adduntur superflue, modo omittuntur. Scripturae conpendia cum librarius non intellexisset 14, 24 *tent* pro *tenent* 32, 9 *gene* pro *genere* 28, 7 *supta* pro *sumpta* alia id genus scripsit, verborum distinctiones perturbavit locis permultis ut 43, 12 *acre tenet* 18, 13 *muli lautor nores logii necare nam cessi.* denique spatia inter syllabas verbi eiusdem exstantia (cf. *sapi entia* 23, 3 *inde dicionem* 27, 22) inde explicare licet, quod librarius utpote linguae latinae non satis gnarus de conectendis disiungendisve syllabis in exemplari fine versuum distractis anxius erat.

N Codex Neapolitanus nr. IV A 34 membranaceus in 4⁰ foliorum 289, quorum pars prior (f. 1—91) s. IX (ut Bethmanno obiter inspicienti visum est) vel X (ut G. Meynckio, cui apographum debeo), posterior vero pars paulo post scripta est. Satis accuratam codicis descriptionem Cat. Ianellius in catalogo bibl. lat. vet. et class. manuscr. quae in regio Neapolitano museo Borbonico asservatur p. 26 confecit. Atque pars prior illa quaternionibus I—XI continetur, cum haec recentior novis numeris litteris scilicet A—I pagina recta (f. 92—167) ceteris pagina versa (f. 168—289) scriptis insignita sit. Hae variae scripturae partes variis manibus sunt perscriptae. Liber olim Romae in bibliotheca *dei principi Farnese* asservatus est; s. XII fratris cuiusdam Wigradi fuisse videtur, cuius memoriale ex folio ultimo (289^r) in commentatione supra laudata p. 16 edidi. Liber ab initio mutilatus; incipit enim verbis: *ipsam rem exprimat et a ceteris rebus seiungat* = Pompei

commentum (cf. Keil. Gr. l. p. 137, 17); plurima grammaticorum scripta continet, quae post Ianellium hic enumerare supersedeo.

Virgilii opera f. 187—205 complent. Atque epistolae, quas solus Neopolitanus servavit, foliis prioribus (187^v—205^v) conplectuntur, quamquam post epitomas esse conscriptas ex auctoris ipsius verbis intellegitur[1]), epitomae posterioribus f. 205^r—217^r. Inscribitur epistolis (f. 1 si a Virgilio numerare inceperis) litteris his colore rubro pictis INCIPIT PRAEFATIO MARONIS — subscribuntur haec f. 18 FINIUNT BIS QUATERNE MARONIS EPISTOLAE FELICITER SALTORE[2]) PER SCRIPTAE ///// — sequitur IN NOMINE DEI PATRIS MARONIS VIRGILI ORDIUNTUR EPHITHOME capitibus his divisae et ordinatae: INCIPIT I. DE UARIA RATIONE LATINITATIS — finit primus. INCIPIT SECUNDUS D scenderatione fonorum — finit INCIPIT IIII (sic) DE METRIS — INCIPIT IIII. DE COGNOMINATIONIBUS NOMINUM at. q. VERBORUM — finit. INCIPIT V. DE CATOLOGO (sic) GRAMMATICORUM — EXPLICIT MARONIS *Virgilii. Oriuntur ephitomę.* orationum partes quae sequuntur non numerantur, at inscriptiones habent has: DE LITTERA (teste Maio), De sillabis — De pronomine, DE VERBO,

1) cf. epist. IV p. 156, 6. *Propter quod et ego, quia tibi de nomine ac pronomine verboque breviarias expositiones per epistolas intimaverim, inferiores quoque partes brevioribus quidem sed propriis epistolis ecplanabo, praesertim cum e p i t o m i s de IIII partibus unum feci opusculum, quae residuae sunt adverbio scilicet participio coniunctione et praepositione.*

148, 12. *Quod et ego in e p i t o m a r u m opere ita esse sentiendum scribsisse me arbitror.*

149, 18. *Haec de figuris dixisse sufficiat, praesertim cum in e p i t o m a r u m praedicto opere diligentius de figuris quaedam diximus.*

169, 14. *Verum quoniam de participio et in hoc et in supra memorato saepe opusculo* (sc. epitomis) *sufficienter edisseruisse me arbitror, oportunum huic epistolae finem dabo.*

2) A SALTORE coniecit Maius p. 95.

DE ADUERBIO, De participio, DE CONIUNCTIONE, DE PRAEPOSITIONE, DE INTERIECTIONE.

Ex subscriptione iterata colligi licet scriptorem vel codicis Neapolitani vel exemplaris ex quo fluxit, capitum ordinem inmutasse ita, ut unam partem octo orationis partes continentem ab altera ad generales res grammaticas pertinente secerneret. De hac re, qua librarius verba auctoris omittere vel mutare nonnunquam coactus est, iam in commentatione memorata p. 28 s. fusius tractavi.

Scriptus est codex manibus variis atque scripturae Casinensi quam dicunt non absimili modo, ut Meynckio quidem visum est. In ea parte, quae Virgilii opera continet, notae marginales duabus manibus confectae exstant, quarum specimina quaedam in adnotatione deprehendes. Quas correcturas hic liber sit passus, ex notis patebit; cum autem quid librario debeatur quid correctori non ubique potuerit discerni, satis habui plerumque correcturas solas indicare. Atque correcti sunt non solum aperti errores librarii ex exemplari non diverso, sed etiam emendatae verborum formae sermonis vulgaris propriae, quae tamen in hoc libro tanto rariores sunt quanto longius distat tempore ab archetypo, ad quod liber ille Parisinus propius accedit. Etiam glossas corrector nonnullis locis adiecit ut p. 42, 9 *divitia* : *causa* 114, 1 *foni* : *voci* 114, 6 *proclivem* : *productum*. Multa in Neapolitano sunt omissa inprimis sub finem epitomarum ita ut librarium longo opere fortasse defessum laborem mutilatis et ad suum usum redactis capitibus sibi minuere voluisse conieceris. At in epistolis, quae principem locum tenent, multo minora omissa esse videntur, quod cum in hoc libro uno serventur, grata Minerva factum esse apparet.

Ad librum Neapolitanum primus et solus Virgilii epistolas integras, epitomas autem decurtatas edidit Ang. Maius, in tomo V. classicorum auctorum p. 1—149. Vir doctissimus cum libro Neapolitano denuo examinato editionem alteram eamque castigatam esset paraturus, morte abrep-

tus est. Pars operis incepti neque absoluti recepta est in appendicem ad opera edita ab A. Maio p. 113—166, qui liber prodiit Romae anno 1871. Codicem in meum usum contulit G. Meyncke; locos quosdam A. Goldmann a me rogatus iterum inspexit.

Folia quinque codicis quondam Salisburgensis
(nr. 164) in fragmentum Vindobonense 19556 nunc V
sunt redacta, de quibus cum in commentatione saepius memorata fusius tractaverim, agere hic supersedeo. Codex deperditus maximam partem scriptus erat s. IX.

Pretii non minoris est alterum fragmentum, quod
in codice miscellaneo Angelico numero V. 3. 22 insig- A
nito exstat cum inscriptione f. 31^{v}: INCIPIUNT EPITOME VIRGILII MARONIS. *Latinus a quo latinitas — pro unitate dei alti* (f. 32^{r}). Praecedunt versus cuiusdam doctoris super epigrammata Prosperi, quorum est ultimus: '*sidereum celi cupiunt qui scandere regnum*'; sequitur autem Virgilium *Augustinus de novem musis in libro de doctrina christiana.* Fragmentum perutile, quod Arevalus primus in editione Sedulii p. 425 publici iuris fecit, in meum usum a G. Meynckio exaratum in appendice huius editionis iterum edidi. Codex est s. X (cf. Pertz. Arch. XII 376).

Excerpta ex Virgilii epitomis inter grammaticorum multorum scripta continet codex Montepessulanus 306 s. IX f. 32 s. (cf. cat. gén. des depart. I) cum inscriptione hac: DIFFERENTIAE SERMONUM EX EPITOMIS VIRGILII. *Aliud est dici — quoniam iurabant* (f. 34). Sequitur EX LIBRO CATONIS.[1] *Sunt adverbia localia — id est non sana* (f. 35^{v}). Librum in meum usum contulit M. Bonnet, vir doctus ac liberalis. Excerptum non inutile in appendice publici iuris feci.

Etiam in codice Mediolanensi (bibliothecae Ambrosianae) M 79 s. XI pag. 51^{r} excerptum quoddam ex

1) Edidi hunc tractatum in mea de Virgilio commentatione p. 13 s.

Virgilii epitomis exstat (cf. Montfaucon, bibliotheca bibl. p. 524 et Bethmann, Archiv XII p. 611) inscriptione hac ornatum: HIC SECVNTVR ETHIMOLOGIE VIRGILIVS PRESBITER HISPANVS. *Caelum dicitur quia — piscis sine natatu* (p. 52ᵛ). Sequitur *Isidori ex libro ethimologiarum.* Ex apographo Ad. Cinquini Mediolanensis fragmentum primus in appendice edidi.

Praeter haec mihi uti licuit Excerptis Nanceiensibus, quae A. Collignon ex libro Nanceiensi (olim Boboniensi) n. 356 s. VIII—IX nuper publicavit, cf. *Note sur une grammaire latine manuscrite du VIIIᵉ siècle appartenant à la bibliothèque de Nancy contenant des fragments inédits de Virgilius Maro* (revue de philologie tom. VII p. 13—22). Atque hic liber nonnulla scripta grammatica continet quorum est princeps *Glosa de partibus orationis. Cette grammaire,* inquit editor, *ou Glosa de partibus orationis se compose d'une série d'extraits des anciens grammairiens mis bout à bout et souvent avec peu de suite. Quelquefois l'auteur indique la source où il a puisé; mais beaucoup de passages sont anonymes et nous avons dû en rechercher la provenance en nous aidant surtout des Grammatici de Keil et des Anecdota Helvetica de M. Hagen. Cette collation nous a permis de donner avec la table des matières de la grammaire, les noms des auteurs auxquels des emprunts ont été faits. Il reste cependant un petit nombre de passages dont nous n'avons pas encore pu déterminer l'origine.*

Eodem modo compositus est tractatus de adverbio, qui in codice Leidensi (Voss.) n. 33 s. X f. 76ᵃ—83ᵃ exstat. Cum Lindemannus (Ineditorum latinorum part. I. Zittavae 1832) testimonia ex Virgilio hausta neque cognovisset neque edidisset omnia, librum Vindobonam missum denuo examinavi totumque tractatum descripsi, ut data occasione eum publicarem. Quae ad Virgilium pertinent inter testimonia recepta iam reperies.

Virgilii testimonia ex arte codicis Bernensis 123 s. X ex multis auctoribus collecta in unum congessit Her-

mannus Hagenus in libro illo qui inscribitur Anecdota Helvetica, Grammaticorum latinorum tom. VII p. 189—201 hoc titulo: *Virgilii grammatici excerpta partim inedita.*

Quanta auctoritate Virgilius grammaticus aevo Carolino quod dicimus et postea fuerit, ex grammaticorum illorum temporum praestantissimorum libris colliges. Citaverunt autem nostrum Beda Venerabilis, Petrus, Clemens cogmine Scotus (cuius artem grammaticam ex codice Bambergensi M. V. 18 cognovi[1]), Cruindmelus, anonymus auctor artis Bernensis (cf. Hagen. l. c. p. 62 s.), quibus accedent fortasse alii litteris aevi Carolini in lucem productis.

Codices quos enumeravi omnes ex uno archetypo sermone vulgari scripto fluxisse scripturis similiter depravatis evincitur,

cf. p. 4, 4 *parilla*] *per illa in* P, *perillã* N;
7, 13 *per ceras*] *per ceteras* PN, *preceteras* V;
9, 9 *invulae*] *muulae* V, *mulae* P, *mule* N;
10, 9 *indi mãm assinso* P, *indi mam mas fensu* V;
15, 10 *duum*] *tuum* N, *trium* P;
18, 8 *Alexandrorum*] *alexandri agrorum* N, *alexander agnorum* P;
21, 21 *hele enim*] *elium* P, *eloim* N;
27, 5 *proprii*] *propręi* P, *propri* N;
42, 14 *eandam*] *eadem* PN;
43, 12 *ac retinet*] *acre tenet* P, *acretinet* N;
71, 14 *nec gestu*] *nec estu* P, Exc. Nanc.

Atque archetypum illud litteris scotticis scriptum fuerit necesse est, cum *a* et *u*, *c* et *t*, *r* et *s*, *s* et *f*,

---

1) Eandem artem codex Reginensis 1442 s. XI continet, cf. H. Keil, de grammaticis quibusdam infimae aetatis comm. p. 11. A. Maius cum in folio primo codicis nomen Gainfredi quamquam manu recentiore scriptum legisset, Gainfredum grammaticum, anglicum hominem qui extremo saeculo duodecimo claruit (cf. praef. p. XI), auctorem artis eius esse perperam coniecit.

p et *f* saepe permutatae inveniantur, cf. 13, 25 *cantaum* pro *cantuum* P 50, 11 *questiunculum* P — 107, 18 *atquisierit* N 147, 26 *praesumac* N — 24, 26 *sine* (pro *fine*) *tenus* VN 54, 13 *insinitivi* pro *infinitivi* P — 9, 4 *inprimus* pro *infirmus* N 13, 18 *pona* pro *fona* P 109, 3 *patisfacere* pro *satisfacere* N 139, 22 *pingue* pro *finget* N 140, 22 *faciens* N pro *paciens.*

Praecedit Parisinus ut aetate ita etiam auctoritate Neapolitanum, inter quos medium quendam locum Salisburgensis (nunc Vind.) obtinuisse putandus est, cum conpluribus locis cum P, aliis quibusdam cum N faciat. At libri Parisini praestantia, quam editionis nostrae quaevis fere pagina evincit, non ita est conparata, ut cetera subsidia critica praetermittere possis. Immo ad detegendos errores lingua vulgari natos, quibus Parisinus vel maxime scatet, multum auxilii adtulerunt reliqui. Grammaticorum autem testimonia, quotquot congessi textuique subieci, perraro locis emendandis usui fuerunt (cf. 116, 7; 157, 6). Hauserunt ii quidem ex fontibus non multum depravatis, at omiserunt quae utpote a sermone usitato remota non satis perspexissent aut quae ad illustrandas quaestiones in examen vocatas non apta vel necessaria essent. Nonnunquam etiam e memoria Virgilii verbis usi esse videntur, ut testimonio investigando frustra des operam. Ex quo genere est illud in Anecdotis Helveticis p. 192, 11 *Utrum habet 'novissimus' conparativum et positivum? Non habet secundum Donatum, secundum Priscianum et Virgilium habet.* Cf. etiam p. 193, 16 *Sed dicit Virgilius: Quando dico 'doceo hominem' vel 'amo hominem', non est accusatio, sed glorificatio et quod verius est, fit verbum 'accuso' id est ago, accusatum ire facit infinitivo futuro, expulsa ire et conversa tum in tivus sic fit accusativus id est activus* cum locis Virgilianis p. 36, 5 et 40, 22. Quae si recte disputata sunt iam intelleges, quantis difficultatibus crisis operum Virgilianorum impediatur fontibus neque uberius neque pure manantibus.

Restat ut de epitomarum ordine, quem in hac editione institui, et de ratione rei orthographicae pauca adferam. Virgilium ter quinas epitomas confecisse verbis auctoris ipsius apparet. Dicit enim p. 121, 8 .. *ego ipse in epitomis ter quinis numero proprium pronomini indixerim opusculum.* Praeterea inscriptio cod. Parisini hunc eundem numerum servavit, cf. p. 1 MARONIS VIRGILII ORIVNTVR AEPITHOMAE XV. Atque priorum capitum ordinem facile ex librorum manuscriptorum inscriptionibus subscriptionibusve constituas ita: I. DE SAPIENTIA (*P, N* in marg.), II. DE LITTERA (cf. subscr. cod. Vind.), III. DE SYLLABA (*V*), IV. DE METRIS (*N*), V. DE NOMINE (*V*). Capitulum autem de catalogo grammaticorum quod in *N* numerum V (fortasse ex XV depravatum) prae se fert, epitomarum opus clausisse cum ex auctoris verbis in fine capitis positis p. 92: *Haec vobis o sodales atque discentes, legum paternarum libris pro cunctorum utilitate atque salute excepta insinuasse sufficiat* tum ex subscriptione codicis Neapolitani: *Explicit Maronis Virgilii* recte colligimus. Epitomas XIV. et XIII., cui auctor ipse hoc nomen inscripsit[1]), ex auctoritate cod. N cum epitoma ultima coniunxi. Quae inter capita priora et posteriora intersunt, cum libri non satis certa tradant, ex coniectura alterum Virgilii opus Donatique[2]) principis grammaticorum artem exempla secutus disposui ita, ut numerum ter quinarum epitomarum complerem.

De re orthographica, qualem instituerem, multum diuque haesitavi, cum neque codices Virgilianos satis certos

---

1) cf. p. 81, 21 *Sed ne quis etiam munusculo se susciperet defraudatum, unum vobis huius rei ponam testimonium, quod meae clausulam dabit epitomae.*

2) Donati ars minor haec habet capita: de nomine, de pronomine, de verbo, de adverbio, de participio, de coniunctione, de praepositione, de interiectione: quibus antecedunt in arte maiore: de voce, de littera, de syllaba, de pedibus, de tonis, de posituris, de partibus orationis, succedunt autem de barbarismo, de soloecismo, de ceteris vitiis, de metaplasmo, de schematibus, de tropis (cf. Keil. Gramm. lat. t. IV).

neque editores auctorum infimae aetatis hac in re sibi constantes vidissem. Nolui tamen differentias orthographicas, quas ad leges pronuntiationis tum temporis vulgaris enucleandas plurimum valere intellegerem, omnino praetermittere et apparatum criticum nimis onerare rebus his levioribus ut multis videbuntur. Itaque in textum recepi lectiones vel maxime inusitatas veritus, ne proprietatibus scripturae detersis studiis grammaticis magis officerem quam proficerem. Atque consonantibus geminatis[1]) multum indulsi libris in his saepe concinentibus, vocalium vero instabilitati non eandem fidem habui, quamquam etiam has ab usu vulgari discrepantes deprehendes. Tali modo me non tam auctoris quam librariorum et Parisini et Neapolitani scribendi rationem descripsisse ipse concedo: quod similiter plerosque auctorum editores et facere et fecisse, quamvis sibi non persuaserint, quis est qui neget? Ceterum orthographiae normae, quas in libris aevi Merovingici et Carolini edendis sequamur, nondum satis exploratae esse mihi quidem videntur.

Denique si editionem A. Mai de Virgilio grammatico multum meriti cum hac nostra contenderis, quot et quanta emendaverim vel emendare voluerim cognosces, quamquam non pauca supersunt, quae emendatoris auxilio indigeant, ut hac editione Virgilii grammatici studium magis incohatum sit quam ad finem perductum. Quae cum ita sint, multos me esse habiturum emendatores, castigatorem nullum animo firmo sperare audeo.

Postremo restat ut gratias agam maximas viris doctis quos libros manuscriptos in meum usum vel exarasse vel

---

1) Vide qualia auctor ipse praeceperit p. 11, 13 *Sciendum sane quod ubicumque vocalem quamlibet in media arte possitam s duplicata secuta fuerit, eandem vocalem corripiemus ut vassa fossa clussit vissit vessit, at si una s vocalis producetur ut glo- riosus visus.* — p. 152, 6 *Hac de causa in plerisque literae duplicantur consonantes ut cellum pro celum et vellim pro velim et ollim pro olim.*

a me rogatos inspexisse supra memini, singulares autem ac plurimas Guilelmo de Hartel, ex magistro studiorum meorum fautori benevolentissimo, qui in opere hoc perdifficili me plurimum adiuvit et locis multis iisque perobscuris attulit lucem.

Dabam Vindobonae mense Octobri a. 1886.

Iohannes Huemer.

VIRGILII MARONIS

EPITOMAE.

Siglorum tabula.

P = codex (Sangerm. n. 1188) Parisinus n. 13026.
N = codex Neapolitanus n. 34.
V = fragmentum Vindobonense n. 19556.
A = fragmentum Angelicum n. V. 3. 22.

I. DE SAPIENTIA.

Toto proficit in polo nostrae connumeratio litteraturae, quia non pecuniarum contractus, sed sapientiae quaestus ratiocinamur. sapientia autem ex sapore sic nominatur, quia sicut in corporis fit gustu, ita et in animae motu quidam sapor est, qui artium dulcedinem gustet, qui uerborum sententiarumque uim discernat amara quaeque refutans, suauia uero consectans. amara quidem dicimus quae sectarum contraeunt ueritati, suauia autem quae uniuscuiusque artis ac disciplinae suggerunt rationem. haec sapientia biformis est, aetrea telleaque, hoc est humilis et sublimis: humilis quidem, quae de humanis rebus tractat; sublimis uero quae ea, quae supra hominem sunt, internat ac pandit. nemo sane in hac me carpat pada, quod veluti praeposterato telleam aetreae ordine antetulerim, cum scandentium hic mos sit, ut ab inferioribus incipiant et ad supe-

3. *Clementis grammatici excerpta* (*e cod. Bamb.* f. 1.) Ex sapore Virgilio testante sapientia nominatur — corpore gustus sit — gustat — discernit — queque — contrahunt — suavia vero — aetherea id est caelestis telleaque id est terrena, hoc est humilis et sublimis. humilis — tractat rebus — pandit.

ARS UIRGILII maronis | MARONIS UIRGILII ORIUNTUR AEPITHOMAE XV *P*, IN NOMINE DEI PATRIS MARONIS VIRGILI ORDIUNTUR EPHITOME *N* — PRIMA DE SAPIENTIA *P*, INCIPIT I. DE UARIA RATIONE LATINITATIS *N*, *in margine ad vocem* 'sapientia': unde sapientia nomen accepit qr̃ hic. 1 nostre *N* ‖ 3 ratioinamur (o *corr.*) *P* ‖ 5 dulcidinem *P* ‖ 6 que] quae *N* ‖ 8 veritate *N* ‖ 9 uniuscuiusque] hoc est humilis et sublimis humilis quidẽ *sequitur in P cf. infra* ‖ 10 suggesserunt *P* ‖ 11 tellaq; *N* ‖ 12 hum**nis (il? *eras.*) *P* ‖ qũe aequae *P*, quae eaq; *N* ‖ 14 hac] ac *N* ‖ 15 a&rę *N* ‖ 16 mos] non *N* ‖ ab] *s. l. P.*

riora scalatim perfendiant. unde et conparationum gradus hac moda ponimus, ut primum possitiuum acsi decelsiorem, deinde conparatiuum, exhinc superlatiuum ordiamus. huius itaque sapientiae parilla in homine similitudo demonstratur, qui plastum telleum afflamque habet aetream. haec ergo pars sapientiae, quae humilis est, sublimi seruire debet, sicut et plastum afflae. unde etiam nos, qui filosophiae artibus nimie studemus, quamlibet hisdem quaedam eorum, quae antiquioribus Hebreorum legibus, quas diuinas autumant, canitus promulgata sunt, controuersari uideantur, non audemus tamen decelsis celsa subicere. hoc ergo nobis omnimodatim accitandum est, ut nostram eloquentiam, nostram solertiam, nostrum studium nostrumque leporem, in illius aetreae legis construmentum ornatumque ministremus. etenim quicumque hancce, quam nos ualde emulem putamus, ita defendunt periciam filosophorum, ut auctoritatem primae Hebreorum minulae huicce quamuis ornatae recentiori sectae postferant, incassum omne suum expendunt audatum. sed hiis praemisis ad ipsius latinitatis, quae minula sapidinis est minima, oratorium transeamus.

Latinitas autem, ut quidam rentur, ex Latino est orta, quasi qui ipsius linguae auctor exstiterit. Latinus

---

24. Latinus a quo latinitas is centenos habuisse fertur annos. hic vir magnus fuit et potens belli regiis temporibus *etc. A cf. append.* — *Clementis exc.* (f. 10^{a}): a Latino rege, qui ea inter

---

1 et] ei *N* ‖ 2 possitium *P* ‖ 3 decessiorem *P* ‖ conparatium *PN* ‖ 4 ordeam' *N* ‖ parilla in] per illa in *P*, perillã *N*; per illum hominem *Mai* ‖ 5 telleumq; *N* ‖ 6 aetheream *N* ‖ 7 afliae *N* ‖ 8 philosophiae *N* ‖ nimiae *N* ‖ 9 his *N* ‖ antiq;orib; *N* ‖ aebreorum *P* ‖ 10 autumnant *P* ‖ 12 decælsis caelsa *P* ‖ subiecere *PN* ‖ 13 catizandum *N* ‖ solaertiam *N* ‖ 14 nostr̃a *P*, nostram *N* ‖ illis *N* ‖ 15 contrumentum *P* ‖ que] qui *P* ‖ 17 defendunt (f *sup.*) *P* ‖ filosop*horum (o *eras.*) *P* ‖ autoritatem *P* ‖ 18 caebreorum *P* ‖ 20 expedunt *P* ‖ his *N* ‖ praetermissis *N* ‖ 21 qũe non^{illa} *P*, quem in illa *N*, quamvis in illa *Mai* ‖ oratorem *N* ‖ 22 transeamus] unde orta latinitas *N in mg.* ‖ 23 retur *N* ‖ 24 orta] or *P* ‖ autor *P*.

quidem fuit Anneus, quem bis centenarium fuisse ferunt; sed quia hic Beli cuiusdam regis temporibus fuerit et longe ante linguarum retroacta diuissio sit, negare cogimur latinitatem utpute antiquiorem ex ipso Latino usurpauisse uocabulum, sed putius ut Aeneae ac maioribus uisum est ex latitudine ipsius linguae constat fuisse diriuatam. denique cum hebream grecamue transedere in latinam linguam uolueris, hanc omnibus modis, loquelis orationibus syllabisque latiorem offendies. haec autem latinitas propter oratorum ornatissimum leporem oratio nuncupatur, unde et partes orationis intellegendae sunt partes latinitatis. at uero qui partes orationum caraxare uolunt, nescio qua auctoritate animantur, nisi forte ut Glengus tractauit, quem Asporius secutus est, orationes pro sermonibus eloquentionibusque accipiendae sunt, quae in octo partes findi soleant.

Latinitatis autem genera sunt XII, quorum unum usitatum fitur, quo scripturas Latini omnes atramentantur. ut autem duumdecim generum experimentum

---

ceteros auctores recte utebatur. latinitas ut quidam dicunt ab illo nomen accepit, sed alii rationabilius latinitatem ex ipsius linguae latitudine vocabulum sumpsisse ferunt. cum enim ebream grecamve in latinam linguam transferre volueris — invenies. nec minus et hoc intuendum, quod haec latinitas propter — latinitatis. orationes enim pro sermonibus elocutionibusque ẚcipiendae — solent.

9. *Exc. Bern.* (*cf. Hageni Anecd. Helv. p. 190, 16*): Haec autem — eloquentiae leporem — unde partes — sunt de numero partes Latinitatis. orationes pro sermonibus elocutionibusquae — soleant.

---

1 quidam *Mai* || centinarium *P*, cenentarium *N* || 2 belli *N* || 3 divisio *N* || fit *P* || 4 cogem' *N* || utputae *N* || 5 usurpasse *N* || potius *N* || Aenea *N* || 6 latinitatudine *P*, latitudinem *N* || 7 haebream *PN* || transaedere *P*, transsedere *N*, transferre *Mai* || 9 loquelis *P* || offendies *P* || 10 ordinatissimum *P* || laborem *N* || 11 orationes *N* || 12 partis *N* || 13 cracxare *P* || qui actoritatem *P* || 14 asperiſ̃ *P* || securtus *N* || 15 orationes] *om.* *N* || eloquentionibusque *PN* (quae) || 16 solent *N* || 18 situr *N*, scitur *Mai* || omnis *N* || atramētatur *P* || XII *N*.

habeas, unius licet nominis monstrabimus exemplo. in usitata enim latinitate *ignis* I. habetur, quia sua omnia ignit natura. II. *quoquihabin*, qui sic declinatur: genitiuo *quoquihabis*, datiuo *quoquihabi*, accusatiuo *quoquihabin* ueru superpossito, uocatiuo *quoquihabin* breve, ablatiuo *quoquihabi*. et pluraliter *quoquihabis* producte, genetiuo *quoquihabium*, datiuo *quoquihabibus*, accusatiuo *quoquihabis*, uocatiuo *quoquihabis*, ablatiuo *quoquihabibus*. *quoquihabin* dicimus, quod incocta coquendi habeat dicionem. III. *ardon* dicitur, quod ardeat. IIII. *calax calacis*, ex calore. V. *spiridon*, ex spiramine. VI. *rusin*, de rubore. VII. *fragon*, ex fragore flammae. VIII. *fumaton*, de fumo. VIIII. *ustrax* de urendo. X. *uitius*, qui pene mortua membra suo uigore uiuificat. XI. *siluleus*, eo quod de silice siliat, unde et silex non recte dicitur, nisi ex qua scintilla silit. XII. *aeneon*, de Aenea deo, qui in eo habitat, siue a quo elimentis flatus fertur. sic per omnia pene oracula latina haec summa generum supputatur.

---

1 habias *N* ‖ 2 usitate *P* ‖ primo *P* ‖ 3 natur *P* ‖ ·//· quoquihabi·//· *P*, ·//· quo qui habin *N* ‖ declinantur *P* ‖ 4 quoq; habis *N* ‖ datĩ *N* ‖ quõq: habi *P* ‖ accſ *P*, acſ *N* ‖ quoquiabin *N*, bin̄ *P* ‖ 5 vero *N* ‖ uoc̄ bin̄ *PN* ‖ 6 abl̄ *PN* ‖ bĩ *P*, bi *N* ‖ quoquihabes *N* (*in*—is *corr.*) ‖ 7 g̃ *P*, gento *N* ‖ quõhabium *N* ‖ d̃ *P*, dativũ *N* ‖ bibus *PN* ‖ acc̄ *P*, accſ *N* ‖ 8 bis *PN* ‖ voc̄ bis *PN* ‖ abl̄ *P* ‖ 9 bibus *PN* ‖ incota *P* ‖ 10 dictionem *P*, dictiones *N* ‖ 11 caloreum *N* ‖ expiramine *N* ‖ 13 flammeae *N* ‖ ǔstrax *N* ‖ 14 vicius *P* ‖ membra mortua *N* ‖ 15 silěseus *N* ‖ sileat *PN* ‖ 16 silet *PN* ‖ 17 de eo *N* ‖ 18 om////nia *P* ‖ 19 ac *N* ‖ subputatur *N* ‖ Explicit PRima · incipit III (*sic*) de literA *P*, finit prim' *N* *sequitur enim de scinderatione fonorum*, *cf. praef.*

II. DE LITERA.

Litera est uelut quaedam legendi natiuitas, unde et eius incrementa infantuli e matris utero prorumpentis aetatibus meum Aeneam aequiperauisse memini. ut enim infans dicitur qui loqui nescit, et paruulus, cum parua gressuum molimina nititur inprimere, et puer quando pubescit, adulescens autem cum proceritate corporis adulescit, iuuenis uero cum iuuentute adulta coiugis armis ceterisque liberalibus studiis dignus fit, at uir cum omnium sensuum consiliorumque uirtutem nanciscitur: ita etiam litera ab ipsis etiam cerae caracteribus usque ad quassorum conpossitionem hosce ordines directat: siquidem infans appellatur, cum arte non sonet, hiis dumtaxat, quae caraxandis per ceras gammulis eisdem indicent, paruula uero est cum syllabarum conglutine paulatim gradiatur, puerula cum pedum mensuris crescat, adulescentula cum poetica

---

Petri grammatici excerpta (cf. Hageni Anecd. Helv. p. 160): Littera — ae matris — aetatibus aequiperantur — qui parva g//////////// olumina nititur habere — adolescens — in iuventute adultat — iam dignus ad — manciscitur virtute — ipsis cerae — casorum compositione hosque ordinis — artem non sonat parvola vel — glutinae — graditur et cum — crescit — per pauca metra — sufflat adiuvencula — quoddam — capescat — virgo cum casorum — doceat.

---

1. Litera] aetas hominis infans q̄r hic parvulus puer adolescens iuvenis vir *N in mg. m. 2* || ouedmi *N* || 2 u///////tro *N corr. m. 2* || prumpementis *P* || 3 aeneaen *P* || æqui paravisse *P* || meum — memini *om. N* || 5 parvam *P* || nitatur *N* || inpremere *PN*[1] || 6 adulescens (ci *supra* sc) *P*, aduliscens *N*[1] || procertate *P* || 7 aduliscit *N*[1] || 8 caeteris *P* || stuchis *N* || 9 sit *P* || que] qui *P* || 10 anciscitur *PN* || 11 cracteribus *P*, carateribus *N* || conposs//tionem *P* || 12 artem *P* || 13 sanet *N*, *fort.* fanet *vel* fonet || his *N* || qui *PV* || craxandis̃ *P*, cara//ndis (x *supra*) *N*, crassendis *V* || ceras *Mai*, ceteras *PN*; preceteras *V* || 14 gambulis *V* || hisdem *V* || indigent *PVN* || 15 conglutinatione *P* || pallatim *N* || greditur *V* || pueruula *P*, puerumla *N* || 16 adulestula *P*, aduliscentula *N*.

metra per uersuum carminula soffat, at iuuencula cum casuum verborumque quandam intellegentiam capissat, uirgo autem cum quassorum, ut dixi, conpossitionem plenissime perdoceat. et ut aliquid intimatius aperiam, litera mihi uidetur humanae condicionis esse similis: sicut enim homo plasto et affla et quodam caelesti igne consistit, ita et litera suo corpore hoc est figura, arte ac dicione uelut quisdam conpaginibus arctubusque suffunta est animam habens in sensu, spiridonem in superiore contemplatione.

Literarum autem numerus omnibus tritus est; figura quoque palculis patet. de potestate autem, quia magna ex parte legestum est, bigerro sermone clefabo. quaedam quidem uocalium mobiles sunt, quaedam autem stabiles, mobilesque aliquoties fortes nonnumquam proscriptiuae uidentur ut *a o u*; etenim *a* cum in prin-

---

4. *idem p. 160, 24*: et ut aliquid — aperiem — plasto et afflato — littera — figura animam habens in sensu hoc est in potestate spiridonem vero hoc est in superiore contemplatione habere videtur. 11. *Exc. Bern. p. 189, 5*: Vergilius tamen dicit que prima vocales in dyptongon non facit, sed soni amittit, ut ipse dicit: quaedam autem vocalium mobiles (nobiles *cod.*) sunt quaedam stabiles//////// quaedam quotiens fortes non cumque proscriptive — partis — producitur fortis — amori — at cuius — eam su//////// fuerit — habetur ut aemias micenę gannę — erit in his locis — aut cum — diphthongi — ut poena foedus.

---

1 vorsuum *N* ‖ carminola *V* ‖ **ffat *V*, sofflat *Mai*, ‖ ad *N* ‖ uincula *V* ‖ 2 s[ca]ạiū *N* ‖ intellegentia *P* ‖ capessat *V*, capiescat *N*, *fort.* capiscat ‖ 3 casorum *V* ‖ conpositionem *V*, conpossicionem *N* ‖ 4 entimatius *P*, entimantius *V* ‖ 6 plausto *N* ‖ caelest[i]* (e *eras.*) *P* ‖ 7 litte *P* ‖ 8 ditione *P*, discioni *PV* ‖ veluit *P* ‖ conpagib; *P*, conpaginibusque *N* ‖ 9 suffunta] *i. e.* suffulta, subfunda *V*, fufunta *N* ‖ anima *N* ‖ spiritionem *V* ‖ 10 superiori *PV* ‖ 11 numerum *N* ‖ 12 palculis *PV*, pa̭culis *N*, *fort.* parvulis *legendum* ‖ 13 bigero *N* ‖ defabo *N* ‖ 14 quidem—autem *om. P*, ‖ quedam autem stabilis mobelisque aliquotiens fortis *N* ‖ 15 que] quae *PV* ‖ 16 videnter *P*.

cipio fineue alicuius artis possita fuerit, *e* statim non subsequente maxime cum producatur forciosa erit, ut *ars amor scola*; at enim cum in praedictis locis *e* eam subsecuta fuerit, *a* infirmis habebitur ut *aes Aeneas Micenae gannae*, sic et *o* fortis in isdem locis erit ut *amo os origo sermo;* at cum *e* sequatur diptongi loco ponetur ut *coena foedus goela.* *u* autem aliquoties liquiscit, cum ab alia diciosiore proscribatur, ut *uatis uerax uinum uox*, uel a semet ipsa ut *uultus inuulae.* praeterea literarum ob hoc forciosae sunt, quia solae absque ullius alterius amminiculatione ualent ut *a e o.* *a* enim et *e* recte praepossitiones sunt; *o* quoque aliquoties interiectio, modo autem uocatiuus omnium pronominum, sepe etiam uerbum actiuum licet indeclinabile; dicis etenim *o regem decorosum*, hoc etenim sonat *miror regem decorosum*, unde non recte quidam eam nominatiuo applicare constant dicentes *o rex decorosus.* *c* sane in copulatiuis recte receptanda est, cum opta-

---

3. *Cruindmeli ars metrica p. 8, 15 (ed. Huemer):* Virgilius tamen Maro in suis dicit epistolis, quod duae vocales in una syllaba diptongi iunctae totum non possunt suum exprimere sonum ut aes Aeneas et rel. 15. *cf. Clementis exc. (f.* 7^{a}*):* item o aliquando interiectio est ut in Terentio legitur 'o scelera sacrilega, o hominem impium', aliquando admirantis interiectio est ut 'o meritum sublime trium quibus illa videre', aliquando pro verbo 'miror' ponitur ut est 'o regem decorosum'.

---

1 non] nosi *N* ‖ 3 ari *N* ‖ 4 inprimus *N* ‖ aenias *V* ‖ 5 mecenae *P*, maec·nae *V*, m^{i}ecenae *N* ‖ gann^{a}e* (a *eras.*) *P*, gan gunnae *V*, *fort. i. q.* Cannae ‖ hisdem *N* ‖ fortis est *V*, fortis—at *om. P* ‖ 6 semo *N* ‖ deptongi *P*, diptongi⋮ *N* ‖ 7 ponitur *V* ‖ caera *P*, coera *V*, caena *N* ‖ g^{o}ela *P*, goelum *N* ‖ aliquotie*s (n *eras.*) *P*, aliquatinus *VN* ‖ 8 ditio sore *N* ‖ 9 uerax (r *corr.*) *N* ‖ ipsa mut *N* ‖ muulae *V*, mulae *P*, mule *N* ‖ 10 fortiose *N* ‖ **ab *P* ‖ 11 absquae *V* ‖ aminiculatione *V*, amminicultione *N* (a *corr.*) ‖ ualent] cupio q^{u}od *N cetera desunt usque* nulla littera ‖ 15 f. hoc etiam—decorosum *V in mg.;* estenim *P* ‖ 17 nomini *PV* ‖ contant *PV*.

tiuum modum negandi aduerbia *non* uel *ne* praecesserint et idem iterato cum *nec* adiectione sequatur, a quo *c* ablata capiti testimonii adiungitur, ut *ne* resedeat secundum illud Galbungi, ubi de Turno quassum facit, *at uero,* inquid, *rex Turnus, ne populum profligaret incassum nec urbem Fidenam perderet, proeliantes pene sedauit animos.* ita soffonitur *at uero sedauit ne profligaret* et iteratione *c sedauit ne perderet nec inclinaret assensum.* de *h* autem hoc dicendum est, quod semper inspirat, nunc ad fortitudinem, nunc ad motationem tantum. nam cum semiuocalem praecesserit *f,* solum sonum pariter motabunt ut *hfascon* et faciunt *f* pro *hf,* si uero mutam *c* uel *t* uel *p,* suum sonum non amittit ut *hcorda htronus hpalanx.* *n* autem si eam *f m p n* secuta fuerit, in *m* sonum uertetur manente figura uel inmutata, si ita libeat, ut si dicas *infecit, inflauit, confudit, inuenit, non ualet, non piget, inpossuit, non manet.* scire et hoc uos in fine huius epitomae hoc est expositionis cupio, quod nulla litera computo careat. nam *a* sepe quincentos, sepe trienta, sepe decim, sepe unum significat. at *b* quinque milia uel duo tantum; *c* centum uel octuagenta; *d* et *f* et *n* et *q* quincentos semper et noncentos efficiunt, *i* et *e* uel quadricentos uel unum tantum faciunt, *m r s u l* mille significant;

---

1 praecesserit *V* ‖ 4 illut *P* ‖ galbunci *V* ‖ cassum *V* ‖ 6 in ca$\overset{s}{p}$sum *P* ‖ fedenam *V* ‖ perdere$\overset{t}{c}$ *P*, perderit *V* ‖ praeliantes *V* ‖ 7 amicos *V* ‖ suffonitur *V*, id ē supponetur *add. in V* ‖ at—pederet *m. al. V* ‖ 8 *fort.* iterato nec ‖ 9 indi mãm assinso *P*, in dimam mas fensu *V*; *locus perdifficilis, pro* assensum *fortasse* incassum *legendum* ‖ 10 ad] & *P* ‖ & ad *P* ‖ notationem *V* ‖ 11 solam *P* ‖ 12 mutabunt *V* ‖ pro hf] p pro se *PV* ‖ 13 mutū *V* ‖ 14 hcorda] cofida *V* ‖ hpala$\overset{nc}{x}$ *P*, hplanx *V* ‖ n] h *V* ‖ 15 secute f. *V* ‖ 17 confodit *P* ‖ 18 nos *V* ‖ aepithomae *P* ‖ 19 expositione$\overset{i}{s}$ *P* ‖ compot*o *V*, copoto *N* ‖ 20 a *om. P* ‖ quingentus *VN* ‖ triginta *N*, xxx *V* ‖ x *PV* ‖ sepe unum *om. VN* ‖ 21 significant *P* ‖ milia *om. V* ‖ duos *VN* ‖ 22 octoginta *VN* ‖ et] *bis om. V*, d *solum N* ‖ quingentus *V*, -os *N* ‖ 23 nongentos *V*, nonecentus *N* ‖ efficient *PV* ‖ quatuoscentos *N*, cccc *V* ‖ 24 mile *P*.

t, *x* decim et decim milia, *g* omni numero usque ad *x* subiecta est; *h* ab undecim usque ad xxx; *k* centies centena milia supplet; *o* nulli numero negatur siue magnissimo siue minutissimo.

III. DE SYLLABA.

Syllabae sunt glutini literarum, quibus uernale est quod nulla earum absque uocalibus literis stare queat, unde et reginae dicuntur literarum. syllabae monades senas literas transcendere non debent ut *scrobs*, nec duas habere uocales excepto, cum diptongus aut aliquidatio significetur ut *aes faus laus fraus;* disyllabae autem, cum in nomine aut uerbo aut quavis arte forint, duas tantum uocales habebunt exceptis, quae supra diximus. sciendum sane est quod ubicumque uocalem quamlibet in media arte possitam *s* duplicata secuta fuerit, eandem uocalem corripiemus ut *uassa fossa clussit uissit uessit*; at si una *s*, uocalis producetur

---

13. *Exc. Bern. p. 189, 13:* Sciendum est sane quod — duplicata secuta — fossa · i · scit vessit vissit · i · vidit aut si una vocalis producetur — superlativus grand; s duplicatam — sumus ra[mus].

---

1 t & ix *N* ‖ umero *P* ‖ x] decem g *N* ‖ 2 abduo xı *P* ‖ [xı *N* ‖ triginta *N* ‖ k] *om.* *N* ‖ cencies *P* ‖ 3 centene *VN* ‖ subpplet k *N*, supplet *om.* *V* ‖ numeri *N* ‖ 4 minuissimo *V*, medissimo *P*, midissimo *N* ‖ Explici *P*, EXPLICIT ·II· *V*, finit *N* ‖ DE SYLLABA *V*, incipit *N* de sillab *in marg.*, *om.* *P* ‖ 5 syllabe *N* ‖ conglutinae *V* ‖ *post* vernale *ras. 6—7 litt. in* *N* ‖ 6 erum *N* ‖ 7 literarum dicuntur *N* ‖ 8 monas *PN* ‖ debeant *V*; condebent *N* ‖ 9 scrups *V*, scrosps *N* ‖ vel *N* ‖ vocalis *N* ‖ deptun *P*, diptongos *V* ‖ 10 aliquid ratio *N* ‖ faus] ficcus *N* ‖ fracus *N* ‖ 11 desillabae *PN*[1], dissillabe *V* ‖ verbum *N* ‖ quamvis *N* ‖ 12 forint] fuerint *VN* ‖ habibunt (e *supra* i) *P*, habunt *N* ‖ quas *V* ‖ 13 supra *P* ‖ 15 eadem *V* ‖ corripimus *V*, corripiens *N* ‖ uossa *P*, forsa *N* ‖ 16 clusit uisit (u *supra* i) *N* ‖ vocales *V* ‖ producitur *V*.

ut *gloriosus uisus*. omnis superlatiuus gradus *s* duplicatam semper habebit ut *altissimus*. sic et *m* duplicata antesitam corripit vocalem ut *summus gammus*, sin alias, producetur *ut sumus ramus*. una litera quae syllabae opus facit sicut *i* fortis, ita et longa erit ut *a e i o*. syllabarum naturas quis facile intellegit, cum tam sepe motantur, ut a nemine omnino deprehendantur, quia secundum pedum statum flexibiles sunt? etenim secundum necessitatem mensurandorum pedum de duabus syllabis una efficitur et longa uocatur ut *audi uade aula*.

De computo autem syllabarum, quia Terrentius plenissime disputauit, nos breuiter disseremus, ea tantum quae ipse reliquit subdentes. omnis syllaba compotaris duarum uel trium literarum, dicis enim *al* et ostendis octocentos et rursus *bpa* et significas trea milia.

Disposueram quidem de syllabis longius sermonem protrahere, sed quoniam ad metrorum nos persanationem ordo prouocat scribendi, quibus pedes et syllabae taxantur, idcirco commodius puto praemisa de syllabis quasi quadam praefaciuncula ad metrorum tendere expossitionem.

IV. DE METRIS.

Metrorum quidem conpositio multifaria est; non enim ad eundem ordinem naturam numerum fiuemque

---

at—superlativus *om.* *N* || 1 omn*s (i *superscr.*) (e *eras.*) *P* || superlatius *N* || dupliata (o *superscr.*) *P*, duplicata *VN* || 2 habebunt *V* || semper *om.* *N* || altissimū ut sillabarum *N cetera desunt* || 4 rāmus gambus *V* || s*in *V* || producitur *V* || 5 opus s. *V* || 6 o**V* || naturės (a *superscr.*) *N* || intelliget *P* || 7 tam *om.* *V* || mutantur *VN* || an nemini *N* || deprehendentur *N* || 8 peduum *V* || f*lexibilesunt (r *superscr.*) *P* || 9 necessitate *N* || perdum *N* || 10 vadi *N* || 12 conpoto *N* | 14 relinquit *P* || syllabis compo *P* || 15 os. stendis *N* || 16 rur *P* || octocentos] da *N* || p. pa (i *superscr.*) *P* || significanṣ *P*, significat *N* || tria *N* || longuius *P* || 18 *fort.* personationem || disposueram—expossitionem *om.* *N* || IV. DE METRIS *ex N, qui habet post scinderationem* INCIPIT ·////· DE METRIS || 23 compositio *N* || multiphara *P* || 24 natura *N* || que *om.* *N*.

omnia respiciunt, uerumtamen unum nosse debet unusquisque cantatorum, quod metra in quacumque pensatura fona sint. metrum ex meta nomen accepit, cuius pedes sunt dicti uelut quaedam medietates fonorum, quae quoniam necessitate cantandi a poetis disparata sunt in tantum, ut extrema foni parte in alterum translata nullum fonum incolome remaneat, hac causa nullum metrum planum inueniri potest. multas autem metrorum cantilenas propter poetarum rhetorumque uoluntatem eorum sectae declarant. quaedam enim prosa, quaedam liniata, quaedam etiam mederia, nonnulla perquam extensa ponuntur; quorum pauca pro uestra utilitate expossituri sumus. prosa quidem sunt per breuitatem, sicut in Aenea lectum est

Phoebus surgit, caelum scandit,
polo claret, cunctis paret.

hii duo uersus octo metra habent, primum enim metrum *Phoebus* est, secundum *surgit* et sic per cetera fona; et ita hii duo collecti sedecim pedibus fulciuntur. omnes autem prosi uersus per spondeum edi solent. hoc autem sciendum est, quod inter omnes pedes dactylus et spondeus principatum habeant. mederiorum uersuum est nec prosos nec liniatos fieri, quod magis pro cantuum modulatu quam rationis respectu consuetum est Varrone canente

festa dium sollemnia
pupla per canam conpita,

---

1 omnium *N* ‖ 2 pensaturea *P* ‖ 3 accipit *P* ‖ 5 disperata *P*, dispara *N* ‖ 6 translatra *P* ‖ 7 fonumum *P* ‖ incolume *N* ‖ 8 invenire *N* ‖ multas *iteravit P* ‖ a metro *N* ‖ 9 rebtorum *P* ‖ 10 secta *P* ‖ 12 $\overset{ti}{\text{u}}$litate *P* ‖ 13 per braviæ *P* ‖ 14 sicuti *N* ‖ 15 febus *P* ‖ 17 hi *N* ‖ aduo *P* ‖ vorsus *N* ‖ 18 pona *P* ‖ 19 duo hi *N* ‖ fulcuntur *N* ‖ 20 aedi *P*, edi *N* ‖ 21 dactulus *P*, dactilus *N* (*saepe*) ‖ 22 medoriorum *P* ‖ est vers. *N* ‖ 23 prosus P^1N ‖ liniatus *N* ‖ cantaum *P*, cantum *N* ‖ 24 cosectum *P* ‖ 25 nent *P* ‖ 26 feta *P* ‖ sollempnia *P* ‖ 27 copeta *P*, conpeta *N*.

quorum fistilla modela
poli persultant sidera.

nunc metire per metra: primus uersus est trium metrorum, quorum primum per spondeum et duo sequentia per dactylos ponderantur, ut *festa* I, *dium sol* II, *lemnia* III et sic per IIII uersus pari lance pensatos bis sena repperies metra et pedes II trigenti. at liniati uersus quinque semper metris metiri debent secundum illud Catonis eligantissimi rhetoris

bella consurgunt poli praesentis sub fine,
precae temnuntur senum suetae doctrinae.
regis dolosi fouent dolosos tyrannos,
dium cultura molos neglecta per annos.

in hiis uersibus primum spondeus et tertium itidem spondeus, reliqua trea dactyli sunt, qui pedes habent LII. perextensi autem uersus ornato quidem sed inrationabili circuitu pene per usque ad XII metra perueniunt secundum Lupi cristiani ita affantis

ueritas uera,
aequitas aequa,
largitas lauta,
fiditas fida
diurnos dies tranquilla
tenent tempora.

---

1 fystilla *P*, fistula *N* ‖ 2 sydera *P* ‖ *fort.* persultat ‖ 3 mittere *PN* ‖ vorsus *N* ‖ 4 dua *N* ‖ 5 dactiliis *P*, dactilis *N* ‖ festa dium I *N* ‖ sol II *N*, sollempnia *P* ‖ 6 vorsus *N* (*semper*) ‖ parari *P* ‖ pensatus *P*[1]*N* ‖ 7 metr*a (e *eras.*) *P* ‖ II] *om.* *N* ‖ ad *N* ‖ 8 m & rri *P* ‖ debænt *P* ‖ 9 cationis *P* ‖ elegantissime *N* ‖ rentoris *P* ‖ 10 consungunt *P* ‖ 11 precę (a superscr.) *P*, pr̥aece *N* ‖ suietae *P* ‖ 12 regis *P*[1]*N* ‖ dolosos f. *P*, dolos (i superscr.) f. *N* ‖ 13 molos] *i. e.* multos *quod Maius coni.*, ‖ 14 hiſ *P* ‖ primus *N* ‖ et tertium *om.* *N* ‖ 14 f. itidem spondes ≋ *P*, spondeus *om.* *N* ‖ 15 tria *N* ‖ datuli *P* ‖ 16 exten*si (t *vel* r *eras.*) *P* ‖ innarationabili *P* ‖ 17 per *om.* *N* ‖ metra *om.* *N* ‖ 18 lupih *P*; *an* hcristiani *cf. supra* 10, 14 ‖ 20 aeq:tas *P* ‖ 21 f. laudata fidas *N* ‖ 24 tent *P*.

nam hic uersus, et hoc plus solito, necessaria ut credo uerbi adiectione XIII metra tenet, cuius pedes sunt XXXIII. sunt autem qui adiciunt trifonos et quadrifonos uersus, quibus quidem non est derogandum, quia poetis libertas quaedam suos conponendi uersus a ueteribus nostris permisa est; sed tamen indubitata fides non est hiis adhibenda, quia auctoritate canorum soffatorum nulla suffulti permisum magis sequi quam exemplum uoluerunt. quorum uersus in medio proferemus. Don quidem discentis mei Donati germanus frater, duum uersuum canticum in laude Arcae, regis Archadum, possuit dicens

Archadius rex terrificus,
laudabilis laude dignissimus.

Gergesusque in commentariis suis, quos de sole luna astris et praecipue caeli arcu septem uienti uoluminibus edidit, quadrifonis persepe usus est uersibus, quorum unum tantum in principio possito exempli et ego gratia utar. dicit enim

sol maximus mundi lucifer
omnia aëra inlustrat pariter.

horum ordines uersuum, quia non ad certam auctoritatem sed ad uarietates poeticorum cantuum manifestandas possiti sunt, indagari me necesse non est, praesertim cum omnis qui uoluerit eos pensare, facillime ualeat.

---

1 plus *om.* *P* ‖ 2 tredecim *P* ‖ 4 in quibus *N* ‖ 6 prima est *P* ‖ indubita *PN* ‖ 7 his *N* ‖ canonum *Mai* ‖ 8 suffatorum *N* ‖ permissum *N* ‖ 9 voluerant *N* ‖ proferimus *N* ‖ doñ *P* ‖ 10 discentis*(s) *P*, discenti *N* ‖ 10 trium *P*, tuum *N* ‖ 11 anticum *N* ‖ arce *N* ‖ arhca dum *P* ‖ 12 dicens *om.* *N* ‖ 13 ar*cadius(h) *P* ‖ 15 Gergissus quoque *N* ‖ commentaris *P* ‖ soleſ* (e *ex* i) *P* ‖ 16 viventi *P*, viventium *N* ‖ volumini *N* ‖ 17 aedidit *PN* ‖ sepe *P* ‖ versibi *P* ‖ 20 maximaximus *P* ‖ 21 æra *P* ‖ 22 ordinis *N* ‖ tam *P* ‖ 23 manifestas *P* ‖ 24 *fort.* indagare ‖ 25 facill$\overset{i}{*}$me (e *eras.*) *P*.

nonnulli aiunt, quod in unoquoque gresu duum pedum primus eleuetur et secundus inclinetur uel, ut soluatur, proprius dicam ut *légit ágit núbit uádit.* sed nos dicimus, quod rectum esse sentimus, quia non minus secundos pedes repperimus eleuari quam primos ut *egó amó docé audí.*

Maxime autem haec diuersitas ob similium fonorum discretionem repperta est, ne confussibilitas aliqua nascatur. dicimus enim nominatiuo cassu *sédes* eleuato primo, at si uerbum fit, uersa uice secundum leuantes pedem dicimus *sedés.* sic cum dicuntur *réges*, primus erigitur, at cum uerbum *regés*, secundus pes eleuatur; quod tamen non secundum rationem metrorum, sed secundum discretionis aptitudinem facere solemus. sicut etiam *póne* imperatiuo modo primam acuimus syllabulam et nouissimam calcamus. atque e diuerso ubi aduerbium fit aut praepositio, prima calcata nouissima acuitur. sicut etiam quaedam carminum genera, quae quamquam extraordinaria esse uideantur, tamen a rhetoribus ac leporicis secundum inlectum

---

1. *Exc. Bern. p. 190, 3:* Nonnulli aiunt — gressu idest sono duum pedum syllabarum primus — inclinetur ut legit — dicimus que rectum — quod non minus reperimus secundos pedes — ob dissimilium sonorum discrecionem reperta est ne confusibilitas — casu — elevata prima sedes at sit verbum sit — cum dicitur primus eregitur aut — quod non non — metrorum secundum discretionis — syllabam — at ex — sit — calca — accuitur.

---

1 gressu *N* ‖ 2 secundus (s, *ex* m) *P* ‖ sovator *P* ‖ 3 proprimus *P*; prius solv. *N* ‖ dicunt *Mai* ‖ vádit] *apices hic et infra addidi* ‖ 4 secundos (o *ex* u) *P* ‖ 5 primus *PN* ‖ Ugeo *N* ‖ 6 doceo *N* ‖ 7 divertas *P* ‖ 8 discritio**nē (em *eras.*) *P*, discretione *N* ‖ nec confusi bicitas *N* ‖ 9 nominativum casum *N* ‖ 10 at] sederat *P*, *om.* *N* ‖ primus *N* ‖ sit *N* ‖ uersain *P* ‖ 11 dicemus *P* ‖ sed & *P* ‖ ditiuntur *P* ‖ 12 erigatur *N* ‖ alevt⁹ *P* ‖ 14 discritionis *P* ‖ 15 pene *N* ‖ 15 f. prima—syllaba *N* ‖ 16 calcamus] *spatium 6—8 litt. in* *N* ‖ at q·ue *N* ‖ 18 f. genera quodam *N* ‖ 19 quamquam] quandam *P* ‖ 20 aut *N* ‖ rehtoribus *P* ‖ in illectum *P fort. ex* inlectum.

uolutatum sepiter usurpantur, ut sunt cantamenta et cantatellae, quibus uel maxime Sagillius germanus et Vitellius utuntur. et ille quidem in libello de mare et luna scripto statim in prooemio cantamentum insuit dicens

mare et luna concurrunt una
uice altante temporum gande.

iste uero in laude Matronae uxoris suae cantatellam satis iocundam intulit, in quadam ita infiens

mea, mea Matrona, tuum amplector soma,
nobis anima una heret aquae arctura.

Et quoniam de rhetoribus et leporicis mentiuncula facta est et de metris atque carminibus sermo progressus est, uideatur mihi commodum esse, ut aliquando de filosophiae generibus memorem. filosophia est amor et intentio sapientiae, quae fons et matrix est omnis artis ac disciplinae, unde et omnis qui in quacumque parte siue caelesti siue terrestri puro amore et intenta sollicitudine sapificat, filosophus dicendus est recte. nostrae autem filosophiae artes sunt multae, quarum studia principalia sunt: poema, rhetoria, grama, leporia, dialecta, geometria et cetera, quae non tam emulitatem quam curiositatem praetendunt. inter poema et rhetoriam hoc distat, quod poema sui uarietate contenta

---

1 voluntatem *N*, *fort.* voluntatum ‖ cantametra *P* ‖ 2 sagiſlius (l *suprascr.*) *P* ‖ 4 ut *N* ‖ staq̃tim *P* ‖ prohcenio *P*, prȩmio *N* ‖ cantam̄to *N* ‖ *fort.* inseruit ‖ 8 uxſoris *P* ‖ cantatellat *N* ‖ 9 iocundam *P*, *om.* *N* ‖ quondam *N* ‖ insiens *N* ‖ 10 mea (*semel*) *N* ‖ matronaȩ *P* ‖ ȥoma *P*, zona *N* ‖ 11 aqua tactura *Hartel* ‖ 12 retoribus (h *suprascr.*) *P* ‖ 13 progressurus *N* ‖ 14 de**filosophiæ (o *suprascr.*; ph *eras.*) *P* ‖ 15 memorant *N* ‖ amor quidam *N* ‖ 16 quia *N* ‖ 17 qua cūci pate*(m) (r *suprascr.*) *P* *fort.* quacumce ‖ 18 amore] animae *N* ‖ intentā (o *suprascr.*) *N* ‖ 19 rectā (e *suprascr.*) *P* ‖ nostra *P* ‖ 21 rehtoria *P*, rathria *N* ‖ gamma *P* *fort.* grammatica ‖ dȩlecta *P* ‖ 22 geometrica *P* ‖ 23 rehtoria *P*, rhetorica *N* ‖ 24 destat *P* ‖ varitate *P*.

angusta atque obscura est; rhetoria autem sui amoenitate gaudens latitudinem ac pulchritudinem cum quadam metrorum pedum accentuum tonorum syllabarumque magnifica numeratione praepalat.

Sed multi in hoc tempore uim deffendentiamque harumce artium ignorantes in rhetoria poema et in poema rhetoriam agglomunt non habentes in memoria, quid Felix Alexandrorum magister praeceperit *unaquaeque* inquiens *ars intra suas contineatur metas, ne adulteretur disciplina maiorum et nos aput eos accussare cogatur.* sepissime uersus mei soliti meminisse conpellor, quem frequenter in exprobrationem nostri temporis gurgonum decanto *mulctaui tornores logii nec arenam cessi.*

Et reuera quis internas sapientiae uenas intrabit? quis omnem pernoctationem, omnem sollicitationem, omnem diem, omnem noctem erga sapientiam transiget? multi etenim sapificare incipientes a puero festim ad seculi negotia relictis legitimis studiis preciti feruntur ictu, unde et nostri definiere doctores neminem eorum, qui saeculi uoluptate et cupiditate pecuniae uinculantur, ad ueram sapientiae scientiam perfendere posse. sed ut ad incepta redeam, leporia est ars quaedam locuplex atque amoenitatem mordacitatemque in sua facia praeferens, mendacitatem tamen in sua internitate non deuitat; non enim formidat maiorum metas excedere, nulla reprehensione confunditur. de qua pauca non pugito

---

1 angusto *P* ‖ rentoria *P* ‖ amonitate *N* ‖ 2 latutudinem *N* ‖ 3 quaedam *N* ‖ tõnorum *P* ‖ 4 magnificata *N fort. recte* ‖ praeparant *N* ‖ 5 differentiamq; *N* ‖ q : sed *P* ‖ 6 rethoria *P* ‖ harumce, *om. N* ‖ ignorantis *N* ‖ 8 quod *N* ‖ silex *N* ‖ alexandri agrorum *N*, alexander agnorum *P an* Alexandriacorum? ‖ 9 unaquaque *P* ‖ conteniatur *P* ‖ 10 ne—devitat *om. N* ‖ & et *P* ‖ 11 cogantur *P* ‖ 13 f. gurgunum *P* ‖ muli lautor nores logii necare nam cessi *P* ‖ 17 transeget *P* ‖ 19 studiš *P* ‖ prȩciti *P fort.* praecito ‖ 20 iectu *P* ‖ 21 voluptu et cupitate *P* ‖ 23 a · ut *P* ‖ quadam *P* ‖ 24 que] quae *P* ‖ 25 mendatitatem ‖ ternita *P* ‖ 26 formidant *N* ‖ scindere *N* ‖ 27 confundunt *N* ‖ conpugito *P*, pon pigito *N*, non pigeto promere *Hartel.*

promere exempla. **L a p i d u s** quidem in Assia minore oratorio praesens multa reprehensione digna conscripsit ut illud *sol in occursu metitur maria.* nulla hiic ueritas est, nulli enim creatae naturae maris profunda metiri possibile est. ergo nos dicimus *sol in occursu tinguit mare,* quo quodammodo transitorie tincto usque ad possessores festinato perfendiens toto illis ardentissime fulget noctu. **L a p i d u s** itidem dicit *uentus acer roborum radices euellit altas;* quod fieri omnino non potest, sed tantum uentus robora labefactat.

Grama est litteraturae peruidatio, quae quasi quaedam totius lectionis semitula est unde et a peritis litera interpretatur legitera, quod est legendi itinerarium, cuius prae ceteris ego et laudo utilitatem, quam omnis pene participat mundus.

Dialecta est mordatrix omnium uerborum, quae legi dici ac scribi ab omnibus solent exinterans quodammodo atque effibrans uiscera sententiarum, medullas sensuum, uenas fonorum, cuius auctores in omni pictura crocitant acriterque in reprehensionem omnium scribtorum rictu hiante auidant, quorum unus erat **I u l i a n u s**, pater **D o n a t i** ac **D o n i s**, qui nobis dicebat multo aliud esse dici *non debet* et dici *non oportet. oportere* etenim de

---

12 *cf. Clem. exc.* (*f.* 6[b]): Littera 'dicitur quasi legitera eo quod legentibus iter ad legendum praebet vocatur. 22. *Fragm. Mont.* (*cf. append.*): Aliud est dici non debet dici — enim —

---

1 asia *N* ‖ 2 oraturio *N* ‖ praesens *fort.* praestans ‖ repraehensione *PN* ‖ 3 occasu *N* ‖ mittetur *N* ‖ hic *N* ‖ 4 nulliạ *P* ‖ natura mari *N* ‖ 5 possibili *N* ‖ occasum *N* ‖ tingit *N* ‖ 6 transtorie *P* ‖ possessores *N*, pessores *P* ‖ 7 perfidens *N* ‖ ardentissima *N* ‖ fulges *N* ‖ 8 nuṅctu *N* ‖ dicit ventus robora labefacta *N;* atera *P* ‖ 11 f. Gramma. Littera int̄ loqui & dicere int̄ volo & cupio. certamen qr̄ inter plebem & populum int̄ verum et veracem *N in mg.* ‖ 12 f. quae—quaedam, est—peritis *om. N* ‖ 12 est *om. P* ‖ asperisq; *P* ‖ 13 interpraetatur *PN* ‖ itenerarium *P* ‖ 14 f. cuius—participat *om. N* ‖ 14 prę caeris o & *P* ‖ 16 dealecta *P* ‖ 17 legi] *fort.* lege ‖ quodamodo *P* ‖ 18 effibans *P* ‖ 19—23 cuius—oportet *om. N*.

oportunitate diriuatur, *debere* autem ex insolubili debito. unde et si dicis *non oportet*, non tam fieri omnino interdicis quam oportunum non esse ostendis, cum autem dicis *non debet*, indebitum est, si unquam fiat. dicunt etiam aliut esse *non potest fieri* et *inpossibile fieri*; quod enim non potest ad praesens tantum non potest et forte aliquando possit, quod autem inpossibile est quasi definite dictum nequaquam poterit effici. et hoc aliter esse dicunt *locutus est* et *dixit mihi; loqui* enim inmorosioris eloquentiae est, *dicere* autem simpliciter communiterque ad omne dictum refertur. dicunt quoque aliut esse *uolo* et *cupio; uelle* enim ex quadam suaui ac legitima uoluntate intellegitur, *cupire* autem inmoderatae cupiditatis est. inter *bellum* quoque et *praelium* et *pugnam* et *certamen* non paruam defferentiam esse adfirmant. *praelium* enim nonnisi in *praelio* hoc est in pelago effici potest, quod ideo praelium nominatur, quia prae ceteris elimentis quadam sui inmensitate inundando etiam et deundando quendam ammirationis praelatum habet. *bellum* autem nonnisi in belsa hoc est in campo agitur. belsa enim ob hoc dicitur, quia belsa plurima quae sunt gramina profert. *certamen* autem ex certo loco hoc est receptaculo exercitus diriuatur. *pugna*, in qua pugilles suos utrobique

---

debito — debet indebitum si — fiat. 9. *ib.* Aliud est dicitur locutus est et — eloquentis — capere — immoderate — praelium et certamen et pugnam — esse differentiam prelium — quam — clementis (?) — admirationis — habent — belso — belsum — ab — quod — a certo loco — pugna iaculationes suas pugilles —

1—9 debere—dixit mihi *om.* *N* ‖ 1 insulubili debeto *P* ‖ 3 oportumum *P* ‖ aut *P* ‖ 4 indebetum *P* ‖ 5 aliut *P* (*semper*) ‖ 8 definitæ *P* ‖ 10 morosiris *P* ‖ 11 refertur] inter volo & cupio *N* ‖ 13 saui *P* ‖ 14—21 cupiditatis est—belsa *om.* *N* ‖ 16 in *om.* *P* ‖ 17 pylago *P* ‖ 18 caeris *P* ‖ quamdam *P* ‖ 19 ammiratio**nis (nē *eras.*) *P* ‖ 22 grami*ua (a *eras.*) *P* ‖ 23 cepto *P*; certo loco dirivatur *N* *cetera desunt usque* inter plebis ‖ exe^{ci}rtus *P* ‖ 24 utribique *P*.

pugiones iectant. dicunt etiam, quod alia sit *plebs*, alius *populus; plebs* enim haec erit, quae plenis agris domibusque omni substantia redundans per hoc nec belli peruicax nec doctrinae exstat efficax, *populus* autem ex pope hoc est ex fortitudine uel manuum uel sensuum sic appellatur. unde Honoratum reprehendimus gramaticum, qui canit *plebs in bello congregata est.* et alio loco *uerus* inquit *poeta sic ait.* hoc quam stulte locutus est, cum hoc dicere debuit *uerax poeta. uerus* enim ad naturae tantum ueritatem refertur, *uerax* autem dicitur qui nequaquam mentitur. non bene etiam plerique *consummotionem* in bonam partem et *consummationem* in malam acceptant, cum consummotio ad defectionem, consummatio ad perfectionem pertineat. male quidam *loquelas* in elocutione intelligi uolunt, cum loquelae diminutiuae sunt quasi simpliĉia clefia. loquelae per *e* et unam *l* scribendae ad perfectam pertinent elocutionem. miror etiam cur *creaturas* pro *elimentis* et *elimenta* pro *creaturis* ex nostris et quidem sapientes quidam possuere, cum elimentum nonnisi aetreum quasi diuinum aliquid uocandum sit. *hele* enim apud Hebreos deus erit, unde et apud Grecos helium sol dicitur. creatura autem uocatur quidquid de terrae materia creatum sit. sunt elimenta hoc est initia litteraturae, quae ex eliminatione hoc est ab

---

pugines — mentitur. consumptio ad defectionem consummatio vero — pertinet. 14. *ib.* Male quidam — elocutiõ — cuius loquele per · e · et — eloquutionem.

---

2 inter plebis et populus: plebis enim *N* ‖ pleni *PN* ‖ 4 perviácax *P* ‖ doctrina *N* ‖ 6 honoeratum *P* ‖ 8 sicut *P* ‖ 8 f. appellatur inter verus et verax verus *N cetera om.* ‖ 9 f. verax—naturae *om. P* ‖ 11 f. non—etiam *om. N* ‖ 12 co(sū)nmotionem *P* ‖ 13 pallam *P* ‖ 14 consumotio-consumatio *P* ‖ 15 loquillas ‖ elucutione *P* ‖ 16 diminitivæ *P* ‖ 17 pertenent *P* ‖ eloqutionem *P* ‖ 18 cur quod *N* ‖ 19 creaturu(i)s *N* ‖ 20 elimntis *N*[1] ‖ nr̄i *N* ‖ aethereum *N* ‖ 21 ebreus *P*, hebreos *N* ‖ 22 erit] dicitur *N* ‖ elium *P*, eloim (o *ex corr.*) *N* ‖ 23 materiæ̣ *P* ‖ sit] est *N*.

inscribtione uocitantur. haec de dialectica arte sint dicta, quam sofisticam id est argutam siue ex sapidio sapidiosam nonnulli appellauerunt. nunc ad geometricam ueniamus.

Geometrica est ars disciplinata, quae omnium herbarum graminumque experimentum enuntiat: unde et medicos hac fretos geometres uocamus id est expertos herbarum.

Est et alia filosophiae ars, quae astronomia nuncupatur, quam mathesin Greci uocant, quae astrorum omnium cursus liniasque ostendit, in qua arte temporum signa et operum oportunitates intelleguntur. ex qua XII signa principalia supputantur, quae Greci mazaron uocant, apud quos tamen non XII signa sed sedecim habentur, quorum sunt nomina *mon, mah, tonte, piron uel dameth, perfellea, belgalic, margaleth, lutamiron, tamimon, raphalut* et cetera; quibus omne humani generis ius gubernari putant. sicut Aemerius de muliere quadam infatua dicebat *haec ideo patitur, quia in prima nocte, qua uxorata est, mon cum belgalic cucurrerunt.* sed quia stellam ex sese factam esse nulla ratio credi permittit, gubernari humani status iura et mores per astra credere nulli sensato fas est uiro, sed putius per inmensam illam potentiam, ex qua et stellae factae sunt, omnium quoque hominum et tempora reguntur et opera, quam potentiam diuinitatem et per hoc deum a culturae illius

1 daelectica *P*, de *om. N* ‖ 2 soffysticam *P* ‖ sive ex] sine *P* ‖ 2 f. quam—ueniamus *om. N* ‖ 4 geometria *N in marg. bis* geometrica astronomia ‖ disciplinata *om. N* ‖ q *P* ‖ 5 expirimentum *N* ‖ et *om. N* ‖ 6 ac *P*, hac *f. om. N* ‖ geometris *N* ‖ expertus *P* ‖ 8 astronomi *P* ‖ 9 mahtessint *P* ‖ vocant** (ur *eras.*) *P* ‖ astronomia id *N cetera desunt* ‖ 10 leniasq; *P* ‖ 11 et *om. N* ‖ oportunitatis *N* ‖ 12 Goeci *P* ‖ 13 tamen *om. N* ‖ XLI *N* ‖ signi *P*, *om. N* ‖ sedecim] XIII *N* ‖ 14 m tonte *P* ‖ phinon *N* ‖ dametht, damech *N* ‖ 15 perfellæ *P*, p f fellea *N* ‖ margalet *N* ‖ lutamrion *N*, tamiron *P* ‖ taminon *N* ‖ 16 gubernaturi *N* ‖ 17 f. sicut—haec *om. N* ‖ 18 infatuia *P* ‖ deceba*t (n *eras.*) *P* ‖ noc.. qua *P* ‖ 19 belgalith *N* ‖ 19 f. *fort.* concurrerunt; id est stellae duae *add. N cetera usque* ɔpicam hoc est rationabilem *desunt* ‖ 20 stella—facta *P* ‖ 22 senzatio *P* ‖ imensā *P* ‖ 25 diunitatem *P* ‖ dm̃·a·*P*.

uiris ac mulieribus uocari et inuocari sepe uideamus. omnis igitur humana industria, omnis ad hoç spectat sapientia, ut de inferioribus ad superiora conscendat, quo scilicet naturalem omnium rerum notitiam hoc est fisicam disputans, ethicam quoque quae ad morum emulumenta pertenditur legitime transcendens, logicam ipsam hoc est rationabilem supernarum rerum attinguat disputationem.

Illud quoque omni sapienti sciendum atque scrutandum est, quomodo et qualiter sese plastus homo habeat, qui primum *plastum* ex limo dein *afflam* ex superioribus et haec ineffabiliter coniuncta habet, dissimili natura in semet ipso perfruens. plastum quidem quasi materia uiliore conpactum utpute ex liquidis et aridis, frigidis et calidis rebus conexum in famulatum sibi affla, quae est anima, nouerit deputatum. sed quia *anima* ad hoc tantum imperat corpori, ut animet sicut et omnia animantia, ergo nisi haec anima mentem et rationem habuerit, nihil ab animantibus deffert, quae utroque carent. sicut anima corpori, ita et mens animae et ratio praesulat menti. *mens* de metiendo dicta, quando subtiliorum sensuum mensuram aperit animae, in qua capacitate tali quadam facta superior ratio infussa perfecte eam sapire facit in cunctis. secundum triplicem ergo sapientiae, quam diximus, regulam triplex quoque in homine status est. anima quidem naturalia sapit, in qua est et *ingenium*, de ingenuitate creationis crea-

---

3 sapi entia *P* ‖ inferiobus *P* ‖ 4 quos cilicet *P* ‖ 5 ehticam *P* ‖ quoqui *P* ‖ 6 l*ocã *P* ‖ 8 dispotationẽ *N* ‖ 10 sẽsẽ astus (*sic*) *P*, plaustus *N* ‖ 11 plaustum *N* ‖ 12 coiuncta *P* ‖ diesimili *P* ‖ 13 plastum] de plasto et affla id est corpore et animo *N in mg.* ‖ 15 infabulatum *N*, infibulata *Mai* ‖ 17 ab hoc *P* ‖ 18 animantem *P*, omnia mentem *N* ‖ 19 deffert *P*, difert *N* ‖ quae—menti *om.* *N* ‖ 21 prȩsul*ɪ (a; e *eras.*) *P* ‖ mens enim *N* ‖ metiando *N* ‖ quandam *P* ‖ 22 f. inquam capacitatem *P* ‖ 23 infusa *N* ‖ 24 perfectæ *P*, perfectȩ *N* ‖ sapiri *N* ‖ 24 f. in cunctis—regulam *om.* *N* ‖ 25 tripleſx (ſ *corr. ex* i) *N* ‖ quoque] quidem *N* ‖ 27 ingen*um (i) *P*, de anima mente et ratione *N in marg.* ‖ de ingenio vitae creationis *N*.

toris sibi insertum ac nominatum. mens autem moralia intellegit, in qua est memoria, qua uisa uel audita tenaciter memorat et in ipsa uelut in quodam integro uasse congregans innumeris cogitationibus scatet. *ratio* uero superiora et caelestia perlustrans intellectum quadammoda ignitum flammosumque possidet. non inmerito itaque praeceptores nostri et praecipue Sulpita atque Istrius hominem mundi minoris nomine censuerunt, quippe qui in semet ipso habet omnia, ex quibus mundus constat uisibilis. terra enim in corpore et ignis in anima, aqua in rigiditate et aer in cogitamentorum uelocitate accipitur, sol in splendore sapientiae, luna in incerto et instabili statu diuitiarum iuuentutisque, campus floridus in nobilitate uirtutum et mititudinis plania, montes in exultatione generositatis, colles in successione hereditatis, ualles in humiliatione tribulationis, ligna fructifera in fructibus largitatis, ligna sterilia et loca aspera et uoragines inmundae spinae quoque et tribuli in malis moribus auarisque hiatibus, serpentes et pecora in simplicitate atque prudentia, mare quoque undosum biluosumque in turbinosa cordis profunditate hominis et in ipsa ratione.

His omnibus licet alio itinere decursis ad nostrum propossitum hoc est ad metrorum parationem fine tenus recurramus. omnis uersus exametrus siue eptametrus rhetoricus est; trimetrus autem et tetrametrus et pen-

---

1 men *P* ‖ 3 teneciter *P* ‖ et in ipsa *om.* *N* ‖ 4 vaṣse *N*, vassa *P* ‖ ra*io (c *superscr.*; t *eras.*) *P* ‖ 5 superior*a (e *eras.*) *P* ‖ 5 f. quodam modam *P*, quodammodo *N* ‖ 6 flammosum *N*, fāmosumque *P* ‖ 7 prȩcipuer *P* ‖ Sulpicia *Mai* ‖ 8 istius *N* ‖ h omnem *P* ‖ 11 in** *P* ‖ a*er *N* ‖ 12 accipitur *om.* *N* ‖ 14. campos (o *ex* u) *P* ‖ nubilitate *PN*[1] ‖ 15 multitudine planitiae *N* ‖ in *om.* *N* ‖ exaltatione *N* ‖ 18 sterilia (i *superscr.*) *P* ‖ apera *P* ‖ 19 inmunditia////// (in *superscr.*) *N* ‖ 20 semplititate *P* ‖ 21 bilosum//// *V*, beluosumq; *N* ‖ 22 aridis *V* ‖ homines *V* ‖ et *om.* *V* ‖ 24 aliis tenere *N* ‖ 25 propositum *VN* ‖ pationē *P*, narratione *VN* ‖ sine tenus *VN* ‖ 26 omnes *V* ‖ vorsus *V*[1]*N* ‖ 27 rehtoricos *P*, r&horicus *V* ‖ &etrametrus *P*.

tametrus poeticus est, de safico autem et heroico uersuum metro in quadam epistola, quam inter duodecim ad Donatum Romam missimus, discribsisse me sufficienter memini. uereor ergo, ne si haec eadem repetiero, fastidiosus magis scribtor quam sollicitus doctor haberi incipiam. de grecis autem metris, quorum natura dissimilis et longe diuersa, nihil hiic disputare necessarium reor cum latinum opus efficiam. ante omnia autem trea ista omni doctori carmina conponere uolenti necessaria sunt, ut primum discribendarum literarum notitiam habens singularum modos mensurasque depinguat ac syllabarum neue uersum uersui et metrum metro commisceat, ne sua uel suorum ars bene conpossita per scribendi inperitiam nihil lucri legentibus conferat. tum deinde ut in orationis partibus et romana ueritate non fallatur, ne quod eloquenter se conpossuisse putarit, ignorata ueritate latina risum pro laude adquirat. tertio ut in suis carminibus unumquemque uersum suo reddat iuri, ne sicut rex Alexander Macedo cuidam sibi laudis carmina decantanti audenter exprobrauit, suo uitio praeciosarum sit fuscator margaritarum.

---

1 poetic$\overset{u}{o}$s *P* ‖ saffico *N*, sapico *V* ‖ ierochico *P*, heroico (o, *ex* u) *N* ‖ v$\overset{e}{o}$rsuum *V*, vorsum *N* ‖ 3 discripsissem *N* ‖ 4 ni si *N* ‖ haec *om.* *V* ‖ 5 fastidiosis *N* ‖ scriptor *VN* ‖ 6 croecis *P* ‖ 7 desimilis *V* ‖ versa *P* ‖ hīc *VN* ‖ disputari *V* ‖ 8 omonia *N* ‖ 9 tria *V* ‖ doctore *N* ‖ carimina *P* ‖ 10 prim *V* ‖ 11 singularem *V* ‖ modus *VN* ‖ depinga *V* ‖ 12 ac *om.* *V* ‖ versuum *PV* ‖ 13 s$\overset{u}{o}$rum *P* ‖ arr *N* ‖ pene *V* ‖ conposita *VN* ‖ 14 inperitam *N* ‖ legen tibus (legen *in ras.*) *P* ‖ 15 conferat—or. *om.* *P* ‖ oratione *P* ‖ 16 ne] de *N* ‖ sese *V* ‖ 17 putar& *PV*, putarat *N* ‖ 18 laudem *N* ‖ 19 rex *om.* *V* ‖ alaxander *P* ‖ 20 macido *PN* ‖ $\overset{\text{sibi laudis}}{\text{carmina}}$ *N* ‖ decantandi *P*, decantenti *N* ‖ 21 fus $\overset{\text{to}}{\text{car*}}$ *P*, furcatur *V*.

V. DE NOMINE.

De nomine breuiariam epitomam edicturus erogare prius debeo quaerimonantibus, qua diuitia nomen omnibus partibus latinitatis praelatum sit, cum in Hi † bonorum elocutione et conpossitione primatum estimatur uerbum. super hoc A e n e a s X libros edidit, ex quibus ego unum tantum sumere oportunum puto. *quassum nomen* inquit *secundum sensum principium est, non secundum appellationem. cum enim nascitur homo, antequam rem aliquam agat uel discat uel sciat, nomen illi inditur. nomen ergo principalis pars latinitatis est.* cuius qualitatis uirim, quae prima illi accidit, tractare temptabo.

Qualitas nominum non bipertita, ut quidam rentur, sed multipertita; uariis siquidem et multis consistit speciebus. nonnulli tamen de propriis et appellatiuis nominibus quaestiones obtendere constant, quasi proprium sit aliquod nomen latinum. omnia namque nomina latina, immo omnia fona ita inuicem conexa sunt,

---

1. *Exc. Bern. p. 191, 5:* Interrogare debeo cur nomen omnibus partibus Latinitatis praelatum sit — in † hiborum — compositione praecipuum estiatur (sit *corr. m. 2*) verbum — Aeneas inquit: nomen secundum sermonem principium est, non secundum appellationem cum priusquam — indicitur quare (*ex coni. editoris*) verbo praecedit nomen — pars orationis principalis Latinitatis. *cf. etiam 191, 14.* 8. *Exc. Clem.* (*f. 11ᵇ*): cum enim nascitur — indicitur et ideo verbum praecedit.

Expl. IIII. INCIPIT V. DE NOMINE. *V*, *inscript. om. PN* || 1 æpithomam *P*, epitomae (h *supra* o) *N* || eduurus (ct *supra* u) *N* || rogare *P*, rerogare *N* || 2 pri*us (m *eras.*) *P* || querimonantibus *N* || divicia *P* || 3 hi bonorum *P*, hiborum *N* || 4 eloquutione *V*, eloqutione *P* || inpositione *V* || primatum tenere *V* || estiatur *PN* || 5 f. super—puto *om. N* || 7 secondum *P*, scdm *N* || principatum *V* || 10 f. cuius—temptabo *om. N* || 11 uerim *P* || accidi *V* || 12 nomi//////nū (nū *in ras.*) *N* || qui *P* || bipititae *P* || qui *N* || renteịr *P* || 13 muli apertita *N* || siquidæm *P* || consist& *P* || 15 questionantur *N* || contant *P* || 16 prium *P* || 17 latinaẹ *P* || omna *P*.

ut quodque sicut alteri heret ita ab altero appelletur. propria ergo nomina non secundum simplicem sonum sonanda sunt, sed secundum subtiliorem quandam interpretationem. proprietas quippe duas res significat aut specialitatem aut propriorem ordinem: proprii enim recte dicuntur qui in primordio ciuitatum honore uel dignitate uel censu scribuntur, unde et Cicero de Iustino quodam Romano scribens ita infiuit *Iustinus autem proprius omnium sese obdedit* hoc est *primus omnium.* proprie ergo nomina primaria dicenda sunt ut *Roma Carthago.* communia autem inferioris ordinis sunt ut *ciuitas.* de re autem et corpore multi hessitant. res hebrea litera est quae interpretatur caput. res ergo hoc est quod et primarium nomen. sicut ergo a primario quolibet ducatur exercitus inferior, ita et capite corpus omne regitur. appellatiua autem nomina multifidas species habent; quaedam enim nomina principalia sunt ut *rex,* quaedam primatiua uocitata et multas ob causas postea repperiuntur inmotata; alia enim ob uictoriam, alia ob dignitatem, alia ob infamitatem, nonnulla ob amorem indita sunt. cum enim Scipio Affricanos et bello uicisset et in dedicionem recepisset, et ipse Scipio *Affricanus* dictus est. Gordonus propter Misanorum opullentiam dignitatemque, quibus praeerat, *Misanus* et ipse uocatus est; Mantanus quoque propter auaritiam uoracitatemque, quae Tantalo uernacula sunt,

---

1 heret *P*, eret *N* ‖ 2 f. propria—interp. *om. N* ‖ 3 interpraetationem *P* ‖ 4 quippe *om. N* ‖ dus *P* ‖ significait *P* ‖ 5 $\overset{\text{i}}{\text{prę}}$ *P*, propri *N* ‖ 6 f. civitatum—censu *om. N* ‖ 7 censuſ (ſ *ex* n) *P* ‖ 9 omnius *P* ‖ obsedit *N* ‖ omnia *N* ‖ 10 propriæ *P*, proprium nomen *N* ‖ 10—12 ut Roma—civitas *om. N* ‖ 11 chartago *P* ‖ commonia *P* (*ubique fere*) ‖ 12 ęsitant *N* ‖ 13 ebrea *P* ‖ 14 primaṃrium *P* ‖ 15 $\overset{\text{deno}}{\text{quolibet}}$ *P*, *om. N* ‖ 15 f. inferior—regitur *om. N* ‖ 16 nomi *P* ‖ 17 f. principalia—primativa *om. N* ‖ 18 primatum *P* ‖ 19 repperiunt *P* ‖ victuriam *N* ‖ 21 scripio *N* (*semper*) ‖ aḟfricanus *N* ‖ 22 indicionem *N* ‖ 23 dicitur ÷ *N*, ductus est *P* ‖ Gordunus *P* ‖ 24 opuḷlentiam *N* ‖ prę eram *N* ‖ 26 cantabo *P*.

Tantalicus uocitatus est. Samminius autem auunculus meus, quia goela erat matri suae hoc est lectuosus, *Goelanus* usque hodie uocitatur. alia sunt agnomina, ⟨quae⟩ de agris uocantur ut *Parthi* de Parthe. cognominum autem duplex regula est: nomen namque quod postea inditur, primo et adhuc inmotabili nomine manente cognomentum appellatur ut *Paulus Fabius.* multa tamen de cognatione carnali cognomina dicuntur ut *Saurinus* de Sauris. multis autem praetermisis qualitatis speciebus ad necessarias ueniendum est. nomina primi status inmobilia sunt, quae nullis adiciuntur ut *rex;* deminutiua autem quamuis et ipsa inmobilia sunt, ab hiis tamen nominibus, quibus herent, persepe genere discrepant. nonnumquam tamen concordant: dicis enim *taberna*, ex qua deminutiue fit *tabernaculum.* dicitur etiam *poera* ex qua *periculum*, quam Latini non bene mutarunt ut pro *r n* sumpta poenam uocent. *lapis* est ex quo habes *lapiculam.* quae autem concordant multa sunt ut *hostium hostiolum*, *riuus riuulus*, *flagum*

---

12. *Exc. Bern. p. 191, 25:* Deminutiva autem — sunt quando nullis adiciuntur, ab his tamen — sepe genere — pera — motaverunt (*corr. m. 2*) — sumptam penam — ex qua — rivolus hodorem (*an* hodor ē *in cod.?*) — ferris — ferra — vinculum quia nomina — littera. 15. *Ars anon. Bern. p. 71, 4:* Item Virgilius Asianus de diminutivis dixit: taberna tabernaculum facit, pera periculum, lapis lapicula, hostium hostiolum, ribus ribulus, flagum flagellum, fer hoc est epulum ferculum facit: hoc autem (aut *cod.*) nomen fer tertie declinationis est et sic flectitur, fer feris et cetera et facit fera. item bax, inde fit diminutive baculus.

---

1 avunculus m. *om. N* ‖ 2 erit *N* ‖ 3 goelanus vocitatus *N* ‖ 4 parti *N* ‖ parthæ *P*, parte *N* ‖ 5 namque *om. N* ‖ 6 et *om. N* ‖ inmotabili mine *P om. N* ‖ 7 Paulus *F. om. N* ‖ 8 sauritus (u_2 *ex corr.*) *N* ‖ 9 saureis *P* ‖ specibus *P* ‖ 9 f. multis—est *om. N* ‖ 11 adicuntur *P*, adieciuntur *N* ‖ rex *P* ‖ 12 sunt *P* ‖ 12—15 inmobilia sunt sicut taberna *N* ‖ 13 gerę (ne *superscr.*) *P* ‖ 15 dæminutive *P* ‖ 17 supta *P* ‖ lapes *P* ‖ 18 est *om. N* ‖ ex (x *corr.*) N ‖ lapiculum (u_2 *corr.*) *N* ‖ 19 f. flagam flagā|lum *P*.

flagellum, in quo quidam *r* addunt superflue ut fit *flagrum*, nam *flagrum* quod flagrat odor est. *fer ferculum*, *fer* enim epulum est et sic flectitur *fer feris* et facit *fera*; *bax baculus*; *macula* autem et *tabula*, *fibula*, *macellum*, *uinculum*, *garbellum*, *quircula*, quia nomina primae possitionis non habent, deminutiuae esse non facile creduntur. at autem Cicero solebat dicere *haec esse diminutiua ex sensu non ex littera*. diriuatiua autem non unius moris sunt; quaedam enim in *nus* syllabam desinunt ut de terra *terrenus*, de monte *montanus*; quaedam in *cus*, maxime quae de regionibus et gentibus diriuantur et sectis ut *Macidonicus*, *Sarmaticus*, *Germanicus*, *gramaticus* et cetera; quaedam in *tis* ut *celestis leuitis*; quaedam in *eus* ut *igneus*; quaedam in *ius* ut *Aegiptius*; quaedam in *lis* ut *carnalis animalis*. sciendum quod omnia diriuatiua nomina adiecta semper sunt.

De conparatione pauca dicenda sunt. possitiuus gradus cum genitiuo seruit, licet ex sollicismo, tamen superlatiui facit opus ut *sapiens sapientum*, quasi hoc diceret *sapientissimus sapientum*. nonnumquam etiam conparatiuus gradus cum genitiuo cassui adhesserit, superlatiui opus facit et hoc non rationis sed uetustatis est, dicis enim *maior omnium*, acsi dixisses *maximus*,

---

8) *Exc. Bern. 191*, *18:* Dirivativa autem — sunt moris — in us — grammaticus quaedam — caelestis quaedam — animalis. *cf. etiam art. anonym. Bern. p. 69*, *27*.

---

2 flagum (r *superscr.*) *N* ‖ sit f*agrum (r *superscr.*) *N* ‖ nam fla*grum *N* ‖ quod** *N* ‖ 4 ferea *P* ‖ bac (x *superscr.*) *P* ‖ *at (t *in ras.*) *N* ‖ 8 diminutivea *P* ‖ dirivativa (aū *superscr.*) *N* ‖ 6 f. quaedam—desinunt *om.* *N* ‖ 10 dęsinunt (i *superscr.*) *P* ‖ de$_1$ *om.* *P* ‖ 11 et gentibus *om.* *P* ‖ 12 derivantur (e *ex corr.*) *N ut saepe* ‖ sictis *P* ‖ 12 f. macedonicus grammaticus sciendum *N* ‖ 14 levitis] is *in ras.* *P* ‖ 17 dirivatiã *P* ‖ 18 de conparatione *nihil aliud N* ‖ positivos (v *superscr.*) *N* ‖ 20 faciet *N* ‖ sapientium *N* ‖ 20 f. quasi—sap. *om.* *N* ‖ 22 cumparatius *P* ‖ genivo *N* ‖ adhęserit *N* ‖ 23 superlativi] i$_2$ *ex* o *N* ‖ 23 f. et hoc—est *om.* *N* ‖ dixisset *N*.

et contrario cum superlatiuus gradus ablatiuo plurali fuerit adiunctus, pro conparatiuo accipietur; sed hoc barbaricum est Done dicente *tu es omnibus fortissimus regibus,* hoc dicit *fortior omnibus.* de conparatiuo autem non parua nascitur quaestio, utrumnam idem gradus utriusque numeri cassui ablatiuo seruire debeat, an tantummodo singulari aliis hoc confitentibus, quod utrumque recipiat cassum, aliisque autem deffitentibus, quod absque singulari ablatiuo aliquem habeat cassum, cui rite seruiat. ego Aeneam, quem falli in nulla erat possibile ratione, sequens confidenter assero, quod conparatiuus gradus utriusque numeri cassui ablatiuo rectissime seruiat. conparatiuus gradus nominatiuo cassui absque conparandi aduerbio, quod est *quam,* adiungi non debet. possitiuus gradus pro conparatiuo ponitur barbarice sicut Horatius ad me quondam scribens sic factus est *suo magnus doctore* pro *maior* et iterum aput Flaccum legimus *rationabilis omnibus* pro *rationabilior.* sed haec licet indubitatam nobis auctoritatem non exhibeant, tamen quia a plerisque gnarissimis uiris ussurpata sunt, apertam diffissionem inferre non debent. conparatiuus gradus superlatiuo incongruentissime prae-

22. *cf. art. an. Bern. p. 80, 21:* Item Virgilius Asianus de conparatione dicit: Conparativus gradus —

1 et contrario *om.* *N* || 2 f^{u}*erit *N m. al.* || 2 f. sed—est *om.* *N* || 3 donae *P* || fortis sim^{v}os *N* || 4 cumparativo *P* || 5 non] cum *P* || 7 aliis] absquae *P* || 8 recipita *P* || çaussum *P* || alis *P* || diffitentibus (*corr.*) *N* || 9 ali^{f}quis ingulari* (s *eras.*) *P* || abeat *PN*[1] || 9 f. curite *P* || 10 f. ego assero *N cetera om.* || 11 confitenter *P* || 12 ablativum *P* || 13 conparativ^{v}os *N* || nominativus *P*[1] *corr. in*—o || 14 adverbio* quod* (o$_1$ *ex* u) *N* || 15 possiti*us *N* || gradus *om.* *N* || 16 barbarice *om.* *N* || oratius scribens *N* || 17 factus] *i. q.* fatus || 18 Falcum *P sed cf. infra* || et rationabilis *N* || 19 f. sed—quia *om.* *N* || dubitatam *P* || 20 ex^{h}ibeat *P* || a p^{i}eeristi *P* || gnarissimis (is *ex* us), garrissim*is *N* || 21 difensionem *V*, difi^{niti}/////one* (*m eras.*) *N* || insperari (rari *corr.*) *N* || deb^{n}& *P*.

ponitur ut *maior maximo*: superlatiuus quippe omnibus superequitat sicut et possitiuus omnibus subsedet. comparatiuus autem uelut quaedam medietas scalaris et possitiuo altior et superlatiuo humilior est gradus quasi possitiuus superficie, sed qualitate superlatiuus ut *praecipuus egregius*que et *cernuus*. dicimus enim *praecipuus omnium, egregius patrum, cernuus regum*.

Nunc de genere tractandum est nominum. quadriformia genera sunt sicut omnibus patet legentibus. primum masculinum, secundum femininum, et hoc sic orditur, quia secundum leges antiquas uir mulieri praelatus est; neutrum autem ideo dicitur, quia et in declinatione et in qualitate nec aperte masculinum nec absolute dicitur esse femininum. commune autem genus duplex est. etenim masculino genere et feminino communia nomina sunt ut *sacerdos dies finis renis lacus*; sed cum masculino genere sit, sic declinatur *lacus laci laco* sic *acus aci aco* sic *domus domi domo* et faciet

---

quippe gradus omnibus praecellit et supersedet sicut et positivus — autem gradus — humilior est (humiliorem *cod.*).

12. *Exc. Bern. p. 192, 15:* neutrum autem — quod — cumune autem duplex est masculino genere et feminino. nomina communia — lacus si masculini generis — facit domorum domus at feminino genere — sic acus domus et facit domus domibus — eadem est.

---

1 quippe *om.* *N* ‖ 2 superæquitat *P*, superiacitat *V* ‖ subsidet (i *ex* e) *N* ‖ 3 velud *P* ‖ meditas *P*, *om.* *N* ‖ scalar*ſ (i *supra*) *P* ‖ 4 humilior* *N* ‖ gradu⁽ᴵᴵ⁾s (ᴵᴵ de nomine *in marg.*) *P* ‖ 5 superfice *PN*[1] ‖ 5 f. ut—cernuus *om.* *N* ‖ 6 cernus *P*[1]*V* ‖ 7 cernus *V*, ceruus (n *supra*) (n *m. al.*) *N* ‖ *post* regum *ras. 4—5 l. in* *V* ‖ femeninum neutrum commone m. f. *N* ‖ 10 primūṡ *V*, *om.* *N* ‖ si *V* ‖ 11 anticrias *V* ‖ praelatus *N* ‖ 13 et *om.* *N* ‖ 14 dicitur e. *om.* *N* ‖ co*nmune *V* ‖ 14 f. commune id[t] masculinum et feminum nomina *N* ‖ 15 esṡ (& *in marg.*) autem *P* ‖ masculinum *P*[1] *corr.* ‖ generi *P* ‖ commonia *V*, communias (o *supra*) *N* ‖ 16 nomina c. *VN* ‖ sacerdus *P*[1]*N*[1] ‖ fines *N*[1] ‖ rinis *P* ‖ lacus] a *in ras.* *P* ‖ 17 com (u *supra*) *P* ‖ generi *P*, mascuti generis *N* ‖ declina*tur (n *eras.*) *P*, declinabitur *N* ‖ 18 domo] mo *N*.

domorum domis, at feminino dicitur *lacus* sic *acus domus* et faciet *domuum domibus*. *lapes pulues cines* masculina sunt, *lapis puluis cinis* feminina sunt, sed declinatio eadem est. communia etiam masculino et neutro inueniuntur ut *fulgor murmor frigus buxus*. sunt et feminino et neutro communia ut *tellus holus*. omnis autem animalis aut auis nomen proprium genus habere non potest, antequam discernatur cuius sit generis exceptis dumtaxat hiis, quibus propria in utroque genere nomina possita sunt ut *taurus* et *uacca*, *bos bouis*, *aries* et *ouis*. nomina autem, quae omnibus generibus aptantur, non communia sed omnigena dici debent ut *felix uelox uerax amens diues prudens*.

De numeris autem hoc tantum dicendum est, quod sequestrata singularitate et pluralitate manifesta multa communia utrique numero inueniuntur ut *sepes nubes dies clades fames sedes uultus tribus gresus* et cetera. at *terra*, in qua hominum genus est, *turba* ac *tribus populus plebs contio*, licet singularem numerum praeferunt, pluralia tamen manifestantur ex sensu. unde et pluralis numeri uerbis applicari debent sicut Cicero effatur *audite plebs et intendite tribus*.

---

4. *Exc. Nanc. p. 18:* Communia masculina et neutra — murmur prunus — feminini et neutri — communia — omnis animalis — duntaxat his — propria nomina in — posita — vacca *etc.*

---

1. at] et *PN* ‖ femininum *N* ‖ sic lacus *V*; lacus lacus & *N* ‖ 2 domo//s *P* ‖ facit *V* ‖ domum *N* ‖ 2 f. lapes (*m. 1*) pulvis cinis masculina sunt sed d. e. *N* ‖ 4 eædem *P* ‖ cõmonialiam *P* ‖ masculini et neutri *N* ‖ 5 murmur *N* ‖ frigus] pruus (n *supra*) (pru *in ras.*) *N* ‖ 6 feminini et neutri *N* ‖ ullus *V* ‖ 7 autem *om.* *N* ‖ 8 antiquā *V* ‖ generis sit *V* ‖ 8 f. exceptis his ut *N* ‖ 9 gene *P* ‖ 10 buis *P* ‖ aeries *P* ‖ 11 oves *V* ‖ ominibus *P* ‖ quae] *N s. l.*, *om.* *PV* ‖ 12 filex *N*[1] ‖ 13 veras *V* ‖ amiens *V* ‖ 15 sequestratas *V* ‖ 16 commonia *P* (*ubique fere*) ‖ utriqui *P* ‖ spes *VN* ‖ 17 dades *N* ‖ gressus *VN* ‖ 18 at] a *V* ‖ 19 præferunt (a *supra*) *N* ‖ 20 plura *V* ‖ 21 *post* pluralis *spatium in P* ‖ sicut & *P fort.* sicuti ‖ cicerone *V*, cicero** *N* ‖ 22 refertitur *V*.

Figurae autem sunt duae, simplex et conpossita, sed conpossitio nominum aliquoties in bonam partem, nonnumquam autem in malam proficit, quia cum dicis *impius* peior *pio* est, cum autem dicis *impiger* et *inlustris* melior est *pigro* et clarior *lustri*, hoc est ignobili. conpossitio autem nominum per modos fit, qui modi aut integri aut corrupti sunt. corruptis autem integritas non est quaerenda sicut nec integris adimenda, quia enim corrupti dicuntur, non quod integri ante fuerint, sed quia soli latine dici non queunt. legimus dicente Aenea, quia hii modi conpossitionum duarum uel trium literarum numerum non excedant. dicimus enim tribus modis *integer* nouissimo corrupto, *insulsus* medio corrupto, quae tamen nomina plerique duobus modis metiuntur. sunt nomina quae accepta conpossitione literam mediam uocalem motant, quae in simplicibus prima est syllabae, ut *salsus insulsus, barbatus inberbis, dampnatus indempnis, minatus inmunis.* monosyllaba autem nomina conponi non possunt praeter adiecta ut *ers iners, sons insons.* cetera autem primae possitionis sicut nec conponi ita nec per modos discerni habent, quia hii modi, quos dicimus, syllabae sunt ut

---

6. *cf. Exc. Bern. 193, 8*: Dicit Virgilius: Nomina quae composita sunt ex duabus partibus corruptis, non revertuntur ad integritatem ut ipse dicit: corruptis autem modis integritas non est querenda sicut — dimenda (demenda *corr. m. 2*) — nonq; integritate ante fuerunt — nequiunt.

---

1 fi*gurae *P* ‖ 2 nomiū *P* ‖ 3 nonnum *P* ‖ malam *ex* malum *P* ‖ 4 impeger *P* ‖ 5 glarior *P* ‖ 6 modis *N* ‖ 7 modi* syllabæ sunt aut *N* ‖ integriṭas *P* ‖ correpti *P* ‖ aut *P* ‖ 9 qui *PN* ‖ quo *P* ‖ integritate *P*, integri*ate (n *supra* a) *N* ‖ 10 quia] qđ*** *N* ‖ la*tine *N* ‖ nûn *P* ‖ 10—15 legimus—metiuntur *om. N* ‖ 11 dicen*ate (d *eras.*) *P* ‖ conpossitioneum (e *fere eras.*) *P* ‖ 14 plerisque *P* ‖ 16 motant *P*, mutat (n *supra* a) *N* ‖ 16 f. quae—syllabae *om. N* ‖ 18 damnatus (p *supra* n) *P*, damnatus *N* ‖ menatus (e *corr.*) *N* ‖ inminis *P*, inmonis (v *supra* o) *N* ‖ monosyllabae *PN*[1] ‖ 20 ut ers *N*, ‖ ɛſ · ſ · *P* ‖ 21 discer/ *P* ‖ 22 quodicimus (ſ *supra* o) *P* ‖ quia—sunt *om. N*.

ars mons. cum me Aeneas sciscientem adhuc rudemque discipulum lucide uellet inbuere, quandocumque mihi modos nominum syllabas pedes metra scribebat, ita punctis interpossitis informabat, ut primo pede pagilla inpresso unum punctum inprimeret, et ita secundum incrementum uel numerum modorum punctorum quoque adiectio infigeretur. et quia ipsius Aeneae mentio incedit, commonitoria eius uerba paucis proferam uobis, quae propter illius longam absentiam sine lacrimis fari non possum. dicebat itaque mihi: *o Virgili, primum sidera, ne putius tuis inuentis quam tuorum doctorum credas exemplis. quanto magis enim propria autoritas defenditur, tanto magis inproba falsitas esse deprenditur.* dicebat etiam: *nullum diem totum totamue noctem uacuam a sapientiae studiis exigas, quia et si una die uel nocte lectionem intermiseris et crastino statim legere coeperis, sensus acumen aliquantula licet parte repperies deacutum. namque lectionis intentio acuendi augmenta conquirit ingenii.* hoc mihi prae ceteris insinuabat, ne congregandae cupiditate pecuniae tenerer: sicut enim aqua ignis extinctoria est et sicut tenebrae lumen obtendunt, ita etiam sapientis sensum pecuniae cupido incapacem expertemque peritiae facit. uerum quoniam omnia illius documenta commemorare nec huius temporis stiliue nec meae facultatis esse arbitror, unam illius, quae forte legentibus prosit, sententiam proponam. quadam die cum eum secreto quaererem, quid inter causam

---

1 me *om.* *N* ‖ scircientem *P*, *om.* *N* ‖ 1 f. ad utrumque (utrum *in ras.*) discipulum *N* ‖ 2 lucide (u *supra*) *N* ‖ vellit *P*, uellet (e, *ex* i) *N* ‖ 3 modus *PN*[1] ‖ nominum *om.* *N* ‖ 4 f. pagillus *P* ‖ inpræsso *P*, inpressa *N* ‖ 5 inpræmere *P*, inpremere (i *supra*) *N* ‖ secondum *P* ‖ 7 adiecto *P* ‖ 7—14 infigiretur dicebat enim *N* ‖ 13 deprȩditur *P* ‖ 15 die* *N* ‖ 16 crastinû *P* ‖ 19 f. ingenii sicut *N* *cetera om.* ‖ 21 ignes *N* ‖ 21 f. obt*ndunt (u *supra*) (o *eras.*) *P*, obtendunt (u *supra*) *N* ‖ 22—27 cupido—rogarem *om.* *N* ‖ 23 exſpertemq; *P* ‖ 24 documenta (*ex* tum) *P* ‖ ne *P* ‖ 25 mea *P* ‖ un amilius *P* ‖ 27 quadam *ex* quaedam *P* ‖ quaererem] eberem *P*, eruerem *Hartel cf. infra.* ‖ qinter *P*.

rem rationemque distaret, habito suspirio tandem praedixit: *quid* inquit *o fili attinet? si enim statuero, sicut noui, quid proderit, cum omnia instrumenta maiorum uel ignoratio scribtorum uel uetustatis consuetudo turbauerit. uerum tamen quia tibi rogare uisum est, audi: ratio est quicquid ad iudicium ac discretionem spectat. causa duplex est, aut enim de causatione aut de cautela dicitur. res autem generaliter intellegitur quicquid in mundi creatura aut actum sit aut accidens uersatur.* haec Aeneas; nunc cassu sermo paulo longius protrahendus est.

Casus sunt sex: quare? quia sex negotia homines agunt: nominant generant dant agunt uocant auferunt. unde hii quoque casus hanc summam accipiunt. nominatiuus *hic Plato dicit*, genitiuus *huius Platonis dicta fuerunt*, datiuus *huic Platoni placuit dicere*, accusatiuus *hunc Platonem ferunt dixisse*, uocatiuus *o Plato uere dixisti*, ablatiuus *ab hoc Platone dictum fertur*. de accusatiuo cassu quaerunt, quid sit. plerique nostrorum hoc uerbum frequenter triuerunt id est *accussandi.*

---

12. *Exc. Bern. 193, 14:* Casus nominum sunt sex. quare? — hominis — agunt vel accussant — auferunt. *Ars an. Bern. 86, 23:* Quare sex casus sunt? quia — auferunt. *cf. etiam Clem. art. f. 18*^{b}. 18. *Exc. Bern. 193, 20*: De accusativo casu quaeritur quid sit — tribuerunt — id est — penitudinem (penitentiam *ars an. Bern.*) hoc est 'non agitis'. Gilvidius — inquid omnia — accusavit digna pro — casus — ipse accusativus — erit. (*cf. etiam art. an. B. 87, 31*). *Clem. exc.* (*f. 18*^{b}): Accusativus vero ab aliis activus vocatur quia Virgilio testante a verbo accuso id est ago dirivatur. inde Cicero dicit — item Terrentius dicit — poenitentiam hoc est non agitis.

---

1 distet (et *in ras.*) *N cetera usque* ratio *desunt* ‖ habeto *P* ‖ 2 filii *P* ‖ 3 qui *P* ‖ 4 scrbtorum *P* ‖ 6 spectat (s *ex* c) *N* ‖ 7 caute la (l *eras.*) *N*, caute lau *P* ‖ 9 aut$_2$] ait *P* ‖ 10 f. haec—est *om. N* ‖ 12 DE CASU *N* ‖ 13 agunt] habent *N* ‖ 14 hi≋ *N* ‖ causus *P* ‖ sumam *P* ‖ 15 gen̄ *P*, gen̄o *N* ‖ platoris *P* ‖ 16 da͡ *P* ‖ ac̃ *P* ‖ uõ *P* ‖ 18 ablativus] *om. P* ‖ 19 quit *P* ‖ 20 trierunt *P*, *om. N*.

Cicero etenim sic dicit *accusate quod rectum est,* hoc est *agite.* Terrentius quoque *quare non accusatis paenitudinem?* Gelbidius etiam de Ambrosio *omnia* inquit *laude accusauit digna* pro *agebat.* unde intellegitur, quod accusatiuus cassus ab hoc uocatur, quia uerbo heret actiuo. et uerius dicam: accusatiuus ipse actiuus erit. de septimo autem cassu quid dicemus, cum tam multi de eo scribserint, ut iam nullum certius sit. nos tamen hoc dicimus, quod septimus cassus ablatiuo hoc tantum distat, quod ablatiuus praepossitionem recipiat, septimus autem cassus certis cassibus certisque uerbis hereat. dicis enim ablatiuo cassu *ab hac regione uenerunt,* septimo autem *hac regione praediti sunt* sicut et *laude digni* et *arte macti.* sunt multa nomina, quae nominatiuo tantum contenta ceteris cassibus priuantur ut *pus rogs als muls,* sicut etiam quae nominatiuo et genitiuo tantum plurali flectantur ut *uires uirum,* cuius alia declinatio integra est, licet ex consuetudine, non ex ratione usurpata sit ut *uir uiri uiro* et cetera. est aliut nomen, quod genitiuo singulari caret ut *humus,* nam *humi* datiuus est; sunt et alia nomina, quibus nominatiuus et accusatiuus et uocatiuus ut *glos glorem o glos*; nam ceteros ratio non recipit; sic et *cers cerem*

---

1. *Exc. Nanc. p. 18:* Hoc est non agitis, Galbuncus etiam de Ambrosio. *cf. etiam Exc. Bern. 193, 16.* 5. *Ars an. Bern. 87, 21:* Rectius ergo ait grammaticus: accusativus dicitur hoc est activus casus. 9. *cf. Clem. exc.* (*f. 18*[b]): Alii vero ablativum sine praepositione septimum casum esse dicunt ut dignus munere, beatus virtute, navi vectus. 14. *Exc. Nanc. p. 20*: Sunt nomina quae — ut pus...... 19. *ib.* Est aliud nomen — est. sunt nomina — vocativus est ut glos glorem et glos. caeteros ratio non recipit.

2—5 agite accusativus *N cet. om.* ‖ 4 accussabit *P* ‖ 5 cha hoc *P* ‖ 6 accussativus *P* (*saepius*) ‖ 7 dicimus *ex* dicemus *N* ‖ 8 scripserint *N* ‖ nulli incercius *P*, nulli//// certi//// *N* ‖ 9 sentimus *P* ‖ 10 ablati^u^us *P* ‖ 13 regine *P* ‖ praedi*ti (c *eras.*) *N* ‖ 14 laude] late *N* ‖ armacti *P*, arte macti *N* ‖ 16—21 sicut—dativus est *om. N* ‖ 17 vir *P*.

o cers. sunt alia quae excepto ablatiuo in numero singulari nullum cassum habent, sed in plurali omnibus gaudent ut *ab hoc uiscere* et *ab hoc uerbere*. sunt item ⟨quae⟩ excepto nominatiuo et uocatiuo singulari tantum numero per reliquos cassus flectuntur, pluralem tamen numerum non habentia ut *dicionis dicioni dicionem dicione* sic *alliuionis*. sunt alia quae excepto accusatiuo singulari per omnes cassus utriusque numeri declinantur ut *tenebra*, unde et nostri solent *tenebras* semper actiuo applicare uerbo. sed tamen cum dicitur *tenebra*, quaedam in die facta ferrugo accipitur; at *tenebrae* densissimae profundissimaeque noctium obscuritates sunt. *diuitiae* autem singularem numerum habere non possunt. *iuuentus* et *senectus* plurali numero non flectuntur. sunt item nomina, quae a ueteribus aliter declinantur et nunc uelut recentiore instaurata peritia aliter flectuntur ut *uis uis ui uim uis ui* et pluraliter *uis uium uibus uis uis uibus*. at nos dicimus *uirs uiris uiri uirim uirs uiri* et pluraliter *uires* et cetera. dicebant etiam

---

3 *Exc. Nanc. p. 18*: Sunt item — tamen — casus — tantum — ditionis ditioni . . . . sunt quae — accusativo — casus declinantur ut tenebra — tenebras applicare activo verbo — accipitur *seq.* — divitiae — iuventus *seq.* 11. *Fragm. Mont.* (*cf. app.*): Tenebra cum dicitur quaedam — die ferrugo id est caligo accipitur et excepto accusativo singulari per omnes casus declinatur at tenebrae — sunt. 20 *Exc. Nanc. p. 20*: Dicebant etiam gelus gelus gelum gelus vel gelu.

---

1 f. sunt a. q. nullum casum habent e. a. numero (o *in* i *corr.*) *N* || 1 singularis *N* || 3 ut] et *N* || ḥab *P* || verbere (b *corr.*) *N* || 3 f. item quae] alia nomina *N*, quae *om.* *P* || 4 nomineativo *P* || tamen *P* || 4—8 vocativo tantum omnes alii declinantur in singlr et plr *N* || 5 numoro *P* || plura rem *P* || 6 ditionis *PN* || dicionem—tamen *om.* *N* || 7 allivionis *P*, *at cf. epist. II* 7 alionis || a*lia (l *eras.*) *P* || excepto (o *ex* a) *P* || 8 singula *P* || 11 factę (a *superscr.*) *N* || 13 iuventus (u, *corr.*) *N* || 14 senaetus (o *superscr.*) *N* || flectiuntur *P*, flectitur *N* || 15 item] idem *P*, *om.* *N* || vetribus *P* || 15—17 et nunc] nunc aliter ut vis *N* || 16 recentiori *P* || et cetera *usque* sciendum *om.* *N*.

gelus gelus gelui gelum gelus gelu, non sic *gelu gelu* et cetera. sunt qui dicunt, quia *unicornis* semper flecti debet, nos autem inuenimus *unicornus* et cetera. sciendum sane, quod omnis monosyllabae declinatio duplici nominatiuo utatur ut *plebs plebis* et nominatiuo *plebis, ars* et *artis, bos* et *bouis*. est aliut nomen, quod duplicem declinationem duplicemque qualitatem habet ut *nas naris nari narem* et reliqua. est et *nas natis nati natem nas nati*. ueteres dicebant, quod omnia foramina corporis *nas* dicebatur. *sol* utroque numero flecti non prohibetur, sed singulari numero *sol* ipsum luminare erit, ast *soles* ipsos dies nominamus, in quibus sol totum inluminat polum. nonnulli tamen ueterum ipsa carmina *soles* nominauere, sicut Horatius in principio cuiusdam uoluminis taliter exorsus est *soles meos omni ecclesiae uestrae commendo*. sunt etiam quaedam

---

3. *ib.* Sciendum est sane quod omnis syllaba declinatione duplici nominativi utatur ut — nominativus plebis, bis, ars et artis, bos et bovis. Est et — narem rlq. — dicebantur. 10. *Exc. Nanc. p. 19:* Sol utroque numero flecti non prohibetur, sed singulari numero sol ipsum . . . . ecclesiae vestrae commendo hoc enim sonat carmina mea. *cf. etiam Bedae orth. p. 289, 33 K:* Sol utroque numero declinatur, sed singulariter sol — significat at — ita exorsus — commendo. *Fragm. Mont.* (*cf. app.*): Sol in utroque — flecti non prohibetur, sed singulari numero sol — ast — veteres — Oratius — commendo.

---

1 f. non sic] non cis *P* ‖ 4 sciendum] scien *ex* sunt *P* ‖ monosyllabe (ae *sup.*) *P* ‖ delinationes *N* ‖ 5 nomine *P* ‖ utętur *P* ‖ nominatio *P* ‖ 6 plebis et nas *N cet. om.* ‖ bius *P* ‖ 8 f. na nasti nati natem nasti *P*, nas natis nati natem *N* ‖ 10 n*mero (u *sup.*) (o *eras.*) *P*, utriq; (o *sup.*) *N* ‖ numeru *N*[1] ‖ 11 flecti—numero *ex testimon. addidi*, *om. P* ‖ *post* numero *ras. 5—6 litt. in N, qui in margine habet* declinatur sed singulariter ipsum luminare significat at pluraliter *sequitur ras. 10—12 litt.* ‖ 12 f. inq : b : solutum *P* ‖ 13 tamen veterum *om. N* ‖ 14 nominavere* *N* ‖ oratius *P* ‖ 15 meos *ex* meus *P* ‖ *post* meos *ras. 4—5 litt. N* ‖ 16 omni* *N*, omnia *P* ‖ aeclesiae *P* ‖ cōdo *P* ‖ 16 ff. sunt etiam—vassibus *om. N*.

nomina, quae multis uidentur esse defectiua, quod ratio lectionis annullat ut *uas* et *spes chors mas*. sed *uas* in declinatione uariatur, alii enim in genitiuo *uassi* putantes et in ablatiuo *uasso* et pluraliter *uassorum uassis* ita declinandum putauerunt; nos autem sequentes doctorum scita non uulgaribus opinionibus adducimur. docti siquidem huius nominis declinationem hoc nobis modo tradidere *uas uassis uassi uas uasse* et pluraliter *uassa uassum uassibus uassa uassa uassibus*. hoc sane considerandum, quod multa nomina neutra duas declinationes habent ut *fundamen fundaminis* et cetera. item *fundamentum ti to* sic et *stramen* et *stramentum, cognomen cognomentum, specimen specimentum, crassamen crassamentum* et cetera, quae in *n* declinantur. item *altare ris* et *altarium rii*, *praesepe praesepium*, *simile similium*, *terribile terribilium*, *mirabile mirabilium*. sunt etiam feminina nomina, quae duplici declinatione gaudent ut *materies* et *materia*, *temperies temperantia, caluities caluitia,* licet fit et *caluitium, segnities segnitia,*

---

11. *Exc. Nanc. p. 19*: Et item fundamentum — sic stramen — speciamen speciamentum — altaris et altarii — terribile terribilium — mirabilium. 17. *Fragm. Mont.* (*cf. app.*): Sunt multa nomina quae — calvitia calvitium — his — distantia est segnitia frigoris — subiti — a labore refrigerii — similitudo in pictura — cantarus animal est cantarus cantara dicimus domuncula — sanctificatio est. *Ars. an. Bern. p. 131, 12*: .. quae, ut ait Virgilius, duplici — ut haec materies materiei et haec materia materiae, haec temperies temperiei et haec temperia temperiae *etc.* — distantia est nam segnities per consuetudinem dicitur, segnitia autem tantum frigoris, item laetities subiti beneficii est, laetitia vero familiaris. item requies a labore refrigerii est, requia autem otiositatis est. item facies ipsa superficies est naturalis, facia autem similitudo in pictura.

---

1 vedentur *P* ‖ 2 a∗nullat (n *eras.*) *P* ‖ 3 alienim *P* ‖ [vas]si *P* ‖ 5 .·i· vassis *P* ‖ 9 vasum *P* ‖ 11 fundam̄ta *P* ‖ c͠tr ‖ 12 &[r]amen *P* ‖ 13 specimentu› *P* ‖ 16 terrebile terrebilium *P* ‖ fundamentum & vas vasis & ///// vas vadis sunt *N cetera om.* ‖ 17 et feminina quae *N* ‖ 18 temperias *P* ‖ temper[a]ientia *P* ‖ temperies—morum *om. N* ‖ 19 calvitiæs *P* ‖ cavitium *P*.

laetities laetitia, *requies requia*, *facies facia*. sed hiis multa distantia est, nam *materies* artificiorum est et *materia* consiliorum, sic *temperies* aurarum et *temperantia* morum; *caluities* naturalis est, *caluitia* doloris, *caluitium* artis; *segnities* uitii est, *segnitia* frigoris; *laetities* subditi beneficii est, *laetitia* familiaris; *requies* refrigerii a labore est, *requia* otiositatis, *facies* ipsa superficies est, *facia* similitudo faciei in pictura; *origo originis* initium est, at *origo origonis* neutrum est et est uelum nauis et habet in plurali numero *origona; cantarus* animal est, *cantarum* camara domus; *domuncula* conclauium domus, *domicilium* nidum auis; *diluuium* inundatio inmoderata aquae, *deluuium* sanctificatio est. originalia nomina, ex quibus uerba nascuntur, in *o* exeunt, ita tamen supra uersa in *o* exierint. alioquin uerba in *m* exeunt, habebunt originalia in *a* ut *potentia essentia praesentia absentia*, ex quibus sunt *possum sum praesum absum*. uidantur autem mihi nominum et uerborum adfinitates humanae genialogiae similitudinem habere, qua dicimus patrem et filium nepotem pronepotemque. patris loco originale nomen habeto ut *glorificatio*, pro filio uerbum *glorifico*, pro nepote nomen primae possitionis ex uerbo nasciens *gloria*, pro pronepote adiectum nomen ex praedicto nomine ueniens ut *gloriosus gloriosa gloriosum*. sic *oratio oro oratorium orator oratrix*, sed quia a neutrali nomine ueniunt, ideo

---

9. *cf. Bedae orth. 282, 10:* Origo — origona. 14. *Exc. Nanc. p. 20:* Originalia nomina — verba in o exierint (?) — absum.

---

2 artificorum *P* ‖ 4 calvicies *N* ‖ est capi*tis *N* ‖ 5 signities, signitia *P* ‖ subditi *P*, subi*ti *N* ‖ 6 benefici *P* ‖ 7 otiositas orego (e *in* i *corr.*) *N cet. om.* ‖ 8 rigo *P* ‖ 9 origo originis *P* ‖ 10 et habet *om. N* ‖ plurabi *P* ‖ 11 camarẹa *P* ‖ cumclavium *N*[1] ‖ 12 domucilium *P* ‖ 13 diluvium *PN*[2] ‖ 13 ita] *fort.* ut ‖ 15 exeunt] exierint *N cetera usque* alioquin *om.* ‖ 16 poeta *P* ‖ 17 esentia *P* ‖ pręsentiæ *P* ‖ prosum *P* ‖ 18 videntur *N* ‖ 19 adfinitatis *N*[1] ‖ 21 originali *N* ‖ gloficatia *P* ‖ 22 pro filium *N* ‖ 23 verbo (o *ex* um) *N*.

tertium genus non habent. si autem a feminino genere uenerint, trea genera in adiectis habebunt ut est *beatitudo*, ex qua nascitur *beatus beata beatum.* simul et hoc adtende, quod omnia originalia, quae ante nouissimam syllabam *a* habuerint, uerba primae coniugationis semper procreabunt ut est *oratio oro oras.* si autem ante eandem syllabam *i* habuerint, uerba tertiae coniugationis productae ex se faciunt uenire ut *eruditio erudio.* secundae autem coniugationis tertiaeque correptae uerborum originalia indiscretam regulam habent. inter *operationem* et *opus* et *operam* hoc interest, quod *operatio* signorum est, *opus* generale est omni officio, *opera* autem singulari numero laboriosa sollicitudo est, quae praecipue animam cruciat. nonnulli ita sentiunt, quod *locus* masculini generis sit et *loca* neutralis, quibus auctoritas lectionis non annuit. nam sepe inuenimus *locum* masculino genere, qui habeat pluraliter *locos,* et neutrali genere *locum* est, quod facit *loca;* sic et *iocus* et pluraliter *ioci*, item *iocum* et facit *ioca. regia* aula regis erit, *regnum* in ipsa substantia. sunt cassus extraordinariae declinationis ut *opia opiae* et pluraliter *opes.* at figurae conpossitae uterque cassus in suo statu integer permanet id est *inopia* et *inops, bonus* et *bonis.* uterque in sua declinatione repperitur dicente Lucano *bones*

---

3. *ib.* Simul — omnia originalia nomina — si ante eamdem — habuerint tertiae — erudio erudis secundae — habent. 11. *Fragm. Mont.* (*cf. app.*)*:* Inter operationem et opus — quam — cruciat. 14. *Exc. Nanc. p. 20:* Nonnulli ita — masculino genere sit et adnuitur. nam saepe — locus — habet plurali — neutrali locum — sunt et — compositae — casus — reperitur — laudabit? ....

---

1 trium genues *P* ‖ 2 venerit *N* ‖ adiecta (is) *N* ‖ 4 omnia *om. N* ‖ 7 tertiae] *sic PN* ‖ 8 viniri *N*[1] ‖ 9 secondae *P* ‖ tertae qui *P* ‖ 11 hoc—quod *om. N* | 12 omni (s) officii (*ex* o) *N* ‖ 13 lassitudo *N* ‖ 14 quae—cruciat *om. N* ‖ ita] i *ex* u *P* ‖ 15 loca neutrum *N sequitur de pronomine* ‖ 16 auctoritos *P* ‖ 17 locos *ex* locus *P* ‖ 22 conpossitiae (n) *P* ‖ &atu (ſ) *P*.

uiros urbs dedit Sicilia et iterum Serenus *sanctem deorum cultorem quis non laudabit.* item con eundem *perfectem in cunctis oportet crescere uirum.* scire itaque debemus, quod ea paulo rariora sunt, ob hoc doctores possuerunt, non quo nocere uellint auditoribus suis sed proficere, ut cum haec in eorum uidauerimus operibus inscribta, tanquam trita et cognita in ussu habeamus.

VI. DE PRONOMINE.

Reddidimus ut potuimus superiore epitoma rationem requirentibus, qua diuitia nomen uerbo praetulerimus. nunc aliut quaestionis inminet genus, cur etiam pronomen uerbum praecedat, cum uerbum omnium partium egregium sit. quibus hoc modo respondendum est, quod in diuisione omnium partium orationis alii octo partes dixere, nonnulli eundem numerum minuentes nomen et pronomen in eandem partem redigendum

---

8. *Exc. Bern. 190, 20:* Reddidimus ut potuimus superiori superscriptio (ioni *corr. m. 2*) epithoma — diutia — verbo (v s. l.) — praecedit — redigendum putaverunt — erat (tunc *s. l. m. 2*) — hac (pro hac *m. 2*) — sicut nec sccius (armiger secernitur *s. l. m. 2*) a rege. pronomen est subministratoria pars quae quid (quicquid *corr. m. 2*) — amminuculo (adiutorio *s. l. m. 2*) infirma (non stabilis *s. l. m. 2*) — videtur. *cf. Clem. exc. (f. 25ᵇ):* Est enim pronomen subministratoriae pars orationis — adminiculo — videtur esse — adiumento. 14. *Exc. Nanc. p. 19:* Nonnulli eumdem numerum minuentes in eamdem partem — dixere ut — participium.

---

2 eon *P* ‖ 3 cunct(i)s *P* ‖ scire] non se *P* ‖ 7 *inscription. om. P* ‖ D*e pronom̄ *N* ‖ 8 f. superiore coep*to humana (causa) ratione requirentibus *N* ‖ 8 aephtoma *P* ‖ 9 divitia *N* ‖ 10 quæscionis *P*, — nes *ex* nis *corr. in N* ‖ 11 praecedit *N* ‖ cur *P* ‖ 12 quibus—est] *P*, ℟ (= respondeo) *N* ‖ 13 divisionis P^1 ‖ 14 dixer̃ (e*corr.*) *N* ‖ nunnulli *P*, (non)nulli *N* ‖ eundem n. *om. N* ‖ 15 eadem *PN* ‖ parte *N* ‖ redi(g)erunt *N*.

esse putauerunt. uerbum quoque et participium in unum conglomerantes absurdum dixerunt uelut a corpore membrum ita a uerbo separare participium. aduerbia autem et coniunctiones unam partem esse putauerunt sequestratis praepossitione et interiectione atque ita erat, ut pro octo partibus quinque annumerauerint. hac ergo ratione pronomen a nomine secernere noluerunt sicut socios a rege. pronomen autem est pars subministratoria orationis, quae quidem absque nominis amminiculo infirma esse uidetur. sed nomen illius uel maxime eget adiumento, praesertim cum eius uicem ipso dumtaxat nomine ante prolato conplet ac retinet Flacco scribente *ut uidimus ex Hebreis uirum elegantem, et mirati eum sumus atque conplexi*, non enim iterum dixit *uirum admirati.* attamen etiam nomine cum ipso pronominis persona collecta non respuitur uelut si dicas *Tullius ipse scribsit in te.* inter pronomen autem et nomen hoc interest, quod pronomen conparatione carens personam habeat ut *ego tu ille*, nomen autem persona abiecta conparationem recipiat ut *carus carior carissimus.* sunt

---

5. *Ars an. Bern. 63, 10:* Atque ita erat — partibus orationis quinque numerarent. 17. *Exc. Bern. 193, 27:* Inter pronomen — carissimus; *cf. etiam art. an. Bern. 134, 25. Clem. exc.* (*f.* 25[b]): Inter nomen et pronomen hoc interest quod — recipit — carissimus. *Fragm. Mont.* (*cf. app.*): Inter nomen — habet — recipit — carissimus. 20. *Exc. Bern. 194, 1:* Sunt pronomina — tu sunt — qui dicimus et reliqua. *Clem. exc.* (*f. 27*[b]): Sed hoc sciendum quod testante Virgilio sunt quaedam pronomina — ut ego et tu. sunt e diverso — qui dicimus et reliqua.

---

1 quoque *om.* *N* ‖ 2 congloberantes *N* ‖ absordum dierunt *P* ‖ 2 f. velut—participium *om.* *N* ‖ 3 *fort.* separari ‖ 4 autem *om.* *N* ‖ coniunctionis *P*[1] ‖ partem e. p. *om.* *N* ‖ 5 sequestrat* (a *supra*) *N* ‖ 6 ita ut v partibus nominarent (e *ex* i) *N* ‖ patibus *P* ‖ hæc *P* ‖ 6—8 hac—rege *om.* *N* ‖ 8 socius *P* ‖ est *om.* *P* ‖ 9 qui////dæm *N* ‖ 10 videtur esse *N* ‖ 11 egit *N*[1] ‖ 11 f. praesertim cum ante p. cōplet̃ *N* ‖ 12 acre tenet *P*, acretinet *N* ‖ 13 falco *P*, falso *N* ‖ ebreis *P* ‖ eligantem *P*, *om.* *N* ‖ 14 cumplexi *P*, *om.* *N* ‖ 14 f. non dixit iterum virum sed pronomen et ut si dicas *N* ‖ 16 res ponitur *P* ‖ dicate *P* ‖ 18 quo *P* ‖ carent *P* ‖ 19 habæat *P* ‖ abiecta] b *corr.* *N* ‖ 20 recipi*t *N*.

pronomina omnis generis et unius personae ut *ego tu* et sunt e diuerso unius generis et omnis personae ut *ipse* et *qui*; dicis enim *ego ipse qui dico*, *tu ipse qui dicis*, *ille ipse qui dicit*, *nos ipsi qui dicimus*, *uos ipsi qui dicitis*, *illi ipsi qui dicunt*. pronomina nota, quia in ussu habentur, non nos necesse est flectere, sed eorum conpossitiones aliqua ex parte diserere. multa siquidem pronomina conponuntur ut *egomet tumet hicce haecce hocce quisquis quisnam quislibet quiscumque quisque quispiam*. *idem* multi uolunt esse *isdem* sicut *eadem* et *idem*. sed quoniam *idem* productum masculini generis est et correptum neutri et *d* nonnisi inter duas uocales esse potest, ideo *s* et *d* secunda in hiis pronominibus non recipiuntur. hoc quoque quod alii scribunt *eumdem quemdam* autenticum non est, quia ab incautis duo fona putabantur, sed sic scribi debet *eundem eandem eorundem*, *quendam quandam quorundam*. aduerbia ex pronominibus nasci certissimum est ut *quondam* ex *quodam*, *ollim* ex *olli*, *cuiatim a cuio*, *meatim* ex *meo*. Homerus in quodam uersu scribsit *ipseue* ab *ipso*. *qui* in ablatiuo cassu omnis generis est *a qui uiro*, *a qui muliere*, *a qui uerbo* sic et *a quis omnibus*. sunt

---

8. *Ars an. Bern. 140, 7:* Item Virgilius Maro dixit: Quorundam pronominum compositiones aut praeponuntur ut aliquis siquis, aut subiunguntur ut quidam egomet. multa siquidem — hicque haecque hocque — quisquis quaequae quodquod vel quicquid quisnam quaenam quislibet quaelibet quodlibet *et sic cet.* — quodpiam vel quidpiam quisvis quaevis quodvis quisquam quaequam quodquam. 18. *Exc. Leid. f. 76ª:* adverbia — cuiatim ex — ipso. 22. *Exc. Bern. 196, 3:* Sunt pronomina ignota — defectativa — solā nom̄ — cuia cuiae cuiae — hel[1]ius hel[1]i *etc.* — dativo — vocativo ecce *etc.* — sed haec carent plurali numero. *cf. etiam art. an. Bern. 136, 25; 142, 10.*

---

6 necessa *P* ‖ 7 conpossitionis *P*¹ ‖ deserere *P* ‖ 5—10 pronomina—multa *om. N* ‖ 9 haec *P* ‖ quiscumquæ *P* ‖ 10 ∗isdem *N* ‖ sed quoniam *om. N* ‖ 13—16 ideo—debet *om. N* ‖ 13 secunda (i. duplex) *P* ‖ 14 scri///////bunt *P* ‖ autencum *P* ‖ 15 dõ *P* ‖ 16 sicut *P* ‖ cribi *P* ‖ erundem *P* ‖ 19 a] ex *N* ‖ 20 Homerus—scribsit *om. N* ‖ 21 ā (*saepe*) *P*.

pronomina ignota, quae multifarie defectiua sunt. nonnulla enim solo nominatiuo flectuntur ut *uspis* unde *uspiam*; quaedam nominatiuum et genitiuum habent ut *illus illius*, *illas illae*, *illum illi*; sic *ipsus ipsas ipsum*. sunt quae tribus cassibus flectuntur *cuius cuii cuio*, *cuia cuiae cuiae*, *cuium cuii cuio*; sunt quae tetra cassibus declinantur ut *helus helius heli helum*, *hela helius heli helam*, *helum helius heli helum*. sunt etiam quae penta cassibus utuntur ut *eccum*, datiuus *ecco*, accusatiuus *eccum*, uocatiuus *eccum*, ablatiuus *ecco*. hoc masculinum est, femininum *ecca*, datiuus *eccae*, accusatiuus *eccam*, uocatiuus *ecca*, ablatiuus *ecca*. neutrum *ellum*, datiuus *elli*, accusatiuus *ellum*, uocatiuus *ellum*, ablatiuus *ello*. sed plurali carent numero. *alius* genetiuum non habet. sunt pronomina, quae excepto utriusque numeri nominatiuo reliquos non habent ut *nostras nostrates*, *cuias cuiates*. haec duum generum, nam neutrum habet *nostra nostrata*. quorundam pronominum conpossitiones aut praeponuntur aut sub-

---

4. *cf. Clem. exc. f. 29*[a]: Augustinus ait quod infinita pronomina per quae generaliter de omnibus rebus interrogatio fit id est cuius cuia cuium secundum praedictorum pronominum regulam per omnes casus declinantur. Virgilius tamen dicit quod tribus tantum flectuntur casibus ut cuius cuii cuio femininum cuia cuiae cuiae neutrum cuium cuii cuio. 8. *ib. f. 27*[b]: Et hoc sciendum quod Prȩsciano testante sunt quaedam pronomina monoptota ut eccum ellum mecum tecum secum. Virgilius tamen eccum quinque casus habere dicit. 14. *ib.* (*f. 29*[a]): Virgilius dicit quod cuias et nostras excepto nominativo utriusque numeri reliquos non habent casus ut cuias et nostras pluraliter cuiates et nostrates. 17. *Exc. Nanc. p. 19*: Quorumdam — compositiones — praeponuntur ut aliquis aut subiunguntur ut quisque egomet, sed nomina utriusque numeri habere non potest . . .

---

2 nomine *P*, nōe (nominati) *N* ‖ 3 f. quaedam—ipsum *om. N* ‖ 4 illius] illus *P* ‖ ipsius *P* ‖ illius] illus *P* ‖ ipsus] ipsius *P* ‖ 5 quae] quã *P* ‖ cuius (m) *N* ‖ cui cuio (i *bis corr.*) *N* ‖ cuia (f) *N* ‖ 6 cuium (n) *N* ‖ cui *N* ‖ 7 helium helia *N* ‖ 8 etiam] *om. N* ‖ 8 f. eccum ecci ecco . . *N* ‖ 10 hoc—femininum *om. N* ‖ eccae eccam ecca ecca *N* ‖ 13 carīnt bis declinantur *N cet. om.* ‖ 14 genitium *P* ‖ 16 nostra *P*.

iunguntur ut *quisdąm egomet*. *se* nominatiuum utriusque numeri habere non potest. *totus* genitiuum pluralem non habet et hoc pronomen est, at *omnis* nomen est adiectiuum. *ullus* accepta *n* negandi habet dicionem et adiecto *non* ut *nonnulli* multos significat et hoc in plurali tantum numero euenit. *quotus* sicut *totus* sic declinatur; *quot* uero aduerbium numeri est. *unus* per quosdam conponitur gradus ut *unusquis* et adicitur *unusquisque* et habet pluraliter *singuli quique*. abhinc omnia pronomina numeri singularem numerum non habent ut *duo tres*. a ueteribus declinantur *dui duorum duis duos a duis*, sic et *ambi*, rectius autem declinantur *duo duum duobus duos a duobus*, sic et *ambo ambuum ambobus*. *alter alterius* de duobus dicitur, at *alternus* de successionum uicibus dicitur sicut Cicero *uigilias* inquit *agebant alterni sibi succedentes*. *qui* et *quis*, *quae* et *qua* et *quod* et *quid* similiter inueniuntur, sed unam declinationem habent ac nominatiuo adiungi non debent, sed genitiuo plurali uel ablatiuo eiusdem numeri ut *aliquis hominum* siue *aliquis ex hominibus*, non autem *aliquis homo*, licet et hoc inuenimus uno tantum modo. *qui* nominatiuo adnectitur, quando pro *ille* accipitur. quaeritur sane, quid intersit inter pronomen et articulum. articulum est hoc quod non pro nomine sed cum ipso nomine flectitur ut *hic pater*, nam articulum arte minus esse ostendimus. nam cetera pronomina sola praecedente tamen nomine constare dicuntur, hoc autem sine primi nominis auxilio

---

2. *Clem. exc.* (*f. 29*ᵇ): Solus vero et totus genetivo plurī Virgilio testante deficiunt. sed in Quintiliano sonorum (*sic*) et totorum inveniuntur.

---

1 utriusqui *P* ‖ 6 q uostos (tos *ex* tus) *P* ‖ 7 adverbium ẹst *P* ‖ 9 unusquique *P* ‖ 12 a duis *om.* *N* ‖ rectiſ̃. *P*, rectius *om.* *N* ‖ 13 ambo] alio *P* ‖ 14 alter *om.* *N* ‖ 15 f. alt̃nus aut alt̃ (·/. & p̃ ponitur *in margine*) nec sibis ᵛᵒoce dentes *N* *sequitur* & hic quid (i *ex. corr.*) distat ‖ 16 virgilias *P* ‖ 18 ac] hac *P* ‖ 22 acnectitʳ *P* ‖ 23 illa *P* ‖ 25 ipso pater nomine f. u. hic *P*.

non stat. inter *is* et *hic* hoc distat, quod *is* subiungitur ut *at is*. sed tamen si coniunctionem subiunctiuam sibi habuerit copulatam, *is* praeponi potest, ut *is autem*, *is uero*. *hic* autem semper praeponitur ut *hic enim*. si quando coniunctioni praepossitiui ordinis fuerit copulatum, tunc licito subiungitur ut *quoniam hic*. legimus flecti *mei* uel *mis*. quare hoc additur? hoc ita intellegendum, quia *mis* non dicitur nisi de ea re, quam mihi ab aliquo repromisam spero euenturam, *mei* autem de eo quod ad praesens possedeo. sunt et alia pronomina, quae in latinitate ussitate non habentur et tamen indubie recipiuntur genere masculino ut *mus*, genitiuus *mi*, datiuus *mo*, accusatiuus *mum*, uocatiuus *mi*, ablatiuus *mo* et pluraliter *mi morum mis mos o mi a mis*, feminino *ma mae mae mam o ma a ma*, pluraliter *mae marum mis mas mae a mis*, neutrum *mum*, pro quo in ussu habetur *meus*, sic erit et *tus* pro *tuus*.

---

1. *Exc. Bern. 194, 15*: Inter is et hic hoc interest — sed tantum — praeponitur hic — coniunctio ei praepositivi — quoniam hic. 6. *Fragm. Mont.* (*cf. app.*): Legimus flecti mei vel mis sed mis non dicitur — de ea quae — possideo. *Exc. Bern. 194, 11*: Legimus flecti — et venturam — possideo. 10. *ibid. 196, 14*: Sunt alia pronomina — usitata — itñ dubiam reĉcipiuntur — mus mi mo mum mi mo plurali mi — feminino ma — et plurali — mas o a mis neutro — quo autem — tuus. *Exc. Nanc. p. 19*: Sunt alia — usitate — indubie — mus *etc.*

---

1 quod] quo *in ras.* *N* ‖ 3 prȩcȩponi *P* ‖ at is ut is autem *N cet. om.* ‖ 4 autem] *om.* *N* ‖ 7 hic enim inter mei et mis *N cet. om.* ‖ 5 coniunctionȩ (i *superscr.*) *P* ‖ prȩpositiũ (f *superscr.*) *P* ‖ 7 f. *post* ita *in mg.* ĩntelegitur *P* ‖ 8—10 mis quando a. a. spero promissam venturam rem mei quod praesens p. *N* ‖ 8 de &ã *P* ‖ 10—12 et sunt p. q. non omnia in usu habentur ut mus (y *superscr.*) *N cet. om.* ‖ 12 indubiæ *P* ‖ recipiutur *P* ‖ 13 gẽ *P*, geno *N* ‖ dat *PN* ‖ accusativo (o *ex* u) *N* ‖ o mii *P* ‖ 15 meae meạ (a *superscr.*) *P* ‖ plu *P*, *om.* *N* ‖ 16 et neutrum *N* ‖ mum (m_1 *corr.*) *sequitur* et tus tuus (t sus *superscr.*) solum *N cet. om.*

est aliut pronomen neutrum, quod praeter nominatiuum solum nullam declinationem habet ut *mos* id est *aliut.* sunt qui personas coniungunt, quibus nullo modo acquiescendum est ut *ego ille, tu ille.* nam praeter illa pronomina, quae omni personae conueniunt, omnis coniunctio talis exsecranda est. *solus* per omnes cassus praeter pluralem genitiuum flecti debet. pronomina quantitatis et qualitatis declinationem sui non secundum regulam flectendorum pronominum sed secundum similitudinem adiectorum habebunt ut *qualis talis, quantus tantus.* sed hoc ideo accidit, quia ex primis nominibus ueniunt ut *qualitas talitas, quantitas tantitas.* sunt et alia, quae a quibusdam licet incongrua ratione introducta sunt ut *quantotus tantotus,* genitiuus *quantotius tantotius* et reliqua, quibus Fabianus poeta frequenter uti solebat, sicut in quodam uersu eliganter posuit *quantotae tuae tonant carminibus Iuliane uxores aptae.* sunt qui putant deminutiua uel diriuatiua pronomina posse repperiri, quorum ego opinionibus nec contraeo nec aperte adsentior. deminutiua sunt ut *solulus ullulus unulus totulus*; diriuatiua sunt ut *mealis tualis sualis nostralis uestralis alteralis.* pronomina a quibusdam pro uerbis in quassis ponebantur, quod delerramenti uice potuit iudicari, cum etiam prima nomina uerbis nequeunt anteferri. legi in quodam Sibyllae Carginiensis libello *templis inque parietibus dium innu-*

---

3. *Exc. Bern. 194, 6:* Sunt qui personas — ut ego tu ille — est. 7. *ibid. p. 195, 28:* Pronomina quantitatis — pronomina — quod — tantitas.

2—14 solum nullam d. h. solus p. o. c. per gent pl sunt (*in mg.* et alia quę in usu non sunt) *N sequitur* ut quantotus ‖ 14 genetivus, et rel. *om. N* ‖ 16 sicut fabianus in quodam vorsu* (m *eras.*) *N* ‖ 17 *post* quantotae *ras. 4—5 litt. in N* ‖ uxore *P* ‖ 18 aptae sunt *N* ‖ 18—20 sunt deminutiva (e *ex* i) ut solulus *N* ‖ 20 solu*lus *P* ‖ 21 totu·lus *N* ‖ derivativa (e *ex* i) *N* ‖ 22—23 sunt qui pronomina p. v. in quas sis ponebant *N* ‖ 24 f. quod— anteferri *om. N* ‖ 25 sibæ *P*, *om. N* ‖ 26 carginiensis] *om. N, fort.* Carthaginiensis ‖ parientibus *N.*

meris ille. beatus Aeneas uno tantum loco nomen uerbo anteponi debere censebat, cum idem verbum primae possitionis nomen praecederet et aliut sequeretur, breui quasso dans terminum. cuius rei exempla in prumptu habentur dicente eodem *sol in caelo splendet radius* et iterum *uir in eo uiget cor* et alibi *deus fortis est potentiae ius.* hic Aeneas pronominum omnium primum esse definiuit *ego,* quia et omnis generis et primae personae. dicebat quoque, quod *ille* non ad quamcumque, sed ad superiorem personam referri deberet sicut Homerus ait *ille opulentissimus rex regina usus dea illa coniuge cara* et iterum *ille lunam potens plenam spiritus ingnit in placorem lucis.* sed de Aenea ista sufficiant simul et pronomini tractando finis hic dabitur ad uerbi festinantibus nobis explanationem degerendam.

VII. DE UERBO.

Memini me cum essem adolescentulus scolaribus studiis deditus quodam interfuisse die conuentui gramaticorum, qui non minus quam trienta in unum possiti in laude artium et decore conponendo multa quaesiuere, et hoc omnes ratauere, quod nihil ad testimoniorum conpossitionem faciendam utillius et conpetentius esset quam ut uerbi integra expossitio digne digno-

1 beatus *om.* *N* ‖ uno t. l. *om.* *N* ‖ 2 anteponi (i *ex* e) *N* ‖ censæbat *P* ‖ censebat ut eodem sol *N* ‖ 4 ærminum *P* ‖ 5 imprũpt a *P* ‖ calo *P* ‖ 7 æne*s (a *superscr.*) (i? *eras.*) *P* ‖ 7—11 ius et homerus *N cet. om.* ‖ 8 definiunt *P* ‖ 11 humerus *PN*[1] ‖ 12 regn/aus (tur *superscr.*) *N* ‖ 13 sp̃s *N*, spirias *P* ‖ ingnit *PN*, *fort.* ignit ‖ placoram (e *superscr.*) *N* ‖ lucis] finit *N* ‖ 15 explenationem *P* ‖ ITEM DE UERBO *N* ‖ 17 MEMINI—SCOLARIBUS *N* ‖ 18 studis *P* ‖ detitus *P* ‖ 19 de (i *superscr.*) *P*, die* *N* ‖ grammaticorum *N* ‖ triginta *N* ‖ 19 possi | in laude *P* ‖ 22 utilius conponendi ẽẽt *N* ‖ 23 f. quam verbi ratione cuius *N cet. om.*

sceretur. cuius dispensatione atque iudicio latinitatis status et perficitur et oritur, quod uerbum principalem partem orationis cuncti astruunt. nam licet in ordine praeesse nomen admittat, tamen in possitione quassorum principatum tenet; cui aduerbiorum coniunctionumque agmina omne ius suum dederunt. uerbum igitur duobus ex modis constat *uer* ex *uerbere*, quod lingua gutturi infligit, *bum* ex *bucino*, quod uox *reboat*. nam sicut homo ex corpore constat et anima, ita et uerbum ex lingua et uoce. de cuius VII speciebus ordinatum expossiturus illam primitus quaestiunculam, quae a peritis aboritur, euentilare tentabo. multi namque quaerimoniantur, cur in ordine uerborum qualitas primum conponitur, cum coniugatio triplex soffoni ante deberet, in qua maxime intellectus uerbi uirtusque praepanditur. nonnulli autem significationem antetulere qualitati, ut-

---

3. *cf. Exc. Bern. 196, 24:* Cur praecedit verbum? Virgilius ostendit, quod licet non praecedit in ordine partium ut nomen pronomen verbum, vero praecedit in textu lectionis ut ipse dicit: Nam licet in ordine non admittit, tamen in positione casorum principalem tenet locum. *cf. art. an. Bern. 134, 16:* Cur autem pronomen verbum precedet, cum verbum omnium partium egregium sit, cuius dispensatione adque iuditio omnis — stratus — ornatur quam principalem partem orationis cuncti astruunt? nam — in positione questionum — dedunt. hac ergo ratione pronomen a nomine secernere noluerunt sicut nec socius vel minister a rege vel principe secernitur. *cf. infra.* 6. *Exc. B. p. 196, 21:* Verbum igitur ex — eoque vox rebuat nam si — et umbum — voce.

---

2 ortur *P* || 2—4 perficitur po*sitione quassorum *N* || 3 cunctis astrunt *P* || 4 in *add.* || quassorum (÷ questiorum) *P* || 5 que] qui *P* || 5f. principatum—dederunt *om. N* || 6 verbo *P* || du*bus (o) *N* || 7 ver ex v.] verbere *P* || guttori *P* || 8 ex ·b· *P* || quo exreboat *P* || 9 corpore *ex* corpus *N* || 10 specibus *P* || 10—12 ordinatum—namque *om. N* || 11 primitum questiunculum *P* || aperisti *P* || 12 cantabo *P* || moli *P* || 14 **ponitur *N* || suffoni] *P*, poni (p *in ras.*) *N* || 15 ppandictur *P*, praepönditur (e) *N* || 16 antetullere *P* || 16f. nonnulli—viribus *om. N*.

pute in qua omnium uerborum genera intelleguntur, quibus utrisque ut amicis nec tam contentiosis quam studiosis pro uiribus satisfaciendum est. omnis qui agrum aut prouinciam possident, prius eam sorte determinant, ut unusquisque partem suam sorte sibi declaratam sollicite curet. ita et uerbum quoque ex qualitate ordiendum est, quae ex modis ac formis uelut quibusdam certis limitibus determinatur. modus enim non aliut quam certam mensuram significat. ex his itaque modis tractatum incipiamus habere.

Primus et fortissimus indicatiuus nominatur, quem rectum ex omnibus multi uocant, ceteros autem procliuos. hic solus ex omnibus testimonii caput sibi uindicat. hic autem ob hoc indicatiuus dicitur, quia et quae acta sunt et quae aguntur et quae agebuntur per ipsum indicantur ut *uido uidaui uidabo*. imperatiuus secundus est, per quem omne quod effici debet, imperatur ut *uida*. hunc etiam multi assumunt in capite, quasi hunc Cato indicatiuo modo praeferri debere iudicabat, Propertius dumtaxat in plurali. sed

3. *cf. Exc. Bern. 196, 29*: Dicit Virgilius: Cur in ordine verborum qualitas primum ponitur? Omnes qui agrum an provintiam possedent — sibi sorte — ordinandum est quod — limitibus — aliud — significat. 11. *ibid. 197, 3*: Primus et fortissimus — vendicat ob hoc — agentur — vidabo. imperativus — omnẽ ꝗ effeci — vidam — adsumunt. 18. *Exc. Nanc. p. 19*: . . . quod effici — ut ama. hunc etiam et in capite testimonii multi adsumunt.

2 quibus sat. *N* ‖ 4 possedent *P*, possidet//// *N* ‖ sorte* (m) *P* ‖ determinat] t_2 *in ras.* *N* ‖ 5 f. sorte—declaratam *om.* *N* ‖ 6 et] *ex* ut *P* ‖ 7 m(o)adis *P* ‖ 7 primum ex modis ac formis *N cet. om.* ‖ 8 mod(u)*s *P* ‖ 9 f. ex—habere *om.* *N* ‖ 11 limetibus *P* ‖ indicatius *P* ‖ 12 cęteri≋ proclivi sunt *N* ‖ 13 solis *P* ‖ testimonia *P*, i_3 *in ras.* *N* ‖ sibi caput *N* ‖ 14 vendicat *P*[2] ‖ hic autem *om.* *N* ‖ 15 act(a)ẹ *P* ‖ agen////tur (en *in ras.*) *N* ‖ 16 ipso *N* ‖ vividabo *N* ‖ 16 f. imperativus (*in ras.*) ideo quo effici (c *ex* o) *N* ‖ 18 hunc—accepere *om.* *N* ‖ muli *P* ‖ 20 imp̃ (l)ee:riale *P*.

hoc Aeneas et Cicero obiurgant dicentes indicatiuum modum ab omnibus certis auctoribus principaliter ussurpatum, imperatiuum autem secundarie semper habitum, praesertim cum imperatiuus modus primam personam non habeat, quae persona primaria esse ab hominibus difinitur, licet in plurali numero eadem persona modo imperatiuo accipiatur, quam nonnulli ueterum etiam in hoc numero accepere. optatiuus modus dicitur, per quem omne quod concupiscibile animo fit, optatur. unde et aduerbium optandi frequenter adsumit hoc est *utinam*, cuius est sensus *uellim*. sed aboritur quaestio non minima, quoad hoc aduerbium omni personae conueniat *utinam*. sed hoc dicendum, quod aduerbium ita omni personae coaptabitur, ut fuerit ordo personarum, ut sit *utinam uidarem* pro *uellim*, *utinam uidares* pro *uellis*, *utinam uidaret* pro *uellit* et sic per cetera. est etiam alia huius intellectio, quando pro *utinam*, *ut* ponitur. alio nomine Aeneas uocabat ut pro optatiuo caussatiuum poneret, unde et pro *ut* hoc loco *ne* causalem persepe ponimus. aboritur alia quaestio in hoc eodem modo, quare optatiuus modus non solitum temporum numerum suppleat, sicut indi-

---

8. *Exc. Bern. 197, 10:* Optativus (optavimus *cod.*) dicitur — concupisci vile sit — opt̃ an — convenit — quod hoc adverbium — cetera. *Exc. Nanc. p. 19*: ... omne quod — fit. est alia etiam huius modi intellectatio quando pro utinam ut ponitur; alio nomine Aeneas — causativum — ne causalem sepe ponimus. 22. *Exc. Bern. 197*, *18*: Quare optativus — supleat si indicā et coniunctivus — dicenda est — quod est amplius — suppetit.

---

1 ænesæ *P* ‖ 2 hominibus *P* ‖ actoribus *P* ‖ 3 secundariæ *P* ‖ hab&um *P* ‖ 4 modis (u *supra* i) *P* ‖ persona////// *P* ‖ 6 in ////// rali *P* ‖ psonā *P* ‖ 8 ho (o *supra*) *P* ‖ accipere *P* ‖ modus d. *om.* *N* ‖ 11 ve*lim *N* ‖ 12 non minima] nomina *N* ‖ quod ab *P*, quod *N* ‖ 14 f. ut—personarum *om.* *N* ‖ 15—21 vellim et est aliud ponitur pro utinam unde pro ut aboritur alia questio *N* ‖ 17 hus (iu *supra*) *P* ‖ 18 homine *P* ‖ 20 ne] nec *P* ‖ 21 in—modo *om.* *N* ‖ 22 sol·uum *P*, soli/////tum *N*.

catiuus et coniunctatiuus, sed tantum trina declinatione coniunctis dumtaxat duobus in unum temporibus sic flectitur. sed haec ratio breuiter detegenda est, quod ideo hoc modo sic utimur, quia amplius latinitati non suppetit. coniunctiuus modus duas ob causas sic uocatur uel propter coniunctionum partes, quae adiunguntur, ut *scilicet quamquam quamuis quamlibet nisi sin,* uel quod propter in quassorum conpossitione coniunctatiuus modus praecedenti indicatiuo copulatur ut *cum uidem.* infinitiuus modus a quibusdam communicatiuus uocitatur pro eo uidelicet, quod uel nomini et uerbo uel omnibus personis uerborum numerisque communis habeatur. hoc sane sciendum quod infinitiuus modus, quandocumque pro nomine accipiatur, trium tantum cassuum uicem expleat, nominatiui scilicet et accussatiui ablatiuique, quod semper pro neutralis generis significatione numero dumtaxat singulari solebit euenire. ut autem hoc euidentius pateat, demus exempla. Cornelius, uir in latina loquela satis eloquens, in quadam epistola ad me †zandu misa sic factus est *quid*

5. *cf. ibid.*: Secundum Virgilium duabus causis dicitur coniunctivus ut ipse dicit: Coniunctivus modus — coniunctas partes quando — vel propter in casorum conpossitionem coniunctivus modus — ut con videam. *ib.* infinitivus — modus a quidam communicativus — vel verbo — communis — quod est infinitivus modus quae nuncq; — nominum scilicet et accusativum ablativumque — ut hoc autem — exemplo Cornilius — loquella — eloquens sic factus est — ad pronomiõ sic ait — in die estivo — iocundissimum. item pro acosõ ut Hilarus frater Lucani legisti assiduum bellare toto curriculo vitae.

1 trinéa *P* || 3 sed—ratio] respondit Brẽ *N* || 5 modus *om.* *N* || 6 vel] primum *N* || coniunctiorum *P*, coniunctioni (i, *ex* e) *N* || quae adi. *om.* *N* || 8 quassatorum *P* || conpositionẽ *N* || coniunctivus *N* || 9 p̄cidenti *N* || ut *om.* *P* || 10 videm *N* || commonicativus *P* || 11 vocitatur (i *corr.*) *N* || nomine (e *corr. in* i) *N* || 12 omnib//// || commonis *P* || 13 habeatur communis *N cetera usque* accussatiuo possuit *desunt* || 19 cornilius *P* || 20 zandu (z *ex* i) *P*, *haereo utrum* quondam *an nomen proprium restituendum sit* || factus] *i. q.* fatus.

tam iocundum nobis esse potest, quam in hoc nostro dilegere permanere, hoc pro ablatiuo possuit. et pro nomine alio idem loco accipiens eundem modum sic ait *solis currere die aestiuo iocundissimum est.* et ne unius tantum utamur exemplo, quod a nostris maioribus plerumque uetitum est, alterius periti sermonem proferemus. Hilarius Lucani frater, in functorio Iuuani carmine sic ait *lexisti assiduum bellare in toto curriculo uitae,* hoc pro accusatiuo possuit. inpersonalis autem modus passiui uerbi similis putatur. sed quia personam nominis non recipit, ideo passiuum uerbum non erit. cuius regula haec esse dicitur, ut si a uerbo actiuo uenerit, et ipse agat, ita tamen ut infinitiui modi egeat adiumento secundum illud Aeneae ita dicentis *Hannibalem legitur in die belli dixisse pro tricentorum uirorum potentia armisque hodie meme utar.* si uero a neutrali uerbo uenerit, ablatiuum cassum trahat necesse erit Terrentio dicente *curritur a castris,* interdum etiam

---

2. *Exc. Nanc. p. 19*: At pro nominativo alio loco idem sic ait: Solis currere in die estivo iocundissimum est. Helarius frater Lucani sic ait: legisti adsiduum *sq.* pro accusativo posuit. *cf. Clem. exc.* (*f.* 30[a]): Sine casu vero verbum esse ideo dixit propter verba infinitivi modi quae in aliquibus sententiis casuum vice maxime nominativi accusativi ablativique ponuntur. ut apud Terrentium da mihi bibere id potum et nostrum est vivere triste et iocundissimum est solis currere die aestivo. id cursus et legere et non intellegere non est legere et his similia. sed non propter haec casum in verbo esse putandum quia hoc elocutionis genus greci sequuntur, in latino vero raro invenitur. 9. *Exc. Nanc. p. 21*: De inpersonali modo. inpersonalis autem — regula sic esse — illud Aeneae dicentis — casum — etiam et — attrahit — bellum.

---

1 nos *P* ‖ 3 sicut *P* ‖ 7 helarus *P* ‖ lucaηịi *P* ‖ iuua ịni *P* ‖ 8 assidum *P* ‖ 10 sed *om.* *N* ‖ 11 recipit (i_1 *ex* e) *N* ‖ ideo pās non *N* ‖ 13 veni////at (i_1 a *ex corr.*) *N* ‖ ipsæ *P*, ipsi/// [us] (i_2 *ex* e) *N* ‖ agat *P*, ege///ꝛ (e_1 *ex corr.*) *N* ‖ ageat *P* ‖ insinitivi *P* ‖ 14 æn*eae (e *eras.*) *P* ‖ annibalē *P* ‖ 14—16 adiumento utar hodie meme *N cet. om.* ‖ 17 ablativo [v] *N* ‖ trahit [u] *N* ‖ 18 in|dum *P*.

septimum cassum ut *uiuitur armis*. at uero passiuum uerbum si sit, nomen adtrahit iuxta illud Glengi *intestinum a Romanis geritur bellum*. multa de inpersonali modo dixere ueteres, ex quibus pauca promam. multa uerba sunt inpersonalia, quae in *it* exeunt ut *euenit accidit contingit*. sed haec ne quis tertiae personae esse putet, primum sciat quod *accido contingo euenio* fieri non possunt, licet quidam *eueniunt* scribendum putant. *accido contingo euenio* uerba plenaria sunt. haec autem inpersonalia, quae in *it* syllabam exire diximus, datiuum cassum adsumunt ut *accidit mihi tibi, illi*. sunt inpersonalia, quae in *et* exeunt, quae tamen non unius regulae sunt. quaedam enim eorum a sese ueniunt ut *oportet pudet taedet paenitet decet* et reliqua, quamuis quosdam audierim affirmasse nullum uerbum inpersonale a se nasci solere, sed ex aliis ut *paeniteo taedeo oporteo* et reliqua. est tamen uerbum inpersonale, quod certissime ex alio nascitur ut *missereor misseret*, quod uerbum praeteritum tempus non habet. sunt uerba quae utrum inpersonalia an personalia sint, lectio sola demonstrat, nam geminae significationis esse noscuntur ut *placet claret displicet patet*. est enim *placeo places placet* et sic *clareo displiceo pateo*. si ergo haec nominatiuum cassum admiserint, mani-

---

5. *Exc. Nanc. p. 21*: Multa sunt inpersonalia v. — sciat quia — putant accido — evenio plenaria verba — it exeunt dativum casum — sunt verba inpersonalia — a se — tædet pænitet (*semper*) decet quamvis — et cætera — misereor miseret quia — personalia lectio — declarat — placet placeret — casum — habuerint quem infinitivus — apparet inpersonalia — sequente.

---

2 f. adtrait *P*, attrahit///// in testimonium ut *N* || 3 f. nonnulli multa dixere de i. m. ex *N* || 5 sunt quae in it exeunt *N cet. des.* || 6 contigit *N* || 7 esse *om. N* || 8 f. licet—putant *om. N* || 9 advenio *PN* || 10 haec a. i. *om. N* || 11 et dativō *N* || 12—14 quae in et ////////// quae a sese *N* || 14 tedet penitet *P* (*semper*) || 14—17 dicet est et peneteo *N*[1] || 16 solere lere *P* || alis *P* || 19 quod verbum—tempus *om. N* || 20 f. sunt ut placet daret displicet patet·sed claret *N cet. om.* || 22 caret *P* || 24 hac *P* || āmiserint *P*.

festum est, quod tertiae personae sunt ut *placet mihi hic sermo*. si uero datiuum cassum habuerint sibi adiunctum, quem infinitiuus modus sequatur, apparet, quod inpersonalia sunt ut *placet mihi dicere*. sed *claret* et *patet*, quando inpersonalia sunt, non datiuum sed accusatiuum admittunt cassum ut *claret illum* infinitiuo tamen sequente. secundum haec etiam *apparet* intellegendum est. nonnulli hucusque uerbum extendendum putarunt, ut sex modis finitis finiatur et uerbum. nos tamen uerba gerendi uel typici a nostris addita maioribus libenter recipimus: de quibus, si uita fuerit comes, suo loco tractabimus.

Nunc de formis uerborum paucis licet diserendum est, quae formae IIII sunt: prima harum perfecta est, quae per omnes modos numeros figuras personas tempora perfecta declinatur. secunda est meditiua, quae aliquoties meditatur sed non perficitur. uno enim modo et una persona quasi prima et hoc raro inuenitur ut *facturio*, tanquam si dicat *dicere quandoque propono*. tertia forma est frequentatiua, quae propter agendi frequentiam sic uocatur ut *dictito* hoc est *sepe dico*. sunt uerba formae frequentatiuae primae coniugationis, quae a uerbis tertiae coniugationis ueniunt ut *ago agis*, ex quo *actito actitas* et cetera. sunt etiam alia eiusdem formae uerba primae coniugationis, quae ex eiusdem coniugationis uerbis nascuntur ut *clamo clamas*, ab hoc

---

1 sụnt *P* ‖ 4 dicer& *P* ‖ 5 dativō[v]—accusativō[v] *N* ‖ 6 ///[o]laret *N* ‖ āmittunt *P* ‖ infinitivū *P* ‖ 6—8 infinitivo—est *om.* *N* ‖ 8 non////illi *N* ‖ 9 finiti≡s *N* ‖ 10 tipicia *N* ‖ 11 comes *ex* cumes *P* ‖ 11 f. de—tractabimus *om.* *N* ‖ 13 deserendum *PN*[1] ‖ 14 [h]arum *P* ‖ hę≡sunt ´perfecta ´primaē´ *N* ‖ 16 perfecti≡e *N* ‖ 17 aliquoties[n] *N* ‖ 19 factorio *P* ‖ acsi *N* ‖ dicere[t] *N* ‖ praeṗono (∴ ƚ perficiam) *N* ‖ 20 tertia—est *om.* *N* ‖ frequentiạm[u] *P* ‖ 22 primae coniugations f. f. *N* ‖ 24 et cetera] *om.* *N* ‖ etiam *om.* *N* ‖ 25 quae] *om.* *P*, q̄ *in mg.* *N* ‖ 25 f. formae eiusdem coniugationis *N* ‖ 26 clamo[as] *N*.

clamito tas, sic *uoco cas uocito tas, amo amito, impero imperito.* sunt praeterea ad eandem formam uerba tertiae coniugationis, sed ea, quis nascuntur, primae coniugationis sunt. dicimus enim *uido uidas*, a quo *uisso uissis.* nonnumquam etiam sub hac eadem forma uerba primae coniugationis ex secundae coniugationis uerbis nouimus generari ut *uideo uides*, a quo *uissito uissitas.* sunt et non pauca in eadem forma per quosdam gradus tam literis quam intellectu crescentia. dicimus enim *curro curso cursito*, sed *curro* hoc tantum significat, quod in itinere possitus nullam facio conperendinationem, *curso* autem paulo citius aliqua necessitate extorquente festinare cogor, at *cursito* quando hoste me insequente fugio. inchogatiua autem forma IIII. est, quae nonnumquam se mentitur inchogatiuam esse et ex hoc eam non esse manifestum est, cum praeteritum tempus habuerit. quaecumque enim uerba uerae formae inchogatiuae fuerint, in nullo modo praeteritum tempus habebunt et tertiae coniugationis erunt ut *floresco lucesco feruesco calesco* et cetera. nascuntur autem haec ex uerbis secundae coniugationis formae perfectae ut

---

8. *Exc. Nanc. p. 21:* Sunt verba frequentativa per quosdam gradus tam litteris quam intellectum crescentia. dicimus curro — sed hoc tamen significat curro quia itinere positus nullam moram facio, curso paulo — cogor aut cursito hoste insequente fugio.

---

1 clamito (c *corr.*) tas *N* ‖ vocitas *N* ‖ 2—4 sunt—sunt *om.* *N* ‖ 4—7 enim verba verae formae vidȯ* vida*s (~ *eras.*) *N* ‖ 5 vi[s]so *P*, viso (s *corr.*) *N* ‖ vissis *P*, visas vel visis *N* ‖ non nūm *P* ‖ 5f. nonnumquam—enim *om.* *N* ‖ 6 ex] & ex *P* ‖ 7 generarẹ[i] *P* ‖ 9 dimus *P* ‖ 10 Kurso *P*, *om.* *N* ‖ 10—14 curro in itenere cursito paulo citius [cum] ////// hostē fugio *N* ‖ 11 itenere *P* ‖ 14 in ḍ chogativa *P* ‖ forma autem ·////· Est *P* ‖ 14 f. inchoativa forma est quae (*in ras.*) *N* ‖ 15 non nūm *P* ‖ 15f. nonnumquam—cum *om.* *N* ‖ 16 f. ptō̄ non habet *N* ‖ 18 inchoativae *N* ‖ in *om.* *N* ‖ 19 erunt *om.* *P* ‖ 20 c. et cetera *om.* *N* ‖ autem *om.* *N* ‖ 21 verbi[s] *P*.

floreo luceo ferueo caleo. feruere autem a fero aestu libidinis, *calere* uero a corporis intellegitur calore. uerba autem, quae propter literarum similitudinem inchogatiuis similia ab incautis aestimantur, haec sunt *erubesco coalesco cognosco agnosco ignosco*. sed quia haec praeteritum tempus habent inchogatiua esse non possunt. dicimus enim *erubui coalui ignoui cognoui agnoui*.

De initiis gerendi uerbi explanatione facta uelut quibusdam fundamentis suppositis, nunc de coniugatione ipsa dicendum est. coniugationes tres sunt: prima ab *a*, secunda ab *e*, tertia ab *i*. multi diligenter euentilant, quare coniugatio sit dicta. quidam quidem hoc in fine habent, quod ideo coniugatio uocetur, quia tota latinitas his tribus coniugationibus uelut quodam iugo sustentatur. alii uero propter ordinem literarum coniugationes uerborum putant esse ordinandas eo, quod hae literae iugum quoddam uerbis praestant a se portandis. nonnulli etiam ab hoc coniugationes dici credunt, quia uniuscuiusque declinatio inueniatur in alia. hoc nosse debemus, quod uniuscuiusque coniugationis uerbum duplex futurum tempus habeat. dicimus enim *interrogabo* et *interrogam ges get, uidebo uideam, audibo audiam, agam agebo*. sunt et alia uerba duplicis per omnia coniugationis ut *uido uidas, uideo uides*. sed *uido* ad mentis oculos refferendum, *uideo* ad carnales.

---

1 fervasta *P*, fervore ·i· aestu *coni. Hartel* ‖ 1 f. ferv. de libidinẽ (e *corr.*) dicitur cal^e^ore vero a calore corporis *N* ‖ 2—7 verba—agnovi *om. N* ‖ 3 similitudine *P* ‖ 4 estimantur *P* ‖ 8 de iniτi ſunt serendi *P*, de initis gerendi *N* | verba *N* ‖ facta] *sequitur* ∂E CONIUGATIONE coniugationes *in N* ‖ 10 sunt *om. P* ‖ 10 f. sunt ab a ab e ab i *N* ‖ diligentes *P* ‖ 12—14 quaeritur quae coniugatio sit. Ideo coniugatio vocatur quia tota latinitas his tribus velut quo*dam (o *corr.*) i. s. *N* ‖ 15—17 coniugationes *om. N* ‖ 17 chę *P* ‖ 18 coniugationis *P*[1] *corr.*; coniugationes esse credunt ab hoc *N* ‖ 19 inver datur (rd ?) *N* ‖ in alia *om. N* ‖ 20 deb^i^emus *P* ‖ 22 interrogem *N* ‖ 23 ad diã (d, *ex* t) *P* ‖ 23 f. per omnes coniugation^i^es *N* ‖ 25 ad mentis ocul^o^is dr̄ *N*.

sic *tego tegas* celatio consilii est, at *tego tegis* tectum uissibile significat; sic *do das dat* isponte largiti est, *dedo dedis* uis regiae coactio est. sic Cicero dicit *conacti in dedicionem Romanorum iura suscipere.* sic etiam *probo probas* alicuius rei examinatio est, at *probo probis* cum manus medicorum aegrescentium corpora contractant. sic et *uolo uolas* uolatile est, *uolo uis* uoluntarium est. sic et *cogo cogis* necessitatis est, at *cogo cogas* coniunctio uxoris ad uirum. *ussurpo pas* alicuius nominationis siue praesumptionis est, at *usurpeo pes* inchoatio conscriptionis. omnis coniugatio in omni uerbo actiuo et neutrali ante nouissimam literam *a* recipit uel *e* uel *i*, in omni autem passiuo communi et deponenti ante nouissimam syllabam hisdem literis utitur. sunt uerba nullius coniugationis, quae in consonantem desinunt ut *sum possum* literam. est *poteo* secundae coniugationis et potentiae maioris, sed secunda persona prioris uerbi *potes* corripi debet, sequentis uero producenda est *potes*. sunt qui dicunt quaedam uerba in *i* ire et propterea nullius coniugationis fieri ut *memini odi noui*. sed nos multae eos lectionis auctoritate reuincimus. inuenimus enim sepe *noro noris norit* et in praeterito tempore in *ui*, sic et *odio dis dit odiui*. *memini* autem solum in *o* exire non repperi. sunt uerba tertiae coniugationis, quae accepta productione sensus inmotant ut *uinco uincis* de uictoria et habet in praeterito tempore *uici* et *uictus sum* in passiuo, at *uincio uincis* de uinculo et habet in praeterito *uincxi* et passiuo *uinctus sum*. sunt et alia eiusdem coniugationis nec in totum producta

---

1 cælatio *P* ‖ 1 f. tego tectum (or *superscr.*) *N* ‖ 2 dat isponte *PN* ‖ largitiē (o *superscr.*) *N* ‖ 3 virgis rei coactio (∻ t virilis *in mg.*) *N* ‖ 3 f. sic—suscipere *om.* *N* ‖ 5 etiam *om.* *N* ‖ probo bas *N* ‖ 6 f. medicorum corpora (a *corr.*) contractat *N* ‖ 6 corpo *P* ‖ 7 et *om.* *N* ‖ 8 cogas] cogis *N* ‖ 9 ad virum *om.* *N* ‖ 10 est *om.* *P* ‖ at] & *N* ‖ usurpo *N* ‖ surpeo *P* ‖ 11 omnis—dixi *om.* *N* ‖ 13 passio *P* ‖ 18 corrippi *P* ‖ 20 nulli s̄ *P* ‖ 21 autoritate (c *superscr.*) *P* ‖ 23 ọovi *P* ‖ 24 ẹ̄o *P* ‖ 25 produccione *P* ‖ 26 vici] vinci *P*.

nec omnino correpta ut *suscipio pis*, *aspicio cis*. nam in praeterito syllaba non additur, sed media litera motatur ut *suscepi* et praesens tempus imperatiui modi non in *i* productam, sed in *e* correptam mittit ut *suscipe aspice*. sic per omnia, unde et haec uerba fallacia dicuntur. sunt uerba primae coniugationis, quae a duabus uocalibus in omni declinatione finiuntur ut *bassio bassias*, *lanio tripudio radio* et cetera. sunt uerba, quae tertiae coniugationis productae a multis esse dicuntur ut *eo* et quae illi conponuntur id est *praetereo praeeo introeo*. sed quia haec uerba nunc *e*, nunc *i* adsumunt, quam ob causam a plerisque maxime ab omni scola Galbungi, quam et ego adiui, quartae coniugationis fieri credita sunt. quod cum Aeneae rediens inter cetera refferrem, non refutauit, sed hoc tantum dixit, quod duo futura tempora habeat ut *ibo* et *eam* et cetera.

Numeros uerborum duo esse sine circuitione ulla difinimus. sunt tamen L uerba, quae singularem numerum non habent ut *uocitamus*; sunt et quae pluralem numerum omnino non recipiunt *pugillito tas*, unde et Varro non ausus est dicere de Romanis *quia pugillitauerint*, sed disciplinatius uitium uitans dicebat *quia pugillitauit unusquisque pro suis uiribus*.

De figura dicamus. in cuius tractatione paulo longius inmorari legentum me utilitas conpellit. nam figura simplex simplicius etiam habetur. acceptis autem

---

3 suscepi] suscipi *P* ‖ pressens *P* ‖ 4 e] ẹ *P* ‖ 8 basso *P* ‖ trip^u^ịd^i^o *P* ‖ 10 ≋esse *P* ‖ 11 p̃o *P* ‖ 12 c^u^asam (a, *ex* u) *P* ‖ 13 advidi *P* ‖ 14 redicens *P* ‖ 16 dixit] iam dixi coniugatio duo (o *corr.*) futura temp̃a habeat ut ibo et eam *N* ‖ 16 ibp *P* ‖ 18 Explicit de coniunctatione incipit de numeris *P* ‖ ∂E NUMERO *N*, in VIII. clamo *etc. fragm. Mont. cf. app.* ‖ numerus *PN* ‖ sunt duo s. c. *N* ‖ 19 difinimus] *om.* *N* ‖ sunt verba quae *N* ‖ 20 v^o^ạcitamus *N* ‖ *post* pluralem *ras. 5—6 litt. in* *N* ‖ 23 sed dicebat *N* ‖ 24 ủs unus quiq *P* ‖ 25 discamus *P* ‖ 25—27 ∂E FIGURA *P* ‖ 26 legendum *P* ‖ nam f. *om.* *N* ‖ 27 simplex semplicius *PN*.

conpossitionibus loquelari more sensum inmotat pariter et pandit. nam *clamo* clamoris simplicis est, *conclamo* simul cum multis; est etiam *acclamo* cum falso aliquem accuso sicut Cicero de Prassio *solis innocens acclamationibus punitus est. reclamo* aliquem exeuntem uocitans; *inclamo* et *succlamo* murmurandi est; *proclamo* laudandi uel deprecandi exaltatio; *declamo* rhetorizandi; *exclamo* quando pro uiribus uocem eleuo. *salto* gaudium cum quodam membrorum motu praetendens; sed in conpossitione litera motatur ut *exulto* quod est in uoce prolati gaudii; *insulto* inrissionis est iniuriossae; *persulto* cum per aures etiam longe adstantium sonitum penetrare facio; *resulto* cum alte respondeo; *consulto* prudentis consilii dispossitio est. *testor* aliquid confirmans sententia, *contestor* cum quadam auctoritate affirmans, *protestor* manifeste cauenda denuntians, *obtestor* aliquem ad testimonium uocans, qui sit dignitate uel auctoritate eminens; *detestor* aliquid exsecrandum respuens. *iuro* iuramentum uerum cum quadam iuris iurandi confirmatione testificans, *periuro* iuramentum falsitate polluens, *adiuro* maiorem potentiam obsecrans.

---

2. *Fragm. Mont.* (*cf. app.*): Clamo clamoris — de provi prassio ait — rethorizando — mutatur — inrisitationis iniuriose — penetrare — est dispositio — pertinet appono — insinuendi — superpone autem — propono — alias (?) — iudicans — orandi — excedendi.

---

1 inmutat *N* ‖ 2 pandit *ex*—et *N* ‖ 3 est etiam *om. N* ‖ 4 accusso *P* ‖ 4 f. sicut—est *om. N* ‖ 5 aliquė.n *P* ‖ *post* vocitans *ras. in P*, *post* aliquem *ras. in N* ‖ 6 proclamo] clamo *P* ‖ 7 deprȩcandi *P* ‖ rehtorizandi *P*, r&horizandi *N* ‖ 8 eclamo (x *supra*) *N* ‖ 9 muto *P* ‖ 10 mutatur *N* ‖ exalto *N* ‖ 11 uoce—gaudii *in ras. P* ‖ irrisionis (r_1 *corr.*) *N*, inrisitationis iniurio sue *N* ‖ 12 a*stantium *N* ‖ 13 penitrare *P* ‖ respondeo (r *corr.*) *N* ‖ 13 f. con≡sulto (o_1 *ex* u) prudentes *N* ‖ tesstor *P* ‖ confirman *P* ‖ 15 auctoritatem̩ *P* ‖ 17 qui fit dignitate detestor *N cet. om.* ‖ 18 autoritate (c *supra*) *P* ‖ exaecrandum (ae *ex* a) *N* ‖ 20 f. periuro falsitate ipsum puluens *N* ‖ 21 pu[l]luens *P* ‖ maiore* potentia* *N*.

pono simpliciter aliquid statuens, *dispono* aliquid operis inpensioris uel consilii facturus. est etiam *disponere* foederis ineundi, *propono* nonnumquam ad interrogandam pertinet quaestionem, *appono* adiectionis est, *inpono* insuendi est, *superpono* aliquem censum uel laborem ui cuicumque indicens; *praepono* aliquid praeferens, sic et *antepono*. nam *postpono* aliut inferius iudicans; *conpono* ordinandi aut eloquii aut artificii est; *sepono* separandi, *suppono* aliquid subtus inducens, *depono* labefactandi est uel uita excedendi. haec de figuris uelut in transitu dixisse sufficiat.

Personae uerborum sicut et pronominum tres sunt. sed multa uerba sunt, quae per personas deficere dicuntur, siquidem uerbum inuenimus, quod prima caret persona ut *rees reest*, nam *resum* uel *resumus* latinus sermo non profert. sensus autem huius uerbi hic est: *reesse* hoc est in munitione multo tempore resedere G r a t i a n o dicente *Campani multis in arce reerant annis*. quaedam uerba sunt, quae secundam personam non habent ut *soleo solet solemus solent*, licet S e b a s t i u s pluralem secundam personam iuduxerit. *solebatis* inquid *o ciues Romani uestris subuenire depresis*.

Nunc de significatione dicturus mei A e n e a e praecepti memor esse debeo, qui ait, ad me cum scribere disposuerit, unius subrelictae quaestionis obscuritate deformetur. huius rei ergo memor quaestionem, quae incedit, euentilare debeo. forte enim aliquis inquirat, cur non statim post coniugationem significationem expos-

---

2 consilių facturis (u *sup.*) *P* || inpens.—foederis *om.* *N* || 3 ineundi *om.* *N* || interrogandum *N*[1] || 4 insuendi (e *ex* i) *P* || 5 cesum (n *sup.*) *P* || uu *P* (*corr.*), *om.* *N* *etiam* cuicumquẹ || 7 aliud *N* || 8 eloqui *P* || aut—artificii *om.* *N* || sepandi *P* || spupono *P* || 10 excidendi *N* || haec—sufficiat *om.* *N* *sequitur* || 12 ∂E PERSONIS || 13 per *add.* || personis *N* *ex corr.* || sie *P* || 15 ut *om.* *N* || 17 resedere *PN*[1] || 18 campari *N* || multis≡ *N* || 19 n*on *P* || 20—22 licet—depresis *om.* *N* || 22 depræsis *P* || 23—28 De significatione cur non *N* *cet.* *om.* || 28 coniun*tionem (b *eras.*, o, *ex* u) *P* || 28 ff. exposuerim iuxta gratiano *N*.

suerim, cum hic a plerisque possitus sit ordo. sed ego Gratiano magistro fretus, cuius in scola decim annos feci, hoc ita statui. hic enim ab eo ordo sepe promouetur. hoc inquam statui, ut a qualitate ad coniugationem, a coniugatione ad numerum, a numero ad figuram, a figura ad personam, a persona ad significationem et ita ad tempora peruenirem. significatio a quibusdam genus nominatur, quam opinionem Aeneas fortissime distruit asserens, genus nonnissi nominibus accedere posse. significationes ergo uerborum V sunt, quaedam enim ex eis actiua uocantur, quae agunt ut *Turnum colo*, quaedam neutra, quae nec agere in natura habent, nec pati licet; quaedam eorum subreptiue agere uidantur. sunt autem hoc modo neutra uera ut *ambulo curro*, licet quidam haec uerba per conpossitiones acceptas agere existiment: *uiam perambulo, scribturam percurro*. passiua sunt, quae pati semper habent. dicimus enim *mittor a Romulo*. deponentia sunt, quae cum passiui similitudinem in declinatione habeant, passionem tamen ipsa qualitate deponunt ut *for faris*. communia uero dicuntur, quae et agere et pati sub eadem declinatione habent ut *ueneror regem* et *ueneror a rege*. sunt etiam uerba, quae commixtiuum genus habent; ex parte enim actiua uel neutralia et ex parte deponentia declinantur ut *audeo gaudeo soleo fido*, *mereor merui*, *plaudo plausus sum* et reliqua. sunt qui ita sentiunt passiua esse et a neutralibus uenire aestimant ut *gauisus sum*. sed hoc uerum non esse manifeste deprehendimus. nam cum dicimus *ausus sum*, ostendis non passiuum esse sed

---

2 cola *P* ‖ 3 fici *N* ‖ hoc ita *om.* *N* ‖ sep *P* ‖ 3 f. hic—inquam *om.* *N* ‖ 4 qualitate (e *corr.*) *N* ‖ a] a∗ *P* ‖ a[d] *N* ‖ 9 destruimus (e *ex* i) asserimus genus nonnisi *N* ‖ accidere *N*[2] ‖ 13 hae pati *P* ‖ subreptiu∗e *N* ‖ vide≡nt̄ *N* ‖ 14 curo *P* ‖ 15 conpositiones *N* ‖ 16 scrib̄ *N* ‖ 19 similitunem *P* ‖ 20 cūmonia *P* ‖ 23 commixtim *N* ‖ 24 deponentiva *P* ‖ 26 et] quae *N s. l.* ‖ ad *P* ‖ 27 gavis sussum *P* ‖ 27 ff. sed non ÷ verum gavisus sum ostendens deponens *N*.

deponens; non enim *ab aliquo ausus sum,* sed *ego ipse ausus sum* aut agere aut dicere quod libuit. sunt uerba quae multis in controuersiam uenire possent; a nonnullis enim actiua, a plerisque deponentia docentur ut *partio populo praedo* et cetera. huius modi contentionem facillime peritus quisque sedabit, quia utrumque per multifariam latinae linguae condicionem potest inueniri.

Tempora uerborum sicut et saeculi trea sunt: praeteritum praesens futurum; inde multos mouet, quare cum praeteritum tempus saeculum sit primum, nunc scribtores a praesenti tempore uerbum ordiuntur. ueteres initium declinandi a praeterito perfecto habebant; deinde quia perfectum plusquam et praeteritum inperfectum non adnumerabant, ad praesens et a praesenti ad futurum scribendo pertendebant. at nos a tempore, quo scribimus, uerbo initium dicamus, quod certissimum est. deinde iuxta morem conpletoriorum retroactim menses et dies supputantium praeteritum sumimus ex inpraetermiso praesenti tempore, ne iterato annumeretur ad futurum transimus. praeteriti quoque temporis, quid sibi uideatur triformis illa diuissio, succinctim explicabo. praeteritum inperfectum

---

16. *cf. Clem. exc.* (*f.* 34[b]): Et hoc sciendum quod Virgilio testante veteres initium declinationis verborum a praeterito plusquamperfecto habebant. nos vero rationabilius a tempore quo scribimus verbo initium damus, quia praeteritum non potest esse nisi quod fuerit praesens.

2—4 verba* (que s. l.) (an s. l.) nullis (a *eras.*) activa *N* ‖ 4 deponentia (v s. l.) *P* ‖ 5 praedico *N* ‖ et c.] *om. N, in marg. P add.* de verbo ‖ 6 facilleme *P* ‖ 7 linqguae *P*, *om. N* ‖ invenirẹi *P*, invenire *N* ‖ 9 tri[a] (i *in ras.*) *N* ‖ 10 multis (o s. l.) *N* ‖ 11 saeculo *P*, a (*s. l.*) saeculo *N* ‖ sụṇt *P* ‖ nun *P* ‖ scripturis *N*[1] ‖ 13 perfecto (u s. l.) *P* ‖ 13—15 perfecto—pertendebant *om. N* ‖ 14 nun *P* ‖ 16 uerbo] uer *P* ‖ damus *N*, *fort.* ducamus ‖ 17 conplitoriorum *P*, conpotariorum (v s. l.) *N* ‖ 18 actum *N* ‖ 19 inprętermisso *N* ‖ 21 vidẹatur *P* ‖ 22 suṇc cinctim *P*, succinctim (c_1, i_2 *ex corr.*) *N*.

uelut praesenti proximum ob hoc dicitur, quia non certo uel condicto die temporeue sed quasi passim et aliquantis horis actum uel dictum significatur. praeteritum autem perfectum certius ac definitius factum esse monstratur; plusquam idcirco sic dicitur, quia longius et perfectius ostenditur inpletum. quodam ergo ascendentium more de inferioribus ad superiora hoc est de incertis ad certiora peruenimus. ueteres etiam futurum tempus uelut in duas quasdam partes diuidebant ut *uidebo* et *uidero,* quasi aliut sit quod crastino et quod in longo tempore sit euenturum. unde et a plerisque pro futuro secundo tempore promissiuum modum in ussu habebant. nos autem nec futurum secundum tempus nec promissiuum modum recipientes et quod prope et quod longe futurum est, sub unius futuri temporis significatione declinamus. multi etiam tempus futurum obtatiui modi in modum imperatiuum tempore futuro prima dumtaxat persona uertere nituntur ut *audiam*, non ponentes quae obtatiuum modum significent id est *ut utinam ne donec usquequo usquedum quoadusque.* sunt uerba quae deficere per tempora ab imperitis putantur, eo quod literarum consequentia in eis non uidetur ostendi ut *offero* et praeterito tempore motatis syllabis *obtuli*, necnon in passiuo uerbo tempore praeterito *oblatus sum*. quod ne forte mireris, dicam tibi, quod sepe accidit, ut et nomina et pronomina literarum ordinem non seruent, cum tamen intellectu eadem esse *noscantur* ut *bonus melior obtimus*, *malus peior pessimus* sic *unus* et *singuli.* eodem modo et alia huiusmodi uerba erunt ut *transfero*

---

2 *post* condicto *ras. 5—6 litt. in N* ‖ ue] u*e *N* ‖ passu☰ *N* ‖ 3 significat* (~ *eras.*) *N* ‖ 4 difinitius *PN* ‖ 5 plusquam aut̃ *N* ‖ 8—14 veteres—recipientes & *om. N* ‖ 11 ȧ& *P*; *fort.* etiam plerique ‖ 12 modum *iteratum P* ‖ 15 sub] sed *P* ‖ 16—20 multi—quoadusque' *om. N* ‖ 20 dificere *V* ‖ 21 imperis *P* ‖ 21—25 eo quod—mireris *om. N* ‖ 22 ostendere (i *suprascr.*) *P* ‖ 23 mutatis *V* ‖ optuli *V* ‖ 25 sepe] se *V* ‖ 26 ordine *N* ‖ 27 nuscantur *V* ‖ 28 optimus *VN* ‖ 29 *post* erunt *spatium pl. litt. P* ‖ huiusce *VN*[1].

confero et cetera. sunt praeterea uerba, quae contra ussitatam latinitatem uel adiciuntur syllabis uel deminuuntur. adiciuntur ut *legero ris rit*, *legerimus ritis rint* et hoc indicatiuo modo tempore praesenti ut sequentia declarant: inperfectum *legerebam*, perfectum *legessi*, plusquamperfectum *legesseram*, futurum *legeram res ret*, imperatiuo *legere legerat legeramus legerite* uel *legeratis legerant;* futurum *legerito legerat* et pluraliter *legeramus legeritote* uel *legeratis legerant* uel *legerunto*. obtatiuo modo *utinam legererem legereres legereret legereremus legereretis legererent. legessissem legessisses legessisset, legessissemus setis sent.* futurum *legeram legeras rat* sic rite per hunc ordinem declinatur et in passiuo habet tempore praeterito *legestus sum*. minuuntur autem alia ut *semo semis semit* et hoc pro *semino* et praeteritum *sempsi* pro *seminaui* et *semptus sum.* sunt et alia quae declinatione difficillima sunt ut *fio fis fit*, licet secunda persona multis non placeat. inperfectum *fiebam*, perfectum *fui*, plusquam *fueram*, futurum *fiam fies fiet*, imperatiuus *fiat fiamus*, futurum *fito fiat.* obtatiuus modus a multis declinatur *forem res ret*, a nonnullis *fierem* et habet passiuum uerbum *fior firis fitur* et cetera; *fiebar fitus sum*, futurum

---

2 ussitatem *P*, usitatam *VN* ‖ demuntur *P* ‖ 3 legeremus *V* ‖ 5 inper *V* ‖ perfto͠ *V* ‖ 6 leges *V*, legissi *N* ‖ 8 pl' *V*, plur̃≡ *N* ‖ 8 f. legerat et pluſ legeramus legeritote vł legeratis legerant vel legerunto *V* ‖ 9 legerant] *sequitur* futurū legerito (l *in marg.*) *P* ‖ 10 optativo *VN* ‖ lege**rem *V*, leg[re]erem *N*, legerem *P* ‖ legeres *P*, res *VN* ‖ legeret *P*, ret *VN* ‖ 11 legeremus *P*, legere[re]mus *N*, remus *V* ‖ legeretis *P*, retis *V* ‖ rent *V*, rint *N* ‖ legesissem *P*, legississem *N*, legissem *V* ‖ legesisses *P*, legississes *N*, ses *V* ‖ 12 set *VN* ‖ legessessemus *P*, semus *V* ‖ legerum *P* ‖ 13 rat ramus ratis rant *V* ‖ 14 tempore praeterito *om.* *V* ‖ 16 semsi *N* ‖ semenavi *V* ‖ s[e]umptus *N* ‖ 17 et *om.* *N* ‖ &deficillima *P* ‖ sunt *om.* *N* ‖ 19 plusquam] pl' *V* ‖ 21 optativus *VN* ‖ a multis] aut *N* ‖ declinatis *V* ‖ 21 f. foerem res ret *V* ‖ 22 aut[ut] n. *V* ‖ 23 fieris *V* ‖ futurum *om.* *VN*.

fiar; imperatiuus *fiere* et cetera; infinitiuus *fieri fitum esse* uel *fuisse*; participia *fitus fiendus.* sed hoc uerbum multis incognitum est. est et aliud uerbum satis difficile ut *sum*, quod praeteritum inperfectum non habet nec perfectum nisi plusquam *eram eras erat* et futuro *ero eris erit* et imperatiuo modo tempore futuro *esto sit simus estote sint*, obtatiuo modo *utinam essem esses esset essemus essetis essent*, futurum *utinam sim sis sit*, coniunctiuus *cum sim sis sit*, plusquam *cum essem*, futurum *cum ero*, infinitiuus *esse* uel *fuisse.* ob huius uerbi breuitatem praedictum uerbum *fio* huic quasi ulteriori modo adiungitur, ut quod in alio deest, in alio subpleatur.

VIII. DE RELIQUIS PARTIBUS ORATIONIS.

(8.) De aduerbio.

Edicto de principalibus partibus separatim per singulas partes id est de nomine pronomine et uerbo quam breuissime tractatu, nunc per reliquas orationis padas uelut per cronicen unam tantum epitomam sumus expondituri.

Aduerbium uerbo quasi ex obliquo famulum est, cuius tamen multiformis species est. nam quaedam

---

1 inperf̄ *P*, imp̄ *N*, im *V* ‖ fiarae (e *supra* a) *V* ‖ et cetera *om. N*, cetera *om. V* ‖ infiniti͡ *P* ‖ 2 fut͡ esse *N* ‖ par̄ *P*, part͡ *N* ‖ 4 satis *om. N* ‖ deficele *V*[1]*N*[1] ‖ 5 plusqpf̄ *N*, plur̃ *V* ‖ 6 imp̄era *V* ‖ 8 esses esset essem *P*[1] *corr.* ‖ ēēm ////// sset (*ras. 5–6 litt.*) essemus☰ tis sent *N* ‖ essent (i *supra* e) *V* ‖ 9 coniunc̃ modo *N*, coniuncti*o utinam *V* ‖ plus̃ *P*, plur̃ *V* ‖ 10 fut̃ *PN*, futuro *V* ‖ infinitum *V*, infinit̃ *N* ‖ hic *V*, nunc *N* ‖ 12 ulteriore *N* ‖ EXPLICIT VIII· *PV*, Expt EDICTO *N* ‖ INCIPIT NONA DE RELIQUIS PARTIBUS ORATIONIS *P*, INCIP̄ VIII DE RELIQUIS PARTIB; ORATIONIS *V*, DE ADVERBIO *N* ‖ 14 adiectio *V* ‖ 14 f. separatim idē *V* ‖ 14—18 de—expondituri *om. N* ‖ 16 *fort.* tractato ‖ orationes *V* ‖ 17 velud *V* ‖ cronicem *V* ‖ epithomam *P*, aepithomo *V* ‖ 19 verba *P*, verbi *VN* ‖ 20 multiformes *N* ‖ est] sunt *in ras. N*

locum, quaedam tempus designant. cum dicis *tum*, tempus significat, at cum dicis *tun*, locum ostendit, ut Cato *utrique in Taurum coetus condixere montem, tun pugnauere totum collecti per diem.* sic etiam *con* aduerbium est pro *illuc* Marcello scribente *ite con arma ponite aerea secrete castris.* et haec coniuncta duo *tuncon* aduerbium similitudinis faciunt pro *tanquam* iuxta illud Lucani *et populus tuncon mare fluctuans consternari fecit terram.* tanquam: sic dici debet sicut superius exposuimus in pronominibus, ne duae simul uocales ab imperitis aestimentur.

Omne aduerbium, quod a nomine nascitur, in quassorum conpositione ueteres nominibus adiungebant sicut Glengus dicebat *uir in acie fortiter pro domo liberis et capite pugnat*, non autem *fortiter pugnat*, sed *uir fortiter.* sunt aduerbia quae putantur esse nomina neutralia, sed non sunt ut *longe prope necesse facile deficile*, sed tamen quia *facilis* et *deficilis* sepissime repperiuntur, non mirandum erat, si etiam neutraliter *facile et deficile* inueniretur, nisi Aeneas hoc fieri posse negaret. haec aduerbia fortia sunt, quae neutrali uerbo

---

12. *Exc. Bern. 198, 11 et Leid. f. 76*[a]*:* Omne adverbium — cassorum — acie fortiter (*finit B*) g^{1}engus — vis — vir fortiter (*L*). 16. *Exc. Bern. 198, 20 et Leid. f. 76*[b]*:* Sunt adverbia — dificile (*B semper*, difficile *L*) — invenirentur — eneas (*L*) —

---

2 significa *P* ‖ designat ostendit *N* ‖ 3 cato—montem *om. N* ‖ 4 p̃d^{i}em *N* ‖ 5 et pro illuc ite *N* ‖ ama *P* ‖ 6 aera *P*, a^{e}re^{a} *N* ‖ serite (i *corr. ex.* e) *N* ‖ hastris *P*, hast^{a}is *N* ‖ et haec] nec *N* ‖ cun *N* ‖ 6—8 duo tuncun in mare *N* ‖ 7 tamquam *P* ‖ 8 tunc con *P* ‖ 9 terram *om. N* ‖ deb^{a}et *N* ‖ 9 f. ae. sicut superius exposuimus i. p. *N* ‖ 10 nec duae s. *V* ‖ vocales *i. q.* vocabula ‖ 12 omne—nascitur *om. N* ‖ quass^{o}arum *N* ‖ 13 f. nominibus (i, *corr.*) adiungebant veteres ut vir *N cet. om.* ‖ 20 difficile *N cetera usque* si dicas *om.*

cooperantur ut agat, si tamen ab infinitiuo modo excipiuntur ut si dicas *longe est nos in his ulterius commorari locis*. unde Aeneas *prope erat* inquid *Foebum occassu celeri imos invissere priscos*; Terrentius *necesse est* inquid *Gallos fieri fallaces* et iterum *facile est uirum uinci uiro uirtutis subito superueniente*. sunt aduerbia quae a uerbis passiuis ueniunt, ex participiis scilicet praeteriti temporis ut *certatim strictim dissipatim congregatim*, quae ex *congregato* et *dissipato, stricto certato*que ueniunt. sunt aduerbia, quae literis eadem sunt sicut et nomina et uerba ut *falso*. dicimus enim *falso uos;* hic uerbum est primae coniugationis *falso falsas*; et ablatiuo cassu *falso nomine uocati sunt* et aduerbialiter dicimus *falso loqueris*. sunt aduerbia, quorum condicio ab aliis partibus orationis nascitur ut est *mecum tecum secum nobiscum uobiscum*. *me* enim accusatiuus cassus est, *cum* uero ablatiui est praepositio et faciunt aduerbium simul. sunt alia aduerbia, quae in *o* exeunt, sed accepta *r* litera faciunt ex se nomina ut *docto pasto litterato uastato*, quibus si eandem literam adiuncxerimus nomina esse intelleges ut *doctor pastor litterator uastator*. sunt alia aduerbia, quae et nomina ut *magister*, nominatiuo enim cassu *magister*

---

non
sit ab infinitivo (*B*) — excipiantur (*L*) — est in his (*B*) — commorare (*B*) — Phoebum (*B*) — superveniente.

6. *Exc. Leid. f. 76ᵃ:* Sunt adverbia — veniunt. 10. *ib.* Sunt adverbia quae — falso dicis — verbum hic est — casu — falso loquens. *Exc. Bern. 198, 14:* Sunt adverbia qualitatis: eadem sunt sicut nomina — dicis — casu — loqueris.

---

1 infinivo *P* ‖ 2 ạlterius (u *s. l.*) *P* ‖ 4 celerimo ſenvisse re *P*, c∗eleri movere (vere *in ras.*) se *N* ‖ praecos *P*, *om.* *N* ‖ Terrentius] et *N* ‖ 5 est, i *s. l.* *N* ‖ gallus *N*¹ ‖ 6 supervenıente (r *s. l.*) *P* ‖ 6 f. sunt adverbia—veniunt *om.* *N* ‖ 10 f. sunt adverbia et nōa ////// (*ras. 4—5 litt.*) *N* ‖ 14 adverbium *N* ‖ 17 cassus] *om.* *N* ‖ vero] ero *P*, *om.* *N* ‖ 18 adverbum *P* ‖ 18—22 sunt alia—vastator *om.* *N* ‖ 20 eadem *P* ‖ 22 sunt adverbia *N*.

dicitur, qui sit praecipuus doctor et aduerbialiter *magister* pro *docte* accipitur sicut Lucanus ait *doctores etenim nostri magister omnia faciebant.* sunt etiam aduerbia quae propter metrorum necessitates uel propter ueterem consuetudinem et ut elimatius dicam, propter uitiosam inuentionem aut adduntur ut *fortiositer* pro *fortiter*, *comptose* pro *compte*, aut minuuntur ut *audacter* pro *audaciter*, *felicter* pro *feliciter*. *heri instar fas* nonnulli putant nomina esse inflectibilia, sed nos aduerbia esse non ambigimus. aduerbia congregandi non unius sunt status, aut enim coniungunt et stabilia sunt ut *inuicem sumus* aut controuersia ut *inuicem insurgimus* aut dicessiua ut *abinuicem disiungimur* aut agapeta ut *pro inuicem laboramus.* multi aduerbia de coniunctatiuis faciunt ut *ergo tamen*, ut *ergo* pro *sepe* ponant, *tamen* pro *inde* iuxta illud Virgilii Assiani *ergo legunt sapientes tua scripta o Cato*, hoc est dicere *sepe legunt* et ipse Cato *tamen* inquit *reuersi Romam ueniunt* hoc est *inde reuersi.*

(9.) De participio.

De participio autem, quod pars nominis et uerbi est, de quibus in superioribus ut puto sufficienter effati sumus, nunc breuia dicenda sunt. gerendi uel typici uerba de participiis diriuata fideles quique doctorum ita intellegunt, ut eligendi genitiuum participii uerbi pas-

---

8. *Exc. Bern. 198, 18 et Leid. f. 76*^{b}: Heri — inflectabilia — ambigimus. 14. *ib. 199, 11*: Multi — faciunt ut ergo pro saepe — Asiani — sapientes legunt — reversi.

---

1 et] ut *P* ‖ 1 f. doctor et adverbium est sicut *N* ‖ 3 nostri *om.* *N* ‖ etiam *om.* *N* ‖ 3 f. adverbia propter m. n. *N* ‖ 4—6 vel—adduntur *om.* *N* ‖ 5 ut] ait *P* ‖ 6 fortiǒsiter *N* ‖ 7 minuntur *P* ‖ 8—14 felicter—laboramus *om.* *N* ‖ 15 f. ut tamen pro inde ut ergo pro sepe legunt *N* ‖ 18 ipse *om.* *N* ‖ de participio brevia dicenda sunt *N* ‖ 20 participis *P* ‖ 24 legendi *P*.

siui, temporis futuri; et ita per ordinem totum cassum numero singulari in hanc formam uersum esse definiunt, quod inussitata latinitate diriuatum est. unde et quidam nominatiuo cassu huius participii in eandem formam ussi sunt. praeter hanc enim opinionem nihil seniores nostri de his uerbis sentiendum putarunt. gerendi autem uerba dicuntur, quia opus quod natura non erat suum, ui aliqua gerunt. ob hoc et actiuo uerbo herent. typici autem uerba ideo dicuntur, quia ex praedicto participio typicata sunt. quando ergo gerit, tunc tantum gerendi nomen accipit, typicale autem nomen, siue si gerat siue etiam non gerat, inmobiliter tenebit. ipsa autem participia, quandocumque uerbis fuerint applicata, tamquam uerba sonabunt. nec gestu separabuntur, sed sic gestu utentur conpositiue ut *legens eram* pro *legebam* uel *legi* et *legens ero* pro *legam.* multi ueterum duo futura coniungebant uel duo praeterita ut *saluandus ero* siue *saluatus fui*, quod in declinatione uerbi licebit. ceterum sic dicendum: *salvatus sum* siue *saluandus sum. sum* enim uerbum mobile, quod participia secum ferunt prout illa fuerint, sic *es est sumus estis sunt.* in reliquis autem tempo-

---

15. *cf. Exc. Nanc. p. 19*: Hic aliquid notatur. Sum verbum praesentis temporis praeteritum indicare, quod Virgilius absolvit dicens: Ipsa participia *sq.* . . . sonabunt nec estu — estentur compositiva ut — legebam legique, legens ero pro — duo futura vel duo praeterita coniungebant ut salvandus ero sive salvatus fui quod in declinatione verbi licebit.

---

1 ca^s^sum *P* ‖ 3 difiniunt *P*[2] ‖ 3—6 unde—putarunt *om. N* ‖ 4 casu *PN* ‖ 7 quia] quae *N* ‖ non *ex* nunc *N* ‖ 8 uj* (j *ex corr.*) *N*, vu *P* ‖ ob hoc] hec (e *corr.*) *N* ‖ 9 f. tipici—tipicati *N* ‖ 10 ergo] autem *N* ‖ 12 sive⋙ *N* ‖ 14 fuerit *P*, s⋙rint *N* ‖ gestu] *Hartel*, estu *P*, *fort.* situ *vel* statu ‖ 14 f. nec—aestentur *om. N* ‖ sunt conpositiut (*corr.*) *N* ‖ 15 gestu utentur] *Hartel*, aestentur *P*, *fort.* sistentur ‖ 15 f. lenseram pėro *P* ‖ 16 eor *P* ‖ 19 ceterum *P*, quod *N* ‖ 21 mobile (e *ex* i) *N* ‖ ferunt (un *ex corr.*) *N* ‖ et prout *N* ‖ illa (a *corr.*) *N*.

ribus a suo statu moueri non possunt. est participium, quod Cato in uerbum transferre solebat uerbi scilicet passiui temporis praeteriti ut illud *omnibus fratre patre matre coniuge reliquis necessariis proque carus falera factus*, quod tamen non licuisset ei facere, nisi hoc participium totius testimonii sententiam clauderet. nonnulli hoc ignorantes *est* sumunt aliunde, quod sicut eis omnino facere non licet, ita aliis quidem participium transferre in uerbum absque eo quo diximus modo peruersum et indecorosum est.

(10.) De coniunctione.

Nunc de coniunctione aliquanta dicamus. uidentur mihi coniunctiones omnes cuiusdam catenae uel nexui uicem exsequi, quod omnes sententias annectant. tamen nonnullae ex eis separare dicuntur ut *autem* et *uero ita dumtaxat*, si in principio dictionis posita fuerint; in mediis autem dictionibus pro copulatiuis habebuntur sicut Aeneas conposuit *cum itaque in theatro conuenissent multique conflictarentur, nonnulli autem sedare populum niterentur, alii uero in certamen populum concitarent, tum sol indigne ferens tantum a ciuibus haberi discordiam subito tenebris medio offusus die in mare uelut munitissimam urbem refugit.* hic enim praeter *itaque* cetera trea fona id est *que autem uero* copulatiua simul sunt ad praeterita. expletiua autem duas ob causas sic uocantur, primum quod sensum dictionis expleant uel quod in metris locum suum obtineant iuxta illud Catonis *uirile quoque certari conpetit agmen.* hic

---

1 possunt · finit *N cetera desunt* ‖ 6 f. nun nullis *P*[1] ‖ 11 nunc—dicamus *om. N* ‖ 12 nexui[rae] *N* ‖ 13 a[n]ectant *N* ‖ 15 ita dumtaxat *om. N* ‖ 16 habentur *N* ‖ 17 teatro *P* ‖ 17—24 sicut—praeterita *om. N* ‖ 18 confle[i]ctarentur *P* ‖ nonnuli *P* ‖ 20 tantum] *fort.* tantam ‖ 23 quae *P* ‖ 24 ad praeterita] petestia *P* ‖ explectiva *P*, expletivae *N* ‖ 25 vocatur *P* ‖ expleat *P*, expleant (exple *in ras.*) *N* ‖ 26 obteneant *PN*[1].

enim *quoque* praeter metri expletionem nullam causam habet. inter *autem* et *enim* hoc distat, quia *autem* dictionum sensum commotat ac discernit, *enim* conglutinat. inter *uerum* et *uero* duae sunt distantiae: una, quia *uerum* praepositiui ordinis est, *uero* subiunctiui; alia, quia *uerum* causaliter pro *tamen* habetur, *uero* ob expletionem suae tantum stationis accipitur. quamquam in V species coniunctio diuisa sit, tamen in sese commiscuntur, ita ut unaquaeque alterius ratione pro dictionum qualitate utatur. frequenter enim causales pro rationalibus et copulatiuae pro causalibus poni solent, ut pro *enim et* ponatur sicut Cicero *uos uicistis et dii uos iuuerunt*, tamquam *uicistis, quia uos iuuerunt.* *quoniam* et *enim* pro *tamen* et *si* ponuntur sicut Donatius praetorius in apologetico sic fatus est *quamquam me accusent, quoniam ego auctoritate certa fidens omnium probra tempno* hoc est *tamen omnia tempno.*

---

2. *Cod. Leid. f. 81*[a]*:* Inter autem — enim conglutinat. 4. *Exc. Bern. 200, 18 et Leid. f. 81*[a]: Inter verum — quia verum praepositivi ordinis est v. s. a. (*om. L*) ꝗ (*L*) — expletione tam̄ (*L*) — accipitur. *Fragm. Mont.* (*cf. app.*): Inter — ob (*om.*) — accipitur frequenter causales — sicut — iuverunt quoniam pro tamen ponitur ut donativus praetorius sic fatus — certa (*om.*) — temno quoniam — faciat Sulpicio — iurabant. 7. *Exc. Bern. 200, 22 et Leid. f. 81*[a]*:* Quanquam in — disiunctio (*L*) — commiscentur (*L*) — unaquaque (*B*) — rationales (*L*) — vicistis vos — invenerunt (*bis L*) — tamquam si (*L*) — tamen si (*B*) — donatus (*B*) — factus (*B*[1] *L*[1]) — tamen (*om. L*) — Ulcanus (*L*) — inquid (*L*) — vindicabant (*B*) — vivant. *margini B manu Petri Danielis haec adiecta sunt:* in altero vet. cod. sic habetur: donatus praetorius in apologitico sic fatus est quamquam *etc.* — *et*: Vulcianus de imbecillitate Tuscorum: Enim, inquit, multos vivent annos se numquam vindicabunt hoc est si vivant. *cf. etiam ann. Fleckeis. 1869 p. 733.*

---

1 causam (a_2 *ex* u) *N* ‖ 3 enim vero *N* ‖ 5 una≷ *N* ‖ 7 ob expletionem] expletionis *N* ‖ 8 in_2 (i *corr.*) *N* ‖ se esse *P* ‖ 9 con mix (s *supra* x) cuntur (cen *supra* cun) *N* ‖ 12 sicut Cicero] ut *N* ‖ 13 iuverint (u *supra* i) *N* ‖ iuverunt hoc est quia d. v. iuverunt *N* ‖ 14 sicut] ut *N* ‖ 14—16 donatius —ego *om. N* ‖ 15 apoligitico *P* ‖ 16 auctorita *P*.

Lucanus etiam de inbecillitate Tuscorum scribens *enim* inquit *multos uiuant annos, non se umquam vindicabunt* hoc est *si uiuant. quoniam* si duo uerba circa se habeat, subiunctum unum priori faciet et sequens antecedet Sulpicio scribente *iurabant, quoniam debellabant;* hic est ordo *ideo debellabant, quoniam iurabant. quidem* duas efficientias habet, aut enim anteactis uerbis uel personis paratur aut proponit sententiam uel confirmatiuo uel distructiuo modo et respondetur ei uel reuincitur a talibus coniunctionibus hoc est *sed tamen autem uerum uero. sed* si in medio testimonii fuerit, maxime quod habet aliam coniunctionem in sensu, pro *tamen* accipietur. est etiam *sed* additamenti, cui *non solum, non tantum, non modo* uel anteponentur uel, etiamsi non litera, certe sensu praestruentur sicut Istrius ait: *omnis homo prout ualet, uitat pericula, sed et suae uitae quaerit commoda.* hic enim est sensus *non solum illa uitat, sed etiam ista quaerit.*

(11.) De praepositione.

De praepositione pauca dicenda sunt. omnes enim praepositiones, quae accusatiuo cassui seruiunt, in aliis latinitatis generibus pro inuicem plerumque motantur. legimus enim con Gratianum *naues apud mare nauigabant* hoc est *per mare*, et alibi *demorati aliquandiu*

---

3. *Exc. Bern. 201, 9 et Leid. f. 81ª:* Quoniam cum — hoc est (*B*) — bellabant — iurabant.

---

1 uleanus *P* ‖ inbicillitate *P* ‖ et iterum scribens *N* ‖ 2 vivant (v_2 *ex corr.*) *N sequitur* et ait Iurabant ‖ unusquam *P* ‖ 4 unum] enim *P* ‖ 5 sulpito *P* ‖ debællabant (æ *ex* a) *N* ‖ 6 dellabant *P* ‖ 6 f. quidem—praestruentur *om. N* ‖ 7 efficientes *P* ‖ 8 confirmatio *P* ‖ 15 et sicut *N* ‖ 16 Estrius *PN fort.* Histrius ‖ vale *P* ‖ 17 quomoda *N* ‖ enim *om. N* ‖ 18 sensu] essu *P* ‖ FINIT· INCIP̄ DE P̄POSITIONE *N* ‖ 19 de—sunt *om. N* ‖ 20 cassu *P*, casui *N* ‖ 21 mutantur *N*[1] ‖ 22 eon *P* ‖ 22 f. legimus—demorati *om. N.*

apud Constantinopolin sumus, *apud* pro *in*. *circum* si fuerit praepositio, quod raro tamen euenit, per *m* scribetur, si uero loquelam fecerit, per *n* scribendum est, ne sicut sepe notauimus, duae uocales esse putentur . . . . unde . . . quandam Origines Atheniensis uidisset scriptitantem et legisset illud *circumdata munilibus et ornata uestitibus* subridens *o* inquit *Virgili, quid agis? non te oportuit magis scriptorem fieri quam lectorem; qui enim studet pinguere craxaturam literarum, antequam discat earundem intellegere qualitates, necesse erit eum in singulis errare. tu autem ne scribseris circumdata sed circundata*. *circa* et *erga* duae praepositiones sunt cassus accusatiui, sed hanc diuersitatem habent, quod *circa* ad uisibilem materiam uel locum pertinet, *erga* autem ad animum spectat, maxime cum aliquem propensiorem affectum gerat proximorum. denique et in latinitate filosophica *ergum* affectus dicitur, unde et *ergo* sic dicebantur a priscis, qui in sese cunctorum traherent affectum. *aduersus* de aduersitate dicitur. quidam ostendunt melius scribi *aduersum*, quod mihi uideatur satissimum; etenim duae partes praepositionem . . . . accipit accentum si it pro *contra*. ita et *ante* et *prope* et *pone* et *ultra* praepositiones accusatiui casus inmobiles sunt nec pro aliis aliae iectantur. communes praepositiones, quando accusatiuum cassum habent, mobiles sunt, inmobiles quando ablatiuo adherent.

---

12. *Exc. Bern. 201, 13 et Leid. f. 82ᵃ:* Circa et erga — in — filosofica (*L*) — si dicebant (*L*) — affectum.

---

1 constantinopolọn (i *supra* ọ) *P*, constantinopoli *N* ‖ 2 quadraro *P* ‖ 2—11 circum—errare *om. N* ‖ 4 potenter *P cf. supra p. 68, 10* ‖ *tertia pars versus vacua in P* ‖ 5 *post* unde *spatium 1—2 verbi, fort.* me cum ‖ quandam] *fort.* quondam ‖ originis *P* ‖ 8 oport& (ui *supra*) *P* ‖ 11 f. tu ergo *N* ‖ 11 scriberis *P* ‖ circunda *P*, circumdata *N* ‖ 14 visibile *P* ‖ vello cum *P*, vel (lo *supra*) cum *N* ‖ 15 f. spectat et affectum *N* ‖ 16 gerat (a *in* i *corr.*) *N* ‖ philosophica *P* ‖ 16—18 denique—affectum *om. N* ‖ 18 prȩscis *P* ‖ trahent *P* ‖ 19 ostendum *P* ‖ 19—21 quidam—praepositionem *om. N*; *hic finit P* ‖ 22 si] fi *N ut videtur*.

(12.) De interiectione.

Interiectionum significatio et quia trita est et quia pene superuacua atque incondita a nostris iudicata est, hoc tantum dico, quia *uae* et *eugae* cum significant aduersa, diptongon in clausula sui habebunt, cum autem *ue* tantum distinguit et *euge* laetitiam ostendit, diptongon habere non est necessarium.

(XIII.) DE SCINDERATIONE FONORUM.

Primus Aeneas aput nos fona scindere consuetus erat. quod cum ab eo diligentissime percunctarer, cur hoc faceret, o fili, inquit, ob tres causas fona finduntur: prima est, ut sagacitatem discentium nostrorum in inquirendis atque inueniendis his, quaeque obscura sunt, adprobemus. secunda est propter decorem aedificationemque eloquentiae. tertia ne mystica quaeque, et quae solis gnaris pandi debent, passim ab infimis ac stultis facile repperiantur, ne secundum antiquum sues gemmas calcent: etenim illi didicerint hanc sectam, non solum magistris nihil agent pietatis, nihil honoris reuerentiaeue inpendent, uerum etiam porcorum more ornatores suos laniabunt. scinderationis autem triplex

---

3. *cf. Clem. exc. f.* 53[b]: Aliae inter coniunctiones et interiectiones ut ve, sed quando coniunctio est non habet diptongon, quando vero interiectio est producitur.

DE INTERIECTIONE *N* ‖ 2 poene *N* ‖ supervacua (a_2 *in ras.*) *N* ‖ 3 significent (a *supra* e) *N* ‖ 4 diptongon (h *supra* p) *N* ‖ 5 distinguit (— it *ex* at) *N* ‖ 6 diphtongon *N* ‖ FINIT *N* ‖ INCIPIT SECUNDUS F'scenderatione fonorum *N cf. praef.* ‖ 9 faceret ait *N* ‖ finditur (un *supra*) *N* ‖ 10 sagatatate (i *supra*; a_2 *ex* e) *N* ‖ 11 quaeque] quoq: *N* ‖ 12 sc̄dae *N* ‖ 15 facile ‖ antiquum (v *supra*) *fort.* canticum ‖ 16 etenim] si *add. Mai* ‖ dedicerint *N* ‖ 17 magris *N* ‖ 18 reverentiā *N corr. Mai* ‖ 19 laniabant *N.*

effectus est. primus quo uersus scindimus Catone dicente *mare oceanum classes quod longae sepe turbatur simul nauigant.* hoc enim dicere debuit: *mare oceanum sepe turbatur, classes quod longae simul nauigant.* secundus quo ipsa scindimus fona uel syllabas sicut Lucanus edidit *·ge· ues· ro· trum· quando· tum· a· fec· om· ni· libet· aeuo·* et sic soluitur *quandolibet uestrum gero omni aeuo affectum.* tertium genus, quo literas scindimus. scinderatio autem literarum superflua est; sed tamen a glifis sensuque subtilibus recipitur. unde et fona breuia scindi magis commodum est quam longa. Cicero dicit *RRR· SS· PP· MM· NT· EE· OO· A· V· I·*, quod sic soluendum est *spes Romanorum perit.* Virgilius quoque Assianus *GGGG· L· B· FF· RR· S· NNN· TT· E· AE· I· VVV· EE·*; quod sic soluitur *glebae gignunt, fruges ferunt.* Emilius quoque rhetor eleganter ait *SSS· SSS· SSS· SS· PP· NNNN· GGGG· RR· MM· CT· TD· CC· CC· CC· CC· CC· CC· CC· III· II· VVVV· VVVV· EE· AE· EEEE· EE·* cuius haec soluitio *sapiens sapientiae sanguinem sugens sanguissuga uenarum factae uocandus est.* Galbungus quoque in laudibus indefunctorum longas lineas texens, in prooemio suo talia factus est, Fausti *PPPP· PPP· RRR· RRR· LM· SSS· NN· TTT· C· IIII· AAAAA· O· EEE· EEE·* quod taliter soluitur: *primae partis procerae partes pleni pupis erant.* porro multi sunt qui instar notariorum dissimili quidem scriptura partes latinitatis uel singulis uel binis literis adnotare solent. ut Virgilius Troianus ad Auiceanum regalem arcanum: *tibi si liberali omnem fertilitatem in agris, prolitatem in filiis, mulitatem in coniugibus, benedictionem in pecoribus per deos o.* unam posuit literam pro toto actiuo uerbo, quod in *o* terminatur, id est *opto.* et Cicero

---

1 æffectus *N* ‖ scindemus *N* ‖ 3 debuit] duit *N corr. Mai* ‖ 4 clases *N* ‖ navigent *N* ‖ 6 quanto *N* ‖ 8 tertius *N* ‖ quod *N* ‖ 9 commodia *N corr. Mai* ‖ 14 Asianus GGG *N* ‖ 16 *litterarum numerum emendare hic nolui;* cc *i. q.* cc ‖ 18 f. *in marg.* sapiens adsimulatur sanguis sugę ‖ 21 longuas *N* ‖ texiens *N* ‖ sus *N* ‖ factus] *i. q.* fatus ‖ 22 PPPP, RRRR *N* ‖ TT *N* ‖ OOO *N* ‖ 23 procere *N* ‖ 27 troeanus *N* ‖ regali arcan *N* ‖ 28 *fort.* sic ‖ 30 ꝓ toto *N*, pro t. *corr. Mai.*

de sole *magnum* inquit *luminare, quod totum circuit polum sol ·ur·*, hoc posuit <pro> *nominatur.* multi praeterea ad hoc scindunt fona, ut ea per syllabas in quasdam artes conponere ac dirigere nitantur. ut Lucius de nomine, *nomen* inquit *in modos scindamus latinos* ut *mon,* quod est signum grecum, *nomo mone enne* et *ar.*

Scire debemus quod multa artium omnium fona latina filosophica motauerit ratio; sicut in uerbis inuenimus uel adiectionem superfluam uel diminutionem corruptibilem: adiectionem cum *rogauissem* uel *rogauisse* pro *rogassem* et *rogasse* adiecta media syllaba repperiamus inscribi, diminutionem cum media itidem syllaba detracta scribatur *rogarunt* pro *rogauerunt* sic *rogarant* pro *rogauerant* et *rogarit* pro *rogauerit.* solent etiam rhetores mensurandorum pedum temporumque gratia aliquas syllabas in modis addere, ut illud est: *rii uoluimus ionicum nauigabere pontum,* hoc posuit pro *nauigare.* idem alibi *flamma aurum accensi probabat camini,* pro *probat.* consuerunt etiam nomina uel pronomina aliis literis longe alio quam debuit legere modo, ut *bonum* quod esset *buonum,* et *ago* pro *ego,* quae in multis inuenimus. multi huic pronomini aliud nomen, quod literis magis sit proximum, indere uoluerunt: *mius mei mihi,* hoc pro *ego.* per uarias latinitatum multifariasque differentias quis ambire potuerit, cum tam multae sint, ut nequeant numerari?

Omnes partes orationis scindi solent: nomina, ut ubi sit *regnum,* ponatur *germen* Lucano dicente *germen Romanorum rectum est* hoc est *regnum.* pronomina quoque scinduntur ut *si* pro *is* secundum illud Alexandri *saluus sit, si qui contulit* hoc est *is qui contulit.* uerba quoque scindimus ut *nodo* pro *dono* et *gelo*

---

3 sciendum *N* ‖ 5 latinus *N* ‖ 6 ar] *N fort. ex* c͠tr ‖ 15 rehtores *N* ‖ pedem *N* | que] quae *N* ‖ 17 rii volvimus *N*, M. Volumnii *corr. Mai* ‖ 18 proba at *N* ‖ 20 longa aliquam *N* ‖ 21 buonum] bonum *N corr. Mai* ‖ 22 pronomine *N* ‖ 25 deferentias *N* ‖ ambire] anuere *N* ‖ 26 numeri *N* ‖ 30 scindantur *N* ‖ 32 dono] do.

pro *lego*. aduerbia quoque secundum Hilarium *locutus summus rhei*, pro *heri*. participia quoque scindebant necessitate cogente, sicut dicit Cicero *sapientiam manas in actus exerit* pro *amans*. coniugationes quoque scinduntur secundum illud Ciceronis *quasiunt uiues uita odibili*, *quasiunt* pro *quatiunt*. scinduntur etiam praepositiones Terrentio dicente *quidque faciemus abs te* hoc est dicere *absque te quid faciemus*. item *nesi Deo in hac uiuitur colonia* et hoc est *sine*. scinduntur etiam interiectiones ut *tata* pro *atat*.

Sciat unusquisque scindentium peritorum, hoc inprimis curare se debere, ut quaecumque sic scindat, soluitio probet quomodo scindat: non enim recte soluitur a quoquam post quod non recte praeponitur. tum unde greca uel hebrea nomina uerbaue scindere debet praesumat, quia hoc in neutra lingua habetur. Cicero solebat sic scindere fona, ut foni medium in primo, et medium aliud in secundo poneret uersu iuxta illud *in que cuncti manebant simul collecti ·do· iura ineuntes foedera munientes ·mo·* hoc est *in domo*. motabat aliquando sua consuetudine, ut non in clausulis tantum, sed in mediis uel primis sepe uersibus scissa insereret fona secundum illud *hostes proponunt, o ciues, ·da· dextras, uestro uersa iuri ·re· uoce, gubernanti fato* hoc est *dare*. rursumque *·sur· sol succurrere clara fulgens luce ·ge· gaudium ciuili pro portantibus salute* hoc est *surge sol*. hoc in dissyllabis Cicero faciebat. item in trissyllabis *debeo ciuibus meam rem communibus ·fac·, nec auaritiam secter in propriis ·ce· malam, neu rapinam agam in externis ·re·*, hic findit *facere*. et iterum *omne uisum ab homine ·cu· delectabile natura sugante ·pi· ipsi indita, ex quo non potest ·ter· cupidine carere*, hic findit

---

1 Helarium *N* || 2 rhei] reęi *N* || 4 manas (a, *ex* e) *N* || eaerit *N* || 6 vivere *Mai*, *fort*. vires || quatinunt *N* || 8 *in marg*. abste pro absque te *N* || quid] quit *N* || 10 attat *N* || 13 solvit *N* || 15 f. De ratione ad fona scindenda *in marg*. *N* || 18 &poneret *N* || 19 ineuentes *N* || 21 Uτ in · em clausuli stantes *N corr*. *Mai* || 22 scina *N* || 23 ostes *N* || occives *N* || 32 qui *N* || ter] tur *N*.

cupiter. item persectam prosam sic fecit *·lau· contemptus pecuniae ·da· in omni· molimine ·bi· per amorem philosophiae ·lis· menti fiet perite* hoc est *laudabilis*.

T e r r e n t i u s motato more syllabam ex hoc uersu trahens et ex illo aliam uel commotabat uel minuebat atque addebat secundum illud *tempora ·quae ·ra· prae· suum suo sub iure finem finitum sibi ·runt· mundi compage statuta* hoc est *quaerunt tempora praefinitum finem*. item *fortis ensem Aeneas forte portabat in ·nu· pelta fidens ·ma· tuta tela festim uincebat* quod sic est *ensem in manu portabat*. V a r r o quoque literas X uersus motare uisus est per denos secundum illud *utinam, o uiri, dolorem pro uestris ·P· sicut pro suo genetrix gnato sustinet ·A·! quis enim forti non dolet amico ·T·, cum eum in multis uideat iniuste torqueri ·E·? cur ergo ne uos quidem hoc iusto uiuitis affectu ·R·, uestris ut pro uestram cito hauriatis zazam ·E· redimendis, quos iniqua proripuerat praeda ·M· iniquorum ditioni, plebi superbitanti? ·I· noli itaque uestris parcere diuitiis ·N·, cum sit magis cunctis bonus opibus amicus ·I·'* hic primum dictionis uerbum PATEREMINI scissum est. non ergo nouum putemus esse morem scindendi fona, cum antiquitus solitus sit fieri, quod his compertum esse poterit, qui scolas Italicas totas Affricanasque, immo in quacumque poli parte positas latinas perlustrent: a quibus solet etiam aliud scindendi genus adsumi, ut ex duobus fonis quae coniungi debeant, assumpta ex utroque syllaba prima unum faciatur fonum, sicuti cum *ordinem* ac *fidem* uolumus edocere, *orfi* succincte nominatur. item cum *uitam* ac

1 persectam persam *N, cf. W. Meyer, Ludus de Antichr. p. 76* ‖ 2 omnib; *N* ‖ 6 tempore *N* ‖ 7 sibi rēnt *N* ‖ 10 festim] vertim *N*, *an* vertens? ‖ 14 sustenit *N* ‖ forti] porte *N corr. Mai* ‖ delet *N corr. Mai* ‖ 17 aurietis *N corr. Mai* ‖ gazam *Mai* ‖ redimendis *corr. Mai* ‖ 19 superventati *N*, superbae datos *Mai* ‖ 20 divitis *N* ‖ 22 pǒtemus *N* ‖ 22 f. more scindi fonam *corr. Mai* ‖ 24 scalas *N* ‖ 26 solent *N* ‖ 30 orfi succincte *scripsi*, orfessu cante *N*, Orphei cantus *Mai*.

disciplinam quis exponat, *uidis* potissimum edicitur. sicut senex Donatus intulit *uidi muesam*, *quis capiat?* solent enim integro nomini aliam ex alio syllabam supplementi gratia superaddere, ut est *suaptum; su* enim ex suauitate susceptum est.

Multa praeterea sunt genera scindendi, quae sparsim in suis libris doctores prodidere: nullus tamen eorum, ut opinor, expositionis huiusce ad me usque edidit opus. uos igitur hoc facite quod Aeneas Vestrae fecerat, gratutum gratiarum agens agendarum suae coniugi cantilicum, quae sibi ex ropha et scephora oleo admixto pene mortalibus inusitatum fer confecerat, dicens: mea uxor, meae diuitiae, mea gloria, mea gratia, meum spiramen, quas tibi grates rependam, quae mihi epulum facere commentata es, quo ne ipsi quidem reges utuntur Romani? si ergo pro uilibus grates refert poeta oleribus, quas nostris pro tam dulcibus sapientiae dapibus grates conuenit rependere doctoribus?

Sunt alia scindendi iura, quae tamen quia trita sunt, silentio uellim praeterire. sed ne quis etiam munusculo se susciperet defraudatum, unum uobis huius rei ponam testimonium, quod meae clausulam dabit epitomae. de hyperbato sumamus exemplum, quod dictis multiformes uariasque aliarum sententiolarum in eadem sententia interceptiones solet apponere: quod uitium peruersum quidem ordinem, pene tamen inmutabilem per omnes textus lectionum inolescit auctoritatem. ex quibus est illud Aeneae Mithridati belli historiam, immo tragoediam, lacrimabiliter enarrantis

---

1 ludis *N*, ludus *Mai* || 2 muesam] e *ex* i *N*; *error inesse videtur* || 3 nomine *N corr. Mai* || aliam &alio *N* || 4 suplimenti *N* || 9 Aeneas] emeus *N*, *iam Mai de* Aenea *cogitaverat* || 10 gratiarum] gratum *N corr. Mai* || coniugii *N* || 11 cantilitum *N* || am x to *N* || 15 epulum] depuli *N* || ipsi (si *corr.*) *N* || 16 regis *N* || 20 trina *N corr. Mai* || 22 monusculo *N* || susciperit *N* || 24 aephitomae *N* || yperbaton *N* || quod] quae *N* || 25 dicti *N* || 27 perversu *N* || 28 inolerit *N*, intulerit *Mai* || 30 metridati *N* || bellọ *N*.

illo inquid enim *narrare proponimus* (quo metro? dactylico) *quod maximum scimus gestum est bellum. in illo, inquam, eodemque quo uincensimum et quintum aetatis expleueram annum* (hoc enim ita esse Aeneas me edocuit) *tempore Blastus quidam genere Phrigius Iulius* (quod uocabulum Blasti a poetis accepit, quia pene homines pro nimia inmanitate mandere, quod Blasti dicuntur facere, uidebatur); *hic ergo a septentrione* (ex hac quippe parte oriendus fuit) *Romam Germanorum sibi, quorum soceritatem amicitiamque pariter adquisiuerat, satillibus adiunctis ueniens, ingente urbi populo plebique perdicione per eundem facta, in septem siquidem contra sese dimicaturas ciuitatem diuisit partes et intolerabilem incussit plagam, ut pene tota ciuitas internicioni se daret.* hic autem ordo pene totius testimonii praeposteritatus est: quem indifferenter ideo relinquimus, quia et unicuique in potestate prout libuerit ordinare et huic expositiunculae finis in proximo est. sapientium autem scriptorum est iuxta haec quae proposuimus exempla scindere fona.

(XIV.) DE COGNOMINATIONIBUS NOMINUM ATQUE UERBORUM.

Memini esse me a Donato, meo discente, uestro municipe hesterno rogatum anno, ut unde *celum* dictum sit aperirem: cui respondi non illius temporis fuisse id operis inpendere mente. corpori nominum festinati id temporis uacare non potui, nunc uestrae dilectioni

1 dactylicum *N* ‖ 2 maximus *N* ‖ 4 expliveram *N* ‖ aedocuit *N* ‖ 5 temporae *N* ‖ pheregus *N* ‖ 6 accipit *N* ‖ 8 videbantur *N* ‖ 9 uriendus *N* ‖ 10 amicitiaque *N* ‖ 11 satillibus] *pro* satellitibus ‖ ingentem *N* ‖ 12 perdi ocia *N*, perdicione *corr. Mai* ‖ 13 incussit (i, *ex* c) *N* ‖ 16 indeferenter *N* ‖ 19 proposuemus *N* ‖ 20 fona · finit *N*, *sequitur* INCIPIT IIII. DE METRIS. *postea* INCIPIT IV. DE COGNOMINATIONIBUS *etc. N cf. praef.* ‖ 21 meminisse *N fort.* meminiscor ‖ 22 histerno *N* ‖ 24 corpori] *fort.* operi, cui rei *Mai* ‖ 25 dilectionis *N*.

largibor, alia superadditurus. celum ob hoc dici putatur quia quaedam intra se grandia celat archana et ipsum aerum spatiis nubiumque obstaculis ab humanis celatur, abditudine sua rectissime nomen accipit. altum celum diximus; sed altitudo et profunditatem nonnumquam significat: denique siue mare siue quidquid infra terram est positum, altum nominandum est. sicut et senex Donatus *obsecro uos o alti quicumque estis, emittite ad me solem in terra lucere diem protinus allaturum. terra* ob hoc dicitur quia hominum pedibus teritur. sed aliter igitur *ra* dicitur, primo quod ex ea nascimur, unde et ex humo *homo* dicitur secundum quod eius fructibus alimur ac recreamur. tertio quod in eam loeto soluti uelut in matris uuluam recondimur. *mare* ab amaritudine dicitur, ab Hebreis aquarum collectus. *sol* dicitur, quia

---

1. *Fragm. Med.* (*cf. append.*) Caelum dicitur quia quaedam grandia archana caelat. philosophorum peritissimi vocant· altum caelum ut diximus sed altitudinem et — numquam significant denique mare — nominatur sicut senex donon inmenso dolore superatus corporei mali noctem velut longissima fastidium sustinens ac solito lanquentium more diem evenire desiderans tamquam si aliquid requiei corpori foret allaturus tali praecabatur modo: obsecro — intra (?) lucere — terra eo quod pedibus teritur. sed aliter separatur, quia ra portatrix ut genitrix in latino philosophicae unde naves quae portant rares dicuntur. ter igitur — unde ex — secundo quia eius fructus alimur tertio quia in eam laeto soluti — recondimur. 15. *ibid.* Mare ab amaritudine dicitur ab hebreis aquarum collectus, a philosophis ex duobus componitur velut magna res, nulli mortalium nota. stella de stillando, astra de variaetate — situs de situ altiore. volucer a velocitate, avis ab aviis hoc est desertis locis, bestia de besu hoc est ferocitate. belua marina dicitur, bel enim mare a philosophis vocatur. caro —

---

1 superadditurus (u_s *corr.*) *N* || celum] *in marg.* caelū unde dr̄ *N* || 4 obtitudine sua *N* || altum] *in marg.* altitudo *N* || 8 &terra *N* || 9 terra quare dr̄ *in marg.* *N* || 10 territur *N* || aliter] ter *N* || 11 u^{i}**nde *N* || *in marg.* homo ex humo *N* || 13 terticio *N* || ea *N* || solutu *N* || 14 mare ab a. *om.* *N* || 15 collectus dicitur *N* || sol] *in marg.* sol quare?

solus per diem sui fulgoris ui totum orbem obtunsis una stellis cum luna inlustrat, uel certe sol ex sollemnitate hoc est habundantia splendoris nuncupatur.

---

cogitationis — nomine caeterum si omne quod — requirendum est unde appellatur pus. pus in latinitate philosophica custodia sicut origenius dicit — corpus ergo a corona circumdandi et a custodia retinendi dicitur — sumendi oculus ab oculendo, auris ab hauriendo auditum dicitur. pectus a philosophica latinitate cum additamento s scribitur ex eo quod spectat — secreta unde lucanus quando as pectore colitant cogitationes sed nos pectus a pectinando idest discernendo cogitamenta unde in modum pectis cuiusdam etiam visibiliter conpactum est unde et quae in pectore male cogitantur — peccata — dici debent ab ubertate lactis si quis in viris — nominare — qui humores inundanter exuberant philosophi virtutem et cursum mán et pén vocaverunt — per omnes casus numeros genera monoptota — est · a mań — appellatae sunt — peń — quod a cursu est — labia ex labore loquendi. Aeneas meus super nomen aliud intellegit ob hoc inquid labia vocantur, quia cottidie per verba in vitium labuntur. lapis de lapsu. sed altius lapides — lampades igitur (?) accenduntur unde et lapides preciosi — splendore, saxa inmania et inmobilia. petra de duricia omne enim durum et indomatum apud veteres petrum vocabatur. quod quaecumque nomen ut verba secundum propinquitatem non sonaverint secundum sensum et consuetudines scripturarum intelligenda sunt. menses a mensura, veteres a mensa eo quod communem mensam omnibus suis fructibus faciant. unde et iemales non menses dici sed spatia volunt. gloria ex eo dicitur quia alti quique ut sunt dii apud philosophi glores dicuntur. sed cercius gloriam a glorificatione laudis dicitur. hoc sciendum quod omnia pene apud veteres aliat dicebantur et nunc apud nos aliat habentur. ex quibus est gratia quam esse dicimus quod gratis et sine precio accipitur illi gratulam dicebant a gratulatione, nos dicimus brachiam ex bracho. brachium enim in latinitate philosophica fortitudo dicitur. illi vero protentorium vocabant ab eo quod protenditur. nos dicimus dentes quod edent ut dent loquele est fortationem. illi ruminos vocarunt quia cunctos rodiunt cibos. Aeneas dentes mandulas dici melius arbitratus est ex eo quod mandunt. hic idem mihi dicebat cum ab eo inquirer quid esset natura. o fili scito, quod uniuscuiusque rei natura — omnino subsistere ac vivere — actu — natatu.

---

2 sollemnitatem *N* ‖ 3 habundancia *N* ‖ noncupatur *N* (*semper*).

luna a quadam Diana nominari estimatur, quae numen uocitabatur: sed quod uerius, luna ex ipso lumine uocatur. *stella* a quodam Stilline uocitata est, quem dicunt aurigam fuisse stellarum: sed stellae omnis ideo dicendae sunt, quia ueluti quaedam stellicidia leui uolatu discurrunt. sed inter stellas et astra et sidera, quae tria genera sunt caelestis ornatus, quae differentia est? quod *stellae* ut diximus de stellando diriuantur. *astra* de uarietate picturae (aster quippe apud philosophos pictor dicitur), *sidus* de situ maiore nominatur. ergo sidera altissima sunt astrorum, stellae minima quaeque astra ac leuia, astra uero omnis ornatus celorum.

Auis de auiditate carpendi dicenda est: *uolucer* uero ab ipsa uelocitate uolandi: *uolatile* autem non erit nomen proximae possitionis, sed diriuatum. quidquid uolat communiter dicitur, et Catone dicente *sagittae eius uolatiles sunt.* et Cicero *elifantui* inquit *uolatiles in bello.* *bestia* dicitur de bessu, hoc est more feritatis. *belba* marina erit, bel enim mare a fisicis uocatur. *caro* a caritate cognitionis, *corpus* a corruptibilitate naturae dicitur: sed hoc de homine. ceterum quod uisui patet *corpus* dicitur. quaeritur unde appellatur: *pus* in philosofia custodia dicitur, ut ait Origenes *positis in pure fratribus solus euasit,* hoc est *in carcere.* *corpora* a custodia dicitur. *caput* a capitate sumi dictum est, unde capere dicitur quae comedimus et tenere quae manu tangimus; sed ad animam refertur, eo quod capax cogitacionum ac memoriae. *oculus* dici

---

1 lunam *N*, luna quare *in marg.* ‖ nomen *N*, *an* Lucina? ‖ 2 luna ị *N* ‖ 3 stellam *N* *in marg.* stella quare ‖ 5 volutu *N* ‖ 6 inter stellas et astra et sidera q̄r sit *in marg.* *N* ‖ 7 deferentia *N* ‖ 8 st[i]///llando *N* ‖ 10 sydis *N* ‖ moiore *N* ‖ 11 miniria queque *N* ‖ 12 uero] vo *N* ‖ 14 volatile unde *in marg.* *N* ‖ 17 cidcero *N* ‖ 19 e////rit bellena in *N* ‖ ampisicis *N* ‖ 20 corruptilitate *N* ‖ 23 philosopia *N* ‖ custudia *N* ‖ origin[i]ąs *N* ‖ 24 solus ‖ 25 corpora a] *fort.* corpor a ‖ custudia *N* ‖ sumen *N* *corr.* *Mai* ‖ 26 capere (e, *ex* i) *N* ‖ 27 manum *N* ‖ tangumus *N* ‖ 28 memoria (o *corr.*) *N* ‖ oculis *N*.

dicitur, eo quod occulta peruideat ac perlustret. *auris* eo quod auditus sermonis ex internis hauriat. *pectus* ex eo quod espectat ad cordis secreta, dicitur a pectando, id est discernendo, unde peccata dicuntur. *ubera* nonnisi mulierum dicuntur, quae ab ubertate lactis nuncupantur: si quis in uiris uoluerit nominare, uirilia erunt quae humorum inundacione exuberant. *uenter* a uenti spiramine sic dicitur; quia et uentus ob hoc nomen accipit, quod per omnes uenas, latebras arctusque totius creaturae perueniat. *lingua* a linguendo dicitur. philosophi uirtutem et cursum *manus* et *pedes* uocauerunt, quorum nominum monoptota declinatio est per omnia genera: a *man* ergo, hoc est uirtute, *manus* appellatae sunt, et a *per* pedes, quod est a cursu. *equus* ab equitate cursus dicitur. *uir* a uirtute nominatur: *mulier* a mulitudine sexus: *uxor* quae a uiro fuerat uxorata in coitu. sed *coitus* generaliter dicitur omnis coeuntia siue itineris siue concordiae siue conubiorum. *cor* uocatur a corruptione sensuum.

Lux dicitur semper caelestis, hoc est diei solisque: at *lumen* materiale est, id est ignis aut lucernae. *aqua* generaliter dicitur omnis liquor. *panis* dicitur omne quod pascit. *uinus* siue de uinea, siue quod impleat uenas. *labia* ex labore loquendi dicuntur, siue quod per uerba labuntur de lapsu. *lapides* dicuntur de sua lampaditate, quia ex eis lampades ignis accenduntur. *lapides* pretiosi ex insito sibi splendore, uelut ex quadam lampadum similitudine nominati sunt. *saxa* uero inmania et inmobilia uelut quaedam staturae dicuntur. *petra* de duritia dicitur. *dies* nominatur a quibusdam quia diis iocundus est; nos dicimus *dies*, quia a tenebris

---

1 oculita *N* ‖ 2 auriat *N* ‖ 5 hubertate *N* ‖ 6 quis *om.* *N* ‖ nominari *N* ‖ 8 ve^{n}tus *N* ‖ 10 creatura *N* ‖ 11 peđ (đ *corr.*) *N* ‖ 12 decio (clina *above*) *N* ‖ omnia *ex* omnem *N* ‖ 13 a] *ex* i (?) *N* ‖ 14 ṁequos *N* ‖ 16 mulitudine] *fort. idem quod* mollitudine ‖ fuerat] fuerit *Mai* ‖ 18 conobiorum *N* ‖ 23 vinūs (∼ *m. al.*) *N* ‖ 26 lampades] lapides *N corr. Mai* ‖ 27 ex_1] et *N* ‖ 28 lampadam *N* ‖ 31 a] *add. Mai.*

diuidat. *nox* dicitur ab eo quod humanis noceat. *tempus* a temperamento dicitur, eo quod diebus mensibus annis frigore aestateque temperatur. *annus* dicitur eo quod cuncta innouat. *mensis* a mensura dicitur, siue quod mensam, id est terram, suis fructibus dapibus impleat. *aestus* de longitudine dierum dicitur, ipse ardon dicitur. *autumnus* dicitur de aumatione fructuum, quod colliguntur. *hiemps* frigus interpretatur uel sterilitas. *uer*, hoc est quod in eo cuncta uernent, id est uerescant. *pluuia* eo quod de celo pluuiat, siue quod ipsius terrae germen inrigat. *nubes* dicuntur, quia solem suo tegmine uelut sub quodam pallio obnubunt. *gloria* a glorificatione; apud philosophos *glores* dicuntur. *gracia* ea quae gratis datur uel sine pretio accipitur. *brachium* fortitudo dicitur. *dentes* dicimus, eo quod dent loquelam uel fortitudinem uocis: alii *ruminas* nominauerunt, alii *mandibulas*, eo quod rodunt cibos uel mandunt. unaquaque rei natura est, in qua nascitur, et sine qua uiuere non potest, sicut homo sine actu, auis sine uolatu, piscis sine natatu. et sicut corpus per quinque sensus constat, ita scriptura per quinque literas uocalis, quae regnant in VIII partibus orationum.

(XV.) DE CATALOGO GRAMMATICORUM.

Primus igitur fuit quidam senex Donatus apud Troiam, quem ferunt mille uixisse annos. hic cum ad Romulum, a quo condita est Roma urbs, uenisset, gratulantissime ab eodem susceptus, IIII continuos ibi fecit annos, scolam construens et innumerabilia opus-

---

4 mensis *ex* menses *N* ‖ sive quod] quod *add. Mai* ‖ 5 suis] vis *N* ‖ 8 colleguntur *N* ‖ sterillitas *N* ‖ 9 eū *N* ‖ orescant *corr. N*[2] ‖ 12 velut sub] velutus *N* ‖ 13 losophos *N*, *fort.* alti quique *add.* ‖ 14 si pretium *N* ‖ 15 dicimus] dicitur *N* ‖ 15 f. loquelle—fortitudine *N* ‖ 16 rumuinus *N* ‖ 17 mandubulas *N* ‖ cibus *N* ‖ mandant *N* ‖ 18 qua] quia *N corr. Mai* ‖ 19 sincactu *N* ‖ 22 quae] quam *N* ‖ oracionum fiñ *N* ‖ INCIPIT V DE *etc. N cf. praef.* ‖ 24 Troiam (i *ex* e) *N* ‖ annus *N* ‖ 25 u⋜rbs *N* ‖ 27 innumirabilia *N*.

cula relinquens, in quibus problesmata proponebat dicens *quae sit mulier illa, o fili, quae ubera sua innumeris filiis porregit, quae quantum suxa fuerint, tantum in ea inundant?* hoc est sapientia. quid interest inter uerbum et sermonem et sententiam et loquelam orationemque? *uerbum* est omne quod lingua profertur et uoce. *sermo* autem cuius nomen ex duobus uerbis compositum est, hoc est serendo et monendo. *sententia* uero quae sensu concipitur. porro *loquela*, quando cum quadam eloquentia dictionis ordo protexitur. *oratio*, quando usque ad manuum artem discribendus oratus prius sermo perueniat. fuit itidem apud Troiam quidam Virgilius eiusdem Donati auditor, qui in discribendis uersibus diligentissimus erat, qui LXX uolumina de ratione metri scribens et epistolam ad Virgilium Assianum missam de uerbi explanatione. tertius Virgilius EGO.

Nam Virgilius Assianus praedicti discens fuit, uir ammodum ministratorius sanctis uiris ut numquam in sede eum uocantis sermo inueniret. hunc uidi meis oculis, et puerulo mihi notas caraxauit. hic scribsit librum nobilem de duodecim latinitatibus, quas his nominibus uocauit. *prima* inquid *est usitata, quae in usu*

---

4. *Fragm. Mont.* (*cf. app.*): Quid interest — monendo comptior ac diligentior sententia vero — oratio est quando — describendi orat prius — p̄veniat. 23. *Fragm. Angelicum* (= A *cf. in appendice*).

---

3 filis *N* ‖ 4 interest *om. N* ‖ 5 sententiam] scientiam *N corr. Mai* ‖ 9 uero] ùò ‖ lequella *N* ‖ 10 qua⋛dam *N* ‖ 11 mannum *N* ‖ arte *N* ‖ oratp(v)rus *N* ‖ 13 auditor (o *ex* u) *N* ‖ 16 assian⋛ (ũ) *N* ‖ explanacione *N* ‖ tertius (ti *ex corr.*) *N* ‖ 18 a////sianus *N* ‖ dıcens (s) *N* ‖ 19 ministratorius (o *ex* u) *N* ‖ satis vir *N corr. Hartel* ‖ 20 inv///ret (eni) *N* ‖ 21 puerulo (o *ex* u) *N* ‖ notas//// *N* ‖ cracsavit (a) *N* ‖ 22 no////bilem (o *ex corr.*) *N* | his̃ *N* ‖ 23 vocavit] *in sequentibus verbis perobscuris nihil mutavi.*

Romanae eloquentiae habetur et qua scripturae latinae atramentantur, id est scribuntur.

II. assena, hoc est notaria, quae una tantum littera pro toto sono contenta est, et haec quibusdam formulis picta.

III. semedia, hoc est nec tota inusitata nec tota usitata, ut est mota gelus, id est mons altus, et gilmola pro gula.

IV. numerosa, quae proprios numeros habet, ut nim unus, dun duo, tor tres, quir quattuor, quan quinque, ses sex, sem septem, onx octo, amin nouem, ple decem quod dictum de plenitudine est. et sic nimple undecim, usque ad plasin uiginti, et torlasin triginta, et quirlasin quadraginta, usque ad bectan centum et peruenit usque ad colephin mille et reliqua.

V. metrofia, hoc est intellectualis, ut dicantabat, id est principium; sade id est iustitia; gno utilitas; bora hoc est fortitudo; ter hoc est dualitas coniugalis; rfoph hoc est ueneratio; brops hoc est pietas; rihph hoc est hilaritas; gal hoc est regnum; fkal hoc est religio; clitps hoc est nobilitas; mymos dignitas; fann hoc est recognitio: ulio hoc est honor; gabpal hoc est obsequium; blaqth hoc est lux solis; merc hoc est pluuia; pal dies et nox; gatrb hoc est pax; biun hoc est aqua et ignis; spax longe-

---

1 f. et—scribuntur *om. N ex A add.* ‖ 3 asena *A* ‖ 7 mota gtus *N*, monta glosa *A* ‖ mons altus] non saltus *A* ‖ 9 numiro≋aq: (s, uae supra) *N*, numeria *A* ‖ proprius—numerus N^1 ‖ 10 quur *A* ‖ quam *N* ‖ 11 ses sex *A*, *om. N* ‖ sen *A* ‖ adnim *A* ‖ 12 plem *N* ‖ nimplexi *A* ‖ 13 plasi///n *N* ‖ orasin *A* ‖ 14 quur salim *A* ‖ usque bectan *A*, usque ad dictam *N* ‖ 14 f. bectan ·c· et plasinus cophin mille & rt *A* ‖ 16 intellectuales *N* ‖ un dicantabaat In hic *N* ‖ 17 s≋ahm ∼ ÷ iusticiam *N* ‖ gnoutilbea *A* ‖ GCO (N supra) hoc *N* ‖ 18 fortitudo te *in ras. N*; gnoutilbea fortitudo *A* ‖ teer *N* ‖ hoc est *om. A (semper)* ‖ coniugales *N* ‖ dualitas ·i· coiuū ven. *A* ‖ veneratio *A*, veracio *N* ‖ 19 bropſ (s supra) *N*, brop *A* ‖ rip *A* ‖ 20 glip *A* ‖ nubilitas *N* ‖ 21 mors *A* ‖ fan *A* ‖ cognatio *A* ‖ vli *A* ‖ 22 gabᵈal (p supra) *N* ‖ blath *A* ‖ 23 merc (r supra) *N* ‖ ſſal hoc ē dies et nox *N*, pallias et mox *A* ‖ 23 f. grab (r supra) paxpin *A* ‖ 24 spax (d supra) *N*, spat *A*.

uitas. ex his rebus mundus totus gubernatur et prosperatur.

VI. lumbrosa, hoc est perlonga, cum pro uno usitato totus uersus scribitur, cuius exempla sunt hec ut: gabitariu cum bresin galsiste ion, hoc est legere. item: nebesium almigero pater panniba, hoc est uita.

VII. sincolla, hoc ⟨est⟩ perbreuis, uersa uice cum totus uersus usitatus in uno continetur fono, cuius exempla sunt ista ut gears, hoc ⟨est⟩ mores colligite, bona diligite. item biro, hoc est linquere parentes utile non est.

VIII. belsauia, hoc est peruersa, cum casus nominum modusque uerborum transmutat, cuius exempla sunt hec ut lex hoc est legibus et legibus hoc est lex et rogo hoc est rogate et rogant hoc est rogo.

IX. presina, hoc est spaciosa, cum unum fonum multa usitata significat ut sur, hoc est uel campus uel spado uel gladius uel amnis.

X. militana, hoc est multimoda, cum pro uno fono usitato multa ponuntur ut pro cursu gammon, sualin, selon, rabath.

XI. spela, hoc est humillima, quae semper res terrenas loquitur ut sabon, hoc est lepus; gabul, hoc est uulpis; gariga, hoc est grus; lena, hoc est gallina. hac Ursinus *utebatur.*

XII. polema, hoc est superna, quae de superioribus tractat ut alippha pro anima; spiridon pro spiritu;

---

1 gobernatur *N* ‖ 3 Latina VI limbrosa *N* ‖ u^{t}ṅ *N* ‖ 4 uno] phono *add. Mai* ‖ 4 f. cuius—hec *om. A* ‖ 5 gabitarivcum (?) *N*, gabigaẏrum *A* ‖ besingal fitelon ħ ẽ legat *A* ‖ leiere *N* ‖ 7—10 sincolla—biro *om. A* ‖ 7 cervice *N corr. Mai* ‖ 8 tantus *N corr. Mai* ‖ ususitatus *N* ‖ 9 collegite *N*, corrigite *corr. Mai* ‖ 10 dibigite *N* ‖ lin re querere *N* ‖ biroc ħ ẽ utile parentem *A* ‖ 11 non est] nonem *N* ‖ 12 belsabia *A* ‖ 13 modosq; *N* ‖ 14 lix *N* ‖ ligibus *N* ‖ 15 rago, r$\overset{u}{\text{o}}$gant *N* ‖ 16 presin$\overset{a}{\text{///}}$ *N*, bresina *A* ‖ 17 ut sur] usur *N* ‖ 19 f. per (*utroque loco*) *N* ‖ 20 saulin *N* ‖ 21 rabat sclon *A* ‖ 22 hoc est *iteratum N* ‖ ter///////renas *N* ‖ 23 sobon *N* ‖ gabal *A* ‖ 24 vulpes ganzagrus lena *A* ‖ 26 ponema *N* ‖ 27 allipha *A*.

repota pro uirtutibus quibusdam supernis; sanamiana anus pro quadam unitate Dei alti. hoc semper genere uirus loquebatur hic.

Virgilius Assianus primogenus quidam apud Cappadociam, uir dulcissimus erat, in fisicis satis gnarus et in computatione lunae et mensuum sagacissimus. hic scolasticis suis aiebat de tonitruo interrogantibus, spiritum quendam esse inusitati uenti, qui praestitutis temporibus mundo intonat et cuius sonus tonitruit, cuius natura haec est ut solus humanis se usibus ingerat, qui non tam spiramen quam fulgoream flammam habet, quem et altiorem omnibus uentis et profundiora omnium penetrare asserebat. quem cum interrogassem utrumnam hic uentus propria dictione an aliena regeretur assumens pagillam IIII poeticos confecit uersus ita inquiens

summa in summis
potens caelis
celsaque cuncta
gubernat celsa;

id est Hebreorum deum.

Istrius uirus Hispanus in conpositione historiarum splendidae satis eloquentiae, quandam similitudinem mihi dedit dicens: uicem solis in testimoniis agit uerbum; nam sicut dies absque sole non est rutilus, sic testimonium sine uerbo non lucidum. hic ait *o rex scito, quia sicut tecum tua ancilla uitam hanc est sortita communem, ita et tu mecum mortem subibis communem.* item interrogatio: *o auare, quid celum, quid terra, quid mare sua dona tibi ferunt, et tu tua*

---

1 nepote *A* ‖ sanamia pro *A* ‖ 3 loquaebatur *N* ‖ hae *N corr. Mai* ‖ 4 quaedam *N* ‖ 5 capadociam *N* ‖ ignarus *N* ‖ 6 compotatione *N* ‖ 9 naturae ꝥ· est *N* ‖ 10 se usibus *N corr. Mai* ‖ 11 flamma *N* ‖ 15 poeticus (o *m. al.*) *N* ‖ 21 hestrius *N* ‖ 24 agit] ait *N* ‖ solem *N* ‖ rutulus (i) *N* ‖ 25 sine ·|· verbum *N* ‖ 25 f. luce dum hic ait *N* ‖ 26 ancillaẹ *N* ‖ 27 comunem *N* ‖ m(e)cumeạ *N* ‖ 29 tua ṭụọ *N*.

bona non fers proximo? item: *in mari piscem obuia quaeque uorantem nec saciari potentem, sic mens hominis auari toto nescit saeculo saciari.* hactenus Istrius.

Erat aput Aegyptum Gregorius grecis studiis ualde deditus, qui tria milia librorum de Grecorum historiis conscribsit. erat aput Nicomediam Balapsidus nuper uita functus, qui nostrae legis libros, quos ego in greco audio sermone, me iubente uertit in latinum, quorum est principium: *in principio celum terramque mare omniaque astra spiritus intus fouet.*

Erant praeterea tres Lucani, unus in Arabia, alius in Endia, tertius in Africa: quos Aeneas meus praeceptores habuit, quorum libros meditante notaria arte in lucidam discripcionem transtulit. in quibus repperit quod uir quidam Maro fuerit prope diluuium, cuius sapientiam nulla narrare secula potebunt. unde Aeneas cum me uidisset ingeniosum hoc me uocabulo iussit nominari dicens: *hic filius meus Maro uocabitur, quia in eo antiqui Maronis spiritus rediuiuit.* erat etiam auus meus Martulis, uir satis gnarus et clarus uultu. hic in arte grammatica diligentissimus. — haec uobis, o sodales atque discentes, legum paternarum libris pro cunctorum legentium utilitate atque salute excepta insinuasse sufficiat.

---

1 f^e^res (e *m. al.*) *N* ‖ 3 atenus *N* ‖ 4 h^e^ọc^ẽ^trius *N* ‖ 5 aegup- tum *N* ‖ 5—7 Gregorius tria milia librorum conscripsit *m. rec. in mg. N* ‖ 6 dedutus *N* ‖ 8 noper *N* ‖ vita/// *N* ‖ 9 adion *N* ‖ verti *N* ‖ 12 Ulcani *N* ‖ 13 in africa quos e *in ras. N* ‖ 14 meditante] *fort.* mediante ‖ onotaria (r *ex* t *corr.*) *N* ‖ 16 moro *N* ‖ de isto virgilio quare maro nominetur quaeritur hic *in mg.* N^2 ‖ 19 vocabitur (i *ex* e) *N* ‖ 21 aus *N* ‖ ignarus *N* ‖ 23 sodales (o *ex* a) *N* ‖ paternorum *N* ‖ 24 f. excepita sinuasse *N corr. Mai* ‖ explicit MARONIS Virgilii. Oriuntur ephitomę *N*.

APPENDIX.

I. FRAGMENTUM ANGELICUM.

INCIPIUNT EPITOME UIRGILII MARONIS.

Latinus, a quo latinitas. is centenos habuisse fertur annos. hic uir magnus fuit et potens belli regiis temporibus. latinitatis genera sunt XII, quae his uocantur nominibus. prima latinitas usitata, secunda asena, tertia semedia, quarta numeria, quinta metrofia, sexta lumbrosa, septima sincolla, octaua belsabia, nona bresina, decima militana, undecima spela, duodecima polema.

Usitata est quoniam in usu Romanae elequentiae habetur et qua scripturae latinae atramentantur ·i· scribuntur. asena hoc est notaria, quae tantum littera pro toto sono contenta. semedia hoc est nec tota usitata nec tota inusitata ut monta glosa ·i· non saltus, gilmola hoc est gula. numeria, quae proprios habet numeros ut nim hoc est unus, dun duo, tor tres, quur quatuor, quam quinque, ses sex, sen septem, onx octo, adnim nouem, ple decem, quod dictum de plenitudine et sic nimplexi usque plasin XX et orasin XXX, quur salim XL usque bectan C, et plasinus cophin mille et reliqua. metrofia hoc est intellectualis ut dicantabat ·i· principium, sade ·i· iustitia, gnoutilbea fortitudo, ter dualitas ·i· coiuum ueneratio, brop pietas, rip hilaritas, gal regnum, fal religio, glip nobilitas, mors dignitas, fanre cognatio (f. 32r), ult honor, gabal obsequium,

---

6 octava (t supra c) || 9 q̃m̄ || 14 ppos (t supra p) || 17 Ꝩ fic (?) || 18 nimplexi || 19 rt || 24 *in marg. inf. legitur* uli.

blath lux solis, merc pluuia, pallias et mox gab pax, pin aqua et ignis, spat longeuitas. ex his rebus totus mundus gubernatur et prosperatur. lumbrosa hoc est perlonga, cum pro uno usitato totus uersus scribitur ut gabigayrum. besingal fitelon hoc est legat. biroc hoc est utile parentem linquere non est. belsabia hoc est peruersa, cum casus nominum modusque uerborum transmutat ut legibus hoc est lex et rogo hoc est rogate. bresina hoc est spaciosa, cum unum multa usitata significant ut sur uel campos uel spado uel gladius uel amnis. militana ·i· multimoda, cum pro uno sono usitato multi ponuntur ut pro cursu gabon sualin rabat sclon. spela hoc est humillima, quae semper res terrenas loquitur ut sabon hoc est lepus, gabal hoc est uulpes, ganzagrus lena gallina. polema hoc est figurata, quae tractat de superioribus ut allipha pro anima, spiridon pro spiritu, nepote pro uirtutibus supernis, sanamia pro unitate dei alti.

II. FRAGMENTUM MONTEPESSULANUM.

DIFFERENTIAE SERMONUM EX EPITOMIS UIRGILII.

Aliud est dici non debet, dici non oportet. oportere enim de oportunitate diriuatur; debere autem ex insolubili debito. unde et si dicis non oportet, non tam fieri omnino interdicis quam oportunum non esse ostendis. cum autem dicis non debet, indebitum si umquam fiat. aliud est dicitur, locutus est et dixit mihi. loqui enim immorosioris eloquentis est; dicere autem simpliciter communiterque ad omne dictum refertur. dicunt quoque aliud esse uolo et cupio. uelle enim quadam suaui ac legitima uoluntate intellegitur; cupere autem immoderate cupiditatis est. inter bellum quoque et praelium et certamen et pugnam non paruam

---

1 grab ‖ 4 plonga ‖ 9 ē *s. l.* ‖ 11 seno ‖ 13 sep (i above) ‖ 15 q (i above) ‖ 19 deb&⁷ ‖ 25 immorosioris (i_2 *ex* o) ‖ 29 capere.

esse differentiam adfirmant. prelium enim nonnisi in proelio hoc est in pelago effici potest. quod ideo praelium nominatur quam prae ceteris clementis quadam inmensitate inundando etiam et deundando quendam admirationis praelatum habent. bellum autem nonnisi in belso hoc est in campo agitur. belsum enim ab hoc dicitur, quod belsa plurima quae sunt gramina profert. certamen autem a certo loco hoc est receptaculo exercitus diriuatur. pugna iaculationes suas pugilles suos utrobique pugines iectant. dicunt etiam quod alia sit plebs alius populus. plebs enim haec erit, que plenis agris domibusque omni substantia redundans per hoc nec belli peruicax nec doctrine exstat efficax. populus autem ex pope hoc est ex fortitudine uel manuum uel sensuum sic appellatur. unde Honoratum reprehendimus gramaticum qui canit 'plebs in bello congregata est' et alio loco 'uerus inquit poeta', sic ait. hoc quam stulte locutus est, cum hoc dicere debuit 'uerax poeta'. uerus enim ad naturae tantum ueritatem refertur; uerax autem dicitur qui nequaquam mentitur. consumptio ad defectionem, consummatio uero ad perfectionem pertinet. EX EPITOMA IIII et V. Tenebra cum dicitur quaedam in die ferrugo id est caligo accipitur et excepto accusatiuo singulari per omnes casus declinatur. at tenebrae densissime profundissimaeque noctium obscuritates sunt. sol in utroque numero flecti non prohibetur sed singulari numero sol ipsum luminare erit, at soles ipsos dies nominamus, in quibus sol totum inluminat polum. nonnulli tamen ueteres ipsa carmina soles nominauere sicut Oratius in principio cuiusdam uoluminis taliter exorsus est: soles meos omni ecclesiae uestrae commendo. sunt multa nomina quae duplici declinatione gaudent ut materies materia, temperies temperantia, caluities caluitia caluitium, segnities segnitia, laetities laetitia, requies requia, facies facia. sed his multa distantia est. segnitia frigoris, laetities subiti beneficii est; laetitia familiaris, requies a labore refrigerii est, requia ociositatis est, facies ipsa superficies

est, facia similitudo in pictura. origo originis initium est, at origo origonis neutrum est et est uelum nauis et habet in plurali numero origona. cantarus animal est, cantarus cantara dicimus domuncula conclauium domus, domicilium nidum auis. diluuium inundatio immoderata aquae, deluuium sanctificatio est. inter operationem et opus et operam hoc interest quam operatio singulorum est, opus generale est omni officio; opera autem singulari numero laboriosa sollicitudo est quae praecipue animam cruciat. EX EPITOMA VI. Inter nomen et pronomen hoc interest quod pronomen comparatione carens personam habet ut ego tu ille; nomen autem persona abiecta comparationem recipit ut carus carior carissimus. legimus flecti mei uel mis sed mis dicitur nisi de ea re quam mihi ab aliquo repromissam spero euenturam, mei autem de ea re quam ad praesens possideo. EX EPITOMA XI. Quid interest inter uerbum et sermonem et sententiam et loquelam orationemque. uerbum est omne quod lingua profertur et uoce. sermo autem cuius nomen ex duobus uerbis compositum est hoc est serendo et monendo comptior ac diligentior. sententia uero quae sensu concipitur. porro loquela est quoniam cum quadam eloquentia dictionis ordo protexitur. oratio est quando usque ad manuum artem describendi orat prius sermo praeueniat. In IIII. epitoma. male quidam loquelas in elocutione intelligi uolunt cuius loquele per ·e· et ·l· unum scribendae ad perfectam pertinent eloquutionem. In VIII. clamo clamoris simplicis est. conclamo simul cum multis est, etiam acclamo cum falso aliquem accuso sicut Cicero de proui prassio ait 'solis innocens ac̄clamationibus punitus est'. reclamo aliquem exeuntem uocitans, inclamo et succlamo murmurandi est, proclamo laudandi uel depraecandi exaltatio. declamo rethorizando, exclamo quando pro uiribus uocem eleuo. salto gaudium cum quodam membrorum motu praetendens sed in com-

---

16 q̄ ‖ 23 quō.

positione littera mutatur ut exulto quod est in uoce prolati gaudii, insulto inrisitationis est iniuriose. persulto cum per aures etiam longe adstantium sonitum penetrare facio. resulto cum alte respondeo. consulto prudentis consilii est dispositio. testor aliquid confirmans sententia. contestor cum quadam auctoritate affirmans. protestor manifeste cauenda denuntians. obtestor aliquem ad testimonium uocans qui sit dignitate uel auctoritate eminens. detestor aliquid execrandum respuens. iuro iuramentum uerum cum quadam iuris iurandi confirmatione testificans. periuro iuramentum falsitate polluens. adiuro maiorem potentiam obsecrans. pono simpliciter aliquid statuens. dispono aliquid operis inpensioris uel consilii facturus. est etiam disponere foederis ineundi, propono nonnumquam ad interrogandum pertinet, appono adiectionis est. inpono insinuendi est, superpono autem aliquem censum uel laborem. VI. cuicumque indicens propono aliquid praeferens sic et antepono. nam postpono alias inferius iudicans. compono orandi aut eloquii aut artificii est. sepono separandi, suppono aliquid subtus inducens. depono labefactandi est uel uita excedendi. EX EGLOGA X. Inter uerum et uero duae sunt distantiae: una quia uerum praepositiui ordinis est, uero subiunctiui: alia quia uerum causaliter pro tamen habetur, uero expletionem suae tantum stationis accipitur. frequenter causales pro rationalibus et copulatiuae pro causalibus poni solent; sicut Cicero 'uos uicistis et dii uos iuuerunt'. quoniam pro tamen ponitur. sicut donatiuas praetorius sic fatus est 'quamquam me accusent, quoniam ego auctoritate fidens omnium probra temno', hoc est omnia tamen temno. quoniam si duo uerba circa se habeat subiunctum priori faciat Sulpicio scribente 'iurabant quoniam debellabant', hic est ordo ideo debellabant quoniam iurabant.

---

3 ꝑ cum ‖ 17 tā.

III. FRAGMENTUM MEDIOLANENSE.

HIC SECUNTUR ETHIMOLOGIĘ VIRGILIUS PRESBYTER HISPANUS.

Caelum dicitur quia quaedam grandia archana caelat. philosophorum peritissimi uocant altum caelum ut diximus. sed altitudinem et profunditatem numquam significant. denique mare siue quicquid infra terram est positum altum nominatur. sicut senex donon inmenso dolore superatus corporei mali noctem uelut longissima fastidium sustinens. ac solito languentium more diem euenire desiderans, tamquam si aliquid requiei corpori foret allaturus, tali praecabatur modo 'obsecro uos o alti quicumque estis, emittite ad me solem intra lucere, diem protinus allaturum'. terra, eo quod pedibus teritur, sed aliter separatur, quia ra portatrix ut genitrix in latino philosophicę. unde naues quae portant rares dicuntur. ter igitur ra dicitur. primo quia ex ea nascimur. unde ex humo homo dicitur. secundo quia ex eius fructus alimur. tertio quia in eam laeto soluti uelut in matris uuluam recondimur. mare ab amaritudine dicitur, ab hebreis aquarum collectus. a philosophis ex duobus componitur uelut magna res. nulli mortalium nota. stella destillando. astra de uariaetate picture aster quippe apud philosophos pictor dicitur. situs de situ altiore. uolucer a uelocitate. auis ab auiis hoc est desertis locis. bestia de besu, hoc est ferocitate. belua marina dicitur. bel enim mare a philosophis uocatur. caro a caritate cogitationis. corpus a corruptibilitate naturae dicitur. sed hoc de nomine. caeterum si omne quod uisui patet corpus dicitur, requirendum est, unde appellatur pus. pus in latinitate philosophica custodia. sicut origenius dicit 'positis in pure fratribus solus euasit'. hoc est in carcere. corpus ergo a corona circumdandi, et a custodia retinendi dicitur. caput a capacitate sumendi.

oculus ab oculendo. auris ab hauriendo auditum dicitur. pectus a philosophica latinitate cum additamento ·s· scribitur ex eo quod spectat ad cordis secreta. unde lucanus, quando as pectore colitant cogitationes. sed nos pectus a pectinando, id est discernendo cogitamenta. unde in modum pectis cuiusdam etiam uisibiliter conpactum est. unde et quae in pectore male cogitantur peccata dicuntur. ubera nonnisi mulierum dici debent ab ubertate lactis. si quis in uiris ubera uoluerit nominare, uirilia erunt, qui humores inundanter exuberant. philosophi uirtutem et cursum· mán· et pén· uocauerunt. quorum nominum per omnes casus numeros genera monoptata declinatio est. a mań ergo hoc est uirtute manus appellatae sunt et a peń pedes, quod a cursu est. labia ex labore loquendi. aeneas meus super nomen aliud intellegit. ob hoc inquid labia uocantur, quia cottidie per uerba in uitium labuntur. lapis de lapsu. sed altius lapides dicuntur de sua lampaditate, quia ex eis lampades igitur accenduntur. unde et lapides preciosi ex insito sibi splendore. saxa inmania et inmobilia. petra de duricia. omne enim durum et indomatum apud ueteres petrum uocabatur. quod quaecumque nomen ut uerba. secundum propinquitatem non sonauerint secundum sensum et consuetudines scripturarum intelligenda sunt. 'menses a mensura. ueteres a mensa. eo quod communem mensam omnibus suis fructibus faciant. unde et iemales non menses dici, sed spatia uolunt. gloria ex eo dicitur, quia alti quique ut sunt dii apud philosophi glores dicuntur. sed cercius gloriam a glorificatione laudis dicitur. hoc sciendum quod omnia pene apud ueteres aliat dicebantur et nunc apud nos aliat habentur. ex quibus est gratia quam esse dicimus quod gratis et sine precio accipitur. illi gratulam dicebant a gratulatione. nos dicimus brachiam ex bracho. brachium enim in latinitate philosophica fortitudo dicitur. illi uero protentorium uocabant ab eo quod protenditur. nos dicimus dentes quod edent. ut dent lo-

quele est fortationem. illi ruminos uocarunt quia cunctos rodiunt cibos. Aeneas dentes mandulas dici melius arbitratus est ex eo quod mandunt. hic idem mihi dicebat cum ab eo inquirer quid esset natura: o fili, scito quod uniuscuiusque rei natura est, in qua nascitur et sine qua omnino subsistere ac uiuere non potest, sicut homo sine actu auis sine uolatu piscis sine natatu.

VIRGILII MARONIS

EPISTOLAE.

N = codex Neapolitanus n. 34.

PRAEFATIO.

UIRGILIUS MARO IULIO GERMANO DIACONO SALUTEM. In Graecorum legimus historiis uatem quendam Tarquinium con Persas exstitisse, qui quicquid uaticinatus fuisset tabellis et codiculis inprimebat, donec euentus ipse probaret; quo conpleto scripta prodebat. inter quae quoddam mirabile prophetauit arcanum, quod quia adhuc non uidebat inpletum usque ad mortem nulli uoluit ostendere. uerum pene ipso die, quo uitae finem fecit, unum ex suis uocauit discipulis adsignans ei tabellam et dicens: *heu me, heu me, o fili, quia haec scripta nondum inpleta sunt! felix et beatus erit qui in illis uixerit temporibus, quibus haec conplenda erunt, quae in hac uisione continentur.* haec uisio talis erat. *uidi* ait uatis *inmensum flumen de caelo fluens alto, et hoc flumen uinum erat. alium quoque riuulum uidi e terrae manantem petris, et hic riuulus tum orto iubari solis raptus est [ille riuulus] obuiam flumini ab alto labenti, et collecti in unum fluuii uinum effecti sunt; et unum erat flumen et riuum inplens ac tellurem, in quo innumeri agni et urituli ludebant, bibentesque ex eo inebriati epithalamion canebant, et eorum audita uoce caelum ac terra pariter laetata sunt.*

INCIPIT PRAEFATIO MARONIS *N* ‖ 2 tarquin^{i}um *N* ‖ 3 eon *N* ‖ quicquid^{z} *N* ‖ 5 probaret$^{>}$ (> *m. al.*) *N* ‖ 8 di*e *N* ‖ 16 man^{a}ẹntem *N* ‖ 18 *post* collecti *ras. 2—3 litt. in N* ‖ 20 ludebant (lu *corr. ex* vi) *N* ‖ que] quae *N* ‖ 21 ephit^{h}alam'^{iū} *N* ‖ 22 letata *N*.

Haec eadem uaticinatio in his nunc temporibus uidetur esse conpleta, cum sole illo non temporali orto, sed uero et perhenni filio dei, flumen illud uineum scripturae caelestis cor hominis hoc est totius humani generis laetificantis omni influxit terrae: cui aquae riuulus id est philosophiae id est eloquentiola, quae et ipsa uinum effecta est, scripturae ammixta caelesti, in quo flumine uituli et agni ludunt, iuuenes scilicet et pennati sensibus ouantesque epithalamion cytharae ac si modolatu congruenter apteque decantant, nuptiales scilicet seratissimorum cantus conuiuiorum ponentes: quorum uoce audita caelum et terra spiritales scilicet et carnales homines gaudent et gratulantur.

Quorum unus, gratissime ac dilectissime frater Iuli diacone, scripturae diuinae et caelestis doctrinae iocundissimo inebriatus uino paruum quoque hunc riuulum philosophicae sapientiae in tantum bibis, ut etiam eorum, qui ab initio fundati orbis philosophicis floruere eloquiis ac sensibus, non solum aequiperator, sed etiam praecessor exstiteris. unde perscrutatis perlectisque omnium philosophorum libris omnes eorum controuersias prudenti et gnoto corde concoquens obscurissimas et difficillimas quaestiones diligenti indagatas examine ad me uelud ad iudicem certissimumque limitum atque uiarum indicem, multis epistolis dirigere dignatus es, non quo ego omnium peritissimus sim, sed quo quasi ad sodalem tui uniusque fidei consortem fiducialius habueris de huiusmodi quaestionibus mira dirigere.

Inter haec maxima in tuo animo sedit causa, ut de VIII orationis partibus, in quibus plurimae quae-

---

3 perḥenni *N* ‖ 7 am[d]mixta (d *m. al.*) *N* ‖ 9 ephitalam[i]on cyt[ha]rae *N* | 10 modǒlatu *N* ‖ aptæqė *N* ‖ nuptiale *N* ‖ 12 spiritali *N* ‖ 17 philosophiae *N* ‖ 19 equiperantur *N* ‖ 22 contraversias *N* ‖ ignoto *N*; gnoto]=gnaro *cf. ind.*, *nisi praeferas* ignito ‖ 23 indagatos *N corr. Mai* ‖ 24 ve*lud (l *eras.*) *N* ‖ 28 fiducialius] fiduciale ius *coni. Mai* ‖ 31 VIIIto orationibus *N*.

stiones diuiso a plerisque modo et sentiuntur et leguntur, mea praecipua in explanando fieret diligentia. unde et ego, quia orationis partes octo sunt, octo quoque in uno licet epistolas uolumine digerere dispono: quod etiam in XV epistolarum Affricam missarum uolumine ad Fabianum puerum meum peritissimum ac docillimum, tunc gentilem, nunc autem fidelem baptismate purificatum, eodem scribendi more fecisse memini.

Quod forsitan aliquis miretur, quod insolito more epistolarum sermonem unius epistolae modo insimul dumtaxat missae sub unius titulo libelli conposuerim. quisquis hoc facto mouetur, meminerit Lassii purissimi oratoris, XVII interpretationum epistolas sub uno tempore unoque stilo ad unum eundemque petitorem destinauerit, non quo ille petitor illam epistolarum numerositatem postulauerit, sed quo et leuamen sui operis et lecturorum commoditatem depulso ut fieri solet inmotabilis lectionis fastidio adquisierit. sicut namque hii, qui longa uiarum spatia mensuri iter suum quibusdam mansionum limitibus ac terminis leuant, lassitudinem longi quodammodo iteris temperantes, et urbem uel locum, quo eundum sit, minore ut ita dixerim labore perpendiunt, certi quod una die tanti temporis iter conficere non ualebunt nisi per callium lineas et quosdam requietionum modos laboriosi itineris onus deposuerint: ita etiam hii, qui inmensum scribendi opus arripientes et de pluribus rebus ac quaestionibus suum conposituri sermonem, quod nonnisi librorum frequentibus explicitorum finibus sequentiumque initiis laborem suum temperauerint, ne sibi ipsis in scribendo et lectoribus fastidium sint in perscrutando generaturi,

---

1 sentiantur *N* ‖ 4 degere *N corr. Mai* ‖ 5 in Africam *Mai* ‖ 13 oratoris] qui *add. Mai* ‖ septemdecim (XVII) *N* ‖ et uno *N corr. Mai* ‖ 16 postolaverit *N* ‖ 18 atquisierit *N* ‖ sicut (s *corr.*) *N* ‖ 19 qui] gui *N* ‖ 22 eundum] u₂ *ex* a *N* ‖ 23 perpendiunt *N* ‖ 24 callum *N* ‖ 25 laborosi *N* ‖ honus *N* ‖ 29 initis *N* ‖ 30 ne] et *N*.

ut renouatior secuta esset natura legentis uicissitudinibus, librorum suorum frequenter diuisa intercapitant opuscula; legendorum de nouo uelut alterius recentis operis exordia uerborum pro accendendis sensibus comtius facundiusque conponunt.

Haues ogduades orationum partes octenis me expositurum tibique missurum: tuum, carissime frater, ut tuis inremissis ad dominum fundendis orationibus iuues, ut non solum in opere praesenti sermonis mihi tribuat opportunitatem. ille qui prae cunctis hominem loqui animantibus rationabilem fecit, uerum etiam in omnibus actis meis mensuram capissendae ueritatis et fidei normam, qua credi et obsecrari debeat, clementer elargiatur. quod tuis precibus, sanctissime Christi minister, me non dubito obtenturum: ut qui in una Christi militia tertium ecclesiasticae dignitatis obtines gradum, in tribus diuinae unitatem substantiae personis coaeternaliter subsistentem, ut misericordiam consequar aeternam, mea pro infirmitate et inpetrare digneris. uale. gratia tecum.

---

1 ren̊uatior sicut ÷ *N* ‖ 4 accedendis *N corr. Mai* ‖ 5 facundičisque *N* ‖ 6 haves] has͠ (=habes) *N sequitur ras. 2 litt.* ‖ 7 tuum] est *supplendum* ‖ 8 fundandis (di *ex corr.*) *N* ‖ 16 militia (i_1 *ex* a) *N* ‖ ecclesiastice *N* ‖ obtines (*ex* obtenes) *N*.

I. DE NOMINE.

Primam, frater carissime, de arte nominis expositionem, quae prima est, edicturo, tuis petitionibus satisfacere cupienti uidetur mihi per cassus singillatim sermonem primitus esse faciendum. de nominatiuo cassu. primus cassus est rectus, nominatiuus uocatur, qui in quibus syllabis finiatur, sciri debet, dicentibus quibusdam in tres tantum syllabas nominatiuum cassum finiri semper debere, quibusdam uero e contrario in sex. hinc quaestionem contradictorum inquisitio repperiens ad meam paruitatem tua sagacissima, quae in diuinis uoluminibus sat est approbata, uoluit dirigere. quid igitur facturus sum utrisque existentibus emulis utroque possitus latere amico, inter eorum iurgia placere conpulsus?

Duae scolae sunt in tota Europa, in quibus heae controuersiae maxima feruntur ex parte, scola Terrentii et scola Galbungi. Terrentius asserit tres tantum ut dixi syllabas esse, in quibus nominatiuus cassus finiendus sit excepto comparatiuo gradu, ubi *or* syllaba quoties excipitur, tres haec syllabae consuetae sunt *us a um* per tria genera antiquitus constitutae: amplius his recipi omnino non posse adfirmat. et econtra Galbungus in sex syllabas nominatiuum cassum finiri

---

EXPLICIT PROLOGUS. INCIPIT ·I· VERGILII (V *et* R *corr.*) EPISTOLA *etc. N* ‖ 2 eductur o *N*[1] *corr. m. al.* ‖ 3 patisfacere *N*[1] *corr. m. al.* ‖ caśsus (a *ex* u) *N* ‖ 4 nominatius *N* ‖ scire *N* ‖ 7 syllabis *N* ‖ 9 huic *N* ‖ repper[i]ens *N* ‖ 10 sagit tissima *N*[1] ‖ 11 abprobata *N* ‖ erigere (i *ex* e) *N* ‖ 12 quod *N corr. Mai* ‖ 13 *fort.* placare ‖ 15 eurupa *N*[1] ‖ 16 contraversiae *N* ‖ 20 hae *Mai* ‖ 21 as *N corr. Mai.*

debere exhortatur *us a um* ut *doctus docta doctum*, deinde in *es* ut *facies*, deinde in *as* ut *uoluntas*, deinde in *e* ut *omne*. opinioni nos credere oportet, at non solum huic opinioni credimus, uerum etiam in has easdem syllabas multa genera exeant, sicut in *us* duo genera, masculinum et neutrum ut *mancus* et *impus*. sed graeca nomina omnem generum syllabarum regulam corruperunt.

Multi de nominatiuo casu multa scribere; sed hoc inter cetera maxime requisisti, cur masculinum et femininum et neutrum dicendi in usu habemus. quidam simpliciter dixerunt, quod masculinum hoc esse debuit, quod secundum habitudinem corporis ostenderetur et ita femininum ut *uir* et *mulier*, *taurus* et *uacca*, *aries* et *ouis*, *canis* et *cata* et cetera animalia. omnes autem res materiales ut *lapides* et *arbores* et siqua sunt similia, neutralia dici debere censuerunt. inde dicebant *hic uir* et *haec mulier* et *hoc lapis* et *hoc arbor* et *hoc cera* et *hoc panis* et *hoc domus* et *hoc manus*. moneo itaque te, o frater carissime, ut quamuis non hac nunc consuetudine scribendi utamur, tamen quia hoc aput ueteres pro recto habeatur, siquid forte huiusmodi scriptum repperieris, licet non ad indubitatam auctoritatem refferendum putes, tamen quod a ueteribus usurpatum est, reprehendere omnino non debes. uerumtamen haec tria genera propter discretionem quandam

---

9. *Ars an. Bern. 82, 27*: Virgilius Assianus dixit ad Iulium diaconem: hoc inter cetera maxime requesisti — neutrum in — habeamus — masculinum hoc — vaca — cada — matiriales — neutraliter — unde — manus. 15. *Exc. Bern. 192, 29*: Omnis autem — neutraliter — unde — manio (moneo *corr. m. 2*) — te frater . . non hac non . . utimur . . . apud . . . . habebatur sedq; forte . . . repereris . . . . referendum . . . quia veteribus . . . non debes omnino.

---

3 in e] in as *N* ‖ opinione *N* ‖ ut *N* ‖ 4 etiam] quod *add. Mai* ‖ 5 multas *N corr. Mai* ‖ 9 multi] nolui *Hartel* ‖ scribere] *fort.* scribsere ‖ 12 quos *N corr. Mai* ‖ 17 deberet *N*, debere *corr. Mai* ‖ 26 quendam.

a gnaris et prudentibus filosophiae artificibus apposita sunt, ut sub his nominibus generum discretus quidam ordo dictorum sententiarumque describi facilius possit.

Sed quia de nominatiuo cassu dicere disposuimus, quaestio nobis ingeritur, cur uni nomini nominatiuus singularis cassus repperiatur duplex, cum per omnes cassus una eademque sit declinatio ut dicimus *sepe sepis* et *seps sepis*, *Cebes Cebitis* et *Chebs Chebitis*, item *preces precis*, *prex precis*, *sedes sedis* et *ses sedis* et cetera. hoc maxime propter metrorum necessitatem pedumque mensurandorum ac temporum positionem accipitur. hoc tamen sciendum, quod quoties dicatur *sepes*, lapidum ostendatur materia, cum autem scribatur *seps*, lignorum semper erit. sic cum dicis *preces*, inpudica et procax erit et malae rei maxime postulatio, at *prex* ad bonam semper partem dirigetur. sed *sedes* cum dicatur, simplicis et qualiscumque loci est, cui quis insedeat, ast *ses* alterius conpositionis altiorisque loci ad sedendum parati, quod graece·dicitur *thronus:* unde et qui in eo sedet *thors*, hoc est rex, nominatur.

Sunt tamen quaedam nomina quae duas per omnia declinationes habere noscuntur ut *laetitia laetamen*, *uocatio uocamen*, *praesagium praesagimen*, *fundamentum fundamen*, *monimentum monimen*, *calciamentum calciamen*, *examentum examen*, *stramentum stramen*, *firmamentum firmamen*, *species specimen* et cetera. immo hoc addimus quod tres uel quattuor declinationes plerisque nominibus eueniant sicut est *laetitia*, *laetities*,

---

7. *Ars an. Bern. 107, 33*: Sciendum est autem quod multa nomina hi ostenent nominativus singularis cuius repperitur duplex, cum per omnes casus — sepes sepis, habes ebis et [h]ebs ebitis preces precis et prex precis sedes sedis et ses sedis et cetera — accipitur.

---

8 chebes (ę *ex* i) et chebs *N* || 9 pręs *N* || 13 matheria *N* || seps [spes] *N corr. m. al.* || 15 male *N* || 21 quedam (*ubique fere*) || 22 laetistamen *N* || 23 pressagium *N*.

laetamen. sed quaedam eorum discretionem habent, quaedam uero propter solam inuentionem scribi dicuntur; quod tamen a plerisque doctorum fieri omnino posse negatur, adfirmantium nullum penitus nomen aut uerbum aut aliquam orationis partem immo nullam pene syllabam aut literam scribi non ratione plenam uel quadam sui proprietate potuisse. nos denique cum dicimus *laetitiam* iocunditatem animi significamus stabilem et quodámmodo perennem, et *laetitiem* si dicamus, subitam esse intellegimus, et *laetamen* gratiam cuiusdam additae gratulationis indicamus.

Est etiam *uesper, uespere, uesperum, uespera.* hic cassus nominatiuus quadruplex est; cuius deferentia hoc erit, quod *uesper* quidem dicitur quotiescumque sol nubibus aut luna ferruginibus quacumque diei aut noctis hora obtegatur, et hoc neutrum ut *uesper uesperis uesper uespere.* at nominatiuo *uespere* uocatur ab hora nona sole discessum incohante; sed hoc nomen declinationem nullam habet. *uesperum* autem est cum sole occidente dies deficit, et sic declinatur *uesperum uesperi uespero uesperum uespero. uespera* est, cum lucis oriente aurora nox finiatur: etenim sicut dies noctis successu *uesperum*, sic et nox diei exortu uesperam habet, et sic declinatur *uespera uesperae uesperam*

---

12. *Quaest. gramm. cod. Bern. 123 p. 178, 24 (Anecd. Helv.)*: Virgilius omnia haec demonstrat dicens: Est etiam vesper — vespera vesperum hic vero — differentia haec — tegitur — neutrum est quod et vesper vesperis facit. at nominativus — descensum inchoante et hoc declinatione caret. vesperum est dum — vespero et reliqua. vespera est — finitur et sic declinatur vespera vesperae vesperae et reliqua. *hic locus Virgilii nomine omisso legitur in prima cod. Bern. 286 pagina s. X (teste Hageno)*: obtegitur — cum sole — aurora monstratur etenim sicut dies successum noctis vesperum habet sic — habet et est primae declinationis *etc.*

---

6 rattione *N* ‖ 9 perenne *N corr. Mai* ‖ 11 addite gratulationem *N corr. Mai* ‖ 12 vesperā *N* ‖ 16 obtegatur (a *corr.*) *N* ‖ 18 discessū/// inc^h^o*ante (h *eras.*) *N* ‖ 19 sol *N* ‖ 23 exorto *N.*

uespera. cauendum est tamen, ne aut *uesper* aut *uesperum* aut *uespera* pluralem numerum habere putentur. unde miror quomodo quidam procacissime ausus sit dicere *uesperes;* et non solum pluralem numerum contra omnem ordinem rationemque confusibiliter adsumpsit, uerum etiam genus ipsum corrupit pro neutrali masculinum ponens. sed huiusmodi uiri nomen, quia nobilis est et satis clarus et multis forte eius displiceat infamia, manifeste prodere nolo, praesertim cum hoc confessus sit non solum audaciter sed et temerarie se dixisse et faciem suam in sinum meum porrexerit. sed de hoc uiro satis sit dictum. ceterum in nominatiuo cassu scribendo multi superflue et corrupte uel addunt multa uel minuunt, ut est *brachium*, cum hic *h* scribi non debet. multi etiam dicunt *fillius* pro eo quod sit *filius*: sicut Maceronto graecus discipulus, monens nondum integrum discipulos, immo monere audens et ut rectius dicam corrumpens *fillius* inquit *meus es tu*. et miror unde *l* addidit in nominatiuo cassu singulari, cum in plurali numero sicut decet scripserit *moneo uos, filii mei*. dicunt etenim *cerus* pro *ceruus;* et sic tamen declinant *cerui ceruo* et cetera; et tamen peregrinum tamque barbarum est, ut unde allatum est, intellegi non possit.

Nunc de genetiuo cassu. omnis genetiuus cassus in *i* literam terminatus, dubius est, aut enim longus aut breuis est: longus qui in *i* duplicem desinit ut *bracii, filii, gobii*, breuis qui in unam terminatur *i* ut *docti, stili, domi*, licet nonnulli aestiment hunc cassum quotiescumque in *i* terminatur, debere longum fieri; nos naturam syllabarum et temporum in hoc opere non discernimus, sed simpliciter disserimus quomodo cassus ipsi ponendi sunt. non enim quia genetiuus cassus produci dicitur, idcirco per longitudinem temporum etiam

1 vesperaṭ *N* ‖ 10 temerariae *N* ‖ 13 superfluae *N* ‖ 15 fil[l]ius *N* ‖ 16 macedo inter graecos discipulos *coni. Hartel* ‖ 17 aud≡ens *N* ‖ 21 c[e]rus ꝑceru[u]s *N* ‖ 22 tamquam *N* ‖ 24 ca*su *N* ‖ 25 ductus *N* ‖ 27 bra≡cii *N* ‖ 28 dom *N* ‖ 29 quocumque *N*.

foni extensionem, nisi ubi uel *i* duplicata fuerit uel *e* inspirata, faciet. nam genetiuus in *ae* diptongon finitus producit quidem naturas, sed nisi *e* duplicetur, sonum non extendit. omnis genetiuus cassus, in *is* aut in *us* finitus, breuiare semper debet; licet nonnulli putent omnem procliuem cassum genetiuum non habere, sed in hoc cassu defectiuum, ut dicatur nominatiuo *haec manus*, datiuo *huic manu*, ita tamen ut genetiuum pluralem non ammittant.

Requisisti etiam cur in Galbungi scola ⟨*i*⟩ addi solet in genetiuo cassu *doctii*, cum in nominatiuo sit *doctus*. haec causa fuit. Mitterius quidam Spaniensis uir, cui ut uati credidimus, hic ut libuisset in uersibus utrumque licere indubitabili affirmatione testabatur ut *doctus doctius*, *sanctus sanctius*, *uerus uerius*, *perfectus perfectius*, et ita in genetiuo *doctii*, *sanctii*, *uerii*, *perfectii*. hic ergo senex (et ualde senex) ad meam noctu uenit domum; quem cum gratantissime suscepissem, ait ad me *o fili, interroga me si quid cordi est, et ego boni uice hospitii refectabo te.* et ego ad eum aio *habeo quod te interrogem: sunt quaedam consimilia quae discerni a me non possunt, quae alii nomina alii pronomina alii aduerbia et cetera, quae tu ipse et propone et absolue, quia ego et interrogare non arripio.*

Tum ille uelut quodam spiritu afflatus prophetari inquit: *scio, fili mi, quae sit cordis tui quaestio. sunt etenim nomina, quae et aduerbia hisdem litteris esse manifestum est, ut una una, tria tria. haec ergo discretio erit, ut quando nomen sit, prima syllaba producatur, nouissima corripiatur; quando uero aduerbium prima syllaba correpta nouissima producatur. sunt etiam pronomina et aduerbia, quae litteris hisdem esse*

---

1 foni *c. gl.* ·i· voci *N* ‖ extensionem] aestimemus *add. Mai* ‖ 3 duplicetur (e *ex* i) *N* ‖ 4 omnes *N* ‖ 6 proclivem *c. gl.* productum *N* ‖ casum *N* ‖ 7 dicat *N* ‖ 8 ista *N* ita *Mai* ‖ 11 docii *N corr. Mai* ‖ 14 indubitali *N corr. Mai. cf. ind.* ‖ affirmationem *N* ‖ 16 sanccii *N* ‖ 19 ait (i *corr.*) *N* ‖ 22 s. alii *N*, alibi *Mai* ‖ 25 ve*lut (l *eras.*) *N*.

dicuntur, nisi sono discrepauerint, ut hic hic. sed si emendatius et melius scribere uis, aduerbium per duo i caraxabis, ut hiic. sunt etiam quae uerbis similia pronomina, ut ego ego, is is, quis quis, tui tui, tibi tibi. sed si uerbum sit ego, prima syllaba producetur, ut ego, quod est uiuo.

Sed hoc indagandum inter haec tria uerba similia quali discrimine discernenda sint *ago, ego, egeo.* cum ergo scribis *ago,* in praeterito tempore *aegi* cum aspiratione diptongi scribito, *ego* autem diptongo careat et sic declinatur *ego egis,* et praeterito tempore *egi* breuiatum: sed syllabam nouissimam extenderis, omni errore carebis, sicut si in praedicto *aegi* primam syllabam produxeris, rectissime facis, praesertim cum diptongum habeat. cum scribas *is* uerbum, semper produces ut *eo is,* sicut a *queo quis.* at cum scribas pronomina literis ⟨*is*⟩ *eius, quis cuius,* has monosyllabas semper corripito. et cum scribis *tui* pronominaliter, priorem syllabam producere debes *tui*; cum autem imperatiuo modo actiui uerbi scripseris *tui*, sequentem syllabam producta est. est autem hoc uerbum *tuo, tuis, tuit;* et est sensus *clare aspicio.* at si de tutella dixeris *tueor, tueris,* secundae coniugationis erit deponens uerbum. sic *tibi,* si scribis datiuo cassu pronominis finiti posteriorem syllabam *tibí,* si uero imperatiuo modo actiui illius uerbi scripseris, quod est *tibio,* priorem syllabam acuere debes. *tibio* enim hunc sensum habet *cithariso: tibia* enim quoddam cantandi genus est.

Est etiam uerbum et aduerbium hisdem literis caraxari solita ut *esto esto:* nam *esto* neutralis uerbi

---

29. *cf. Exc. Bern. 199, 3 et Leid. f. 74*: Est etiam . . . isdem craxari (crassari *L*) . . . . . . imperativus modus — necessario

---

2 per] ꝑ *N* ‖ 3 c^{a}ras^{x}abis *N* ‖ huic *N* ‖ 10 diphtongo (h *corr.*) *N* ‖ 16 a^{e}queo *N corr. Mai* ‖ 17 is *add. Mai* ‖ monosyllab^{a}s *N* ‖ 21 tuis tui *N* ‖ 22 aspitio *N* ‖ tutella] tustella *N* ‖ 25 posterio·rames *N* ‖ 28 cit^{h}arizo *N* ‖ tibi^{a} *N*.

imperatiuo modo tempore futuro est, cuius syllaba prior acui debet. si uero aduerbium fuerit *esto*, prima syllaba correpta posterior necessario acuetur. est autem sensus huius aduerbii *esto* hoc est *recte* secundum illud Galbungi *esto* inquit *uiuunt, quia mundi flaccida luxoriamina contempnunt*, hoc est *recte uiuunt*. est etiam *esto*, quod pro *forsitan* accipi solet: *pro aetherio iuuante esto Romani uincere postero ualeant tempore*, hoc est *esto* pro *forsitan* posuit. *sua sua sua* nomen et pronomen et uerbum. nomen *sua* est femininum hoc est *domus*, in qua scolastici uiri sua apte ac suauiter scripta uel dicta conponunt. est etiam uerbum *sua* primae coniugationis actiuum, hoc est *suade* secundum illud Ciceronis *suate* inquit *uiri fratres, ut paci sint Romanae*. hic Cicero inuentuosissimus est in omni arte, ut in prouerbium ueniret aput omnes philosophiae auctores: *non legit qui non legit Ciceronem*. *sua* ergo pronominis circumflexe utraque uocali producta: at nominis *sua* breuis utraque uocali fiat, ita ut media *u* per duarum uocalium synalypham non modo corripiatur, uerum etiam pene extinguatur. sic de *suo* sentiendum est. sed quia cum de genetiuo cassu dicere coeperimus, alio cursu et quasi in aliam regionem noster hic sermo deuenit, ut aut sententia sententiam inpedire uideretur, idcirco de genetiuo cassu pene satis sit dictum, ne longa dictio modum uoluminis excidat.

Uerum de genetiuo plurali pauca dicamus. omnis cassus genetiuus in *ium* terminatus syllabam multas

(necessaria *B*) — etiam — inquid quunt (q; unt *B*) et reliqua hoc est recte vivunt (quiunt *L*) est — solet etherio (petherio *L*) cui tanta esto Romani vincere postero valeant (valeunt *L*) tempore hoc est esto pro forsitan posuit.

3 necessarior *N corr. Mai* ‖ 5 flaccida *N*, flaccidam *Mai* ‖ 6 luxoriam ina *N*, ita *corr. Mai* ‖ 7 f. ethenio hic esto *N*, *ex testimoniis locum restitui* ‖ 9 inter sua sua et sua quid distet requir *N in mg.* ‖ 12 prime *N* ‖ 13 suabte *N* ‖ 18 circumflexi *Mai* ‖ 22 ceperimus *N* ‖ 24 aut] *fort.* ita.

regulas multasque causas habet. enimuero praeter originalem illam quam trito omnes sermone et oratione locuntur, id est cum ablatiuus cassus singularis in *i* finit, sic ex aliis ergis genetiuus in *ium* plurali finiri solet, cum uel in duas semiuocales nominatiuus fuerit terminatus, quae sunt *ns* et *rs*, et ablatiuus cassus in *e* desinuerit ut *mons*, *ars*, *sors*, *mors*, *prudens*, *sapiens*, *ingens;* et ablatiuo *monte*, *arte*, ⟨*sorte*⟩, *morte*, *prudente*, *sapiente*, *ingente*. non ergo debet dici ablatiuo *ab hac arti* uel *monti*, licet et hoc quidam corruptissime dixerint. et genetiuo plurali sic dicendum: *montium*, *artium*, *partium*, *mortium*, *prudentium*, *sapientium*, *ingentium*. tertia autem additur regula, ob quam ablatiuus cassus in *e* et genetiuus cassus in *ium* finiatur, cum generis feminini nomen in *e* correptam ablatiuo cassu desinuerit, ut *ab hac clade*, *ab hac ciuitate*, *ab hac uirtute*, *ab hac urbe*, *ab hac fame*, *ab hac mole*, *ab hac quiete*, et genetiuum pluralem in *ium* mittunt ut *cladium*, *ciuitatium*, *uirtutium*, *urbium*, *famium*, *molium*, ⟨*quietium*⟩. haec de genetiuo.

Nunc datiuus cassus quid ostendat, ex eorum sequendum est regulis et uerbis, qui de singulis artium rationibus lege et adsidue sicut didicerunt ita et tradiderunt: *datiuus* inquiunt *cassus uernaculatim uerbum neutrale demonstrat.* sed tamen non per omnia uerba nec cassus haec regula seruanda est, si specialibus inuentubus, consuetudinibus rationibusque seruit, acsi dicas *placeo tibi*, *displiceo tibi*, *gaudeo tibi* et similia. datiuus cassus in *i* semper acui debet, excepto illo cassu qui quattuor syllabis numeratur, ita dumtaxat ut in nominatiuo tres syllabae sint positae ut *potestas*, *ciuitas*, *pietas*, *claritas*. si autem dissyllabatus fuerit nominatiuus cassus singularis, et utraque syllaba breuis

---

1 ᶒ multas *N* ‖ 2 f. sermones et onorē et locuntur *N* ‖ 4 sit ex alis *N* ‖ ium] i *N corr. Mai* ‖ 5 vocales semi *N* ‖ 20 quietium *add. Mai* ‖ 22 regalis *N* ‖ 26 regula *corr. ex* regale *N* ‖ 29 cassum *N*.

fuerit, datiuus cassus posteriori acuetur syllaba ut *igni, pani, naui.* si uero syllaba nominatiui cassus prior acuta fuerit, datiui cassus posterior corripietur ut *cladi, fami.* si uero nominatiuus cassus monosyllabae fuerit illius dumtaxat quae natura longa fuerit, illius prima syllaba in omni cassu acuenda est et reliquae syllabae corripiantur.

De datiuo autem plurali et ablatiuo multi diuersa sensere, maxime cum in *is* syllabam terminatus fuerit. etenim ueteres nostri nos ita docuerunt, ut nullus ablatiuus cassus in *is* syllabam terminatus produceretur excepto cum per duo *i* scriptus esset ut *radiis, copiis, gaudiis, brachiis, gladiis, gobiis* et ceteris: at *scolis, stolis, globis, modis, uerbis, donis, populis* et ceteris, omnia huiusmodi uerba ablatiuo corripi semper debere censebant. ceterum nouis scolis superuenientibus alia sententia superuenit. dicunt enim nostri, quod omnis datiuus et ablatiuus cassus pluralis in *is* syllabam terminatus longus semper natura sit. quid ergo facturi sumus et quid ponemus discriminis inter illum ablatiuum pluralem, qui per duo *i* necessario productus est, et eum quem natura longa esse metrici affirmant? hanc regulam ponamus, ut omnis datiuus et ablatiuus cassus pluralis, qui in *is* syllabam terminatur, si in nominatiuo cassu ante nouissimam syllabam *i* producta fuerit ut *filius, gladius, gobius, filia, gloria, sapientia,* ablatiuus cassus uel datiuus pluralis duo *i* semper habeat et producte dicatur *filiis, gladiis, gobiis, sapientiis, gloriis, brachiis, gaudiis, colludiis.* si uero nominatiuus cassus *i* ante nouissimam syllabam non habuerit et ablatiuus cassus uel datiuus in *is* fuerit terminatus, non duobus *i*, sed uirgula tantum aut solo sono accentuque producemus hos plurales cassus hoc modo, ut *bracis,*

---

1 fuerint *N* ‖ 2 nominativus *N* ‖ 3 acuata *N corr. Mai* ‖ 8 dtm *N* ‖ 11 his *N* ‖ 12 scriptū *N* ‖ 23 omnes *N* ‖ 26 ablativos *N* ‖ 29 bárchiis *N* ‖ culludis *N* (*etiam in marg.*) *corr. Mai* ‖ 32 sonū *N* ‖ 33 f. braciis globiis *N*.

globis, *caluis*, *machiris*, *machinis*, *donis*, *tabernaculis* et cetera.

Nunc de accusatiuo cassu. uidetur mihi accusatiuus cassus inter ceteros aliquid habere cuiusdam praelatiuae firmitatis, sicut et inter ceteras uerborum significationes actiuum uerbum: unde et nonnulli ueterum [estimabant] accusatiuum cassum uerbo actiuo nonnisi de genere masculino sumi omnino debere statuebant. cuius quaestionis solutio haec erit. genus masculinum dicitur omne quod firmum est: unde et fortes feminae dicuntur ⟨*uiri*⟩. unde et Rithea Nini regis uxor suis clientibus dicebat *nolite me dicere feminam quia uir sum*. hoc autem dicimus ut sciamus quid sit accusatiuum de genere masculino. hic accusatiuus cassus est, qui non graecus sed latinus, non dubius sed fortis et stabilis: etenim graecus accusatiuus tam incertus est et tam obscurus, ut utrum sit accusatiuus an alius, nonnisi per uerbum agens facile possit agnosci: unde et multi nostrorum pro explanandis cassuum declinationibus latinam regulam in Grecis extorquere uoluerint. regula autem accusatiui cassus latini haec erit, ut quotiescumque in *m* fuerit terminatus (propter illum accusatiuum quem sepe et trito diximus sermone, id est illius nominis quod productum *e* habuerit et monosyllabe sit ut *spes spei spei spem*, *res rei rei rem* et cetera) exceptis inquam his necessario breuietur, at in *os* finitus, excepto si *i* ante habuerit, producatur.

Sed quia tam multi non modo de accusatiuo cassu, sed de omnibus cassibus in metrorum demensione tractarunt, ego ad finem huiusce tendens epistolae, quaestionem quam nonnulli non facilem praeterierint, ut difficilem atque obscuram euentilare utcumque conabor. miror ergo quomodo *caelum* nunc in scolis Latinorum neutraliter singulari numero declinetur et in plurali

---

6 significatines *N* ‖ 9 his aecerit *N* ‖ 10 femininae *N* ‖ 11 viragines *add. Mai* ‖ Erithea *Mai* ‖ 12 cliventibus *N* ‖ 19 declinationisb; *N* ‖ 31 non] *fort.* ut, facile *coni. Mai.*

masculino, cum hoc ueteres nec habuerint in usu nec omnino audierint. nulla enim ratione defendi potest, quod sola tantum consuetudine obtentum est, sed hic mos modo in toto pene terrarum orbe ualet, ut relictis rationibus ueritatis sola consuetudo pro uero teneatur. sed ne longum facies sermonis fundamentum, caelum aput ueteres neutraliter nubium globum significat, qui solem lunam stellasque caelare solet, et habet in plurali numero *caela* Sufphonia Hebreo scribente *tenebrosa caelant caela caeli claraque consurgunt sidera. caeli* autem summi habebunt in singulari nominatiuo *caelus* masculino genere; sicut et noster Cicero canit *caelus ille eleuatus uisu carnalium caret.* qui caelus, quia a celsitudine diriuatur, aspiratione dignus erit: at *celum* quod de *celando* dicitur, diptongicam habere non poterit dignitatem. omne ergo nomen uno semper genere potietur et numquam in aliud ex alio transibit. denique et in hoc errant, quod *sibilus sibila*, *tartarus tartara* dici duplici et ut ita dicam dubio posse genere nostrorum plurimi arbitrantur. nam *sibilus* aëris erit uel serpentis uel foliorum, et habet in plurali numero *sibili sibilorum*, et reliquos omnes cassus. at *sibilum* neutraliter hominis dicendum est, quod trifario solummodo cassu contentum est ut *sibila sibila sibila*, reliquis numquam in usu habitis. sic etiam cum dicitur *tartarus*, omnis locus generaliter fragosus ac dificilis aditu, masculino genere pluraliter dicentur *tartari*, et reliqui solito more cassus: *tartarum* autem neutrale, quod solius inferni est, in plurali numero habet *tartara tartara tartara* reliquis nondum receptis. sed hoc fine cludenda epistola est.

---

4 urbe *N* ‖ 12 caelum *N* ‖ 20 roris *N corr. Mai* ‖ 22 ad *N* ‖ 25 habetis *N* ‖ 27 addita *N* ‖ 29 habet (e *ex* i) *N* ‖ 30 nodum *N* ‖ 31 cuidenda *N* ‖ est] expt *N*.

II. DE PRONOMINE.

Nisi forsitan nostrum opus claudicare putaretur, si non etiam pronomini sua epistola fuisset reddita, et tibi desiderii tui aliqua portio subtrahi uideretur, uelim quidem de pronomine magis conticiscere quam aliquid dicere, praesertim cum tam multi de hac orationis parte multa et clara uel opuscula propria uel ceterorum operum loca haec eadem occupata descripserint, sed et ego ipse in epitomis ter quinis numero proprium pronomini indixerim opusculum. uerumtamen ne in illud Glengi incedam, quod cuidam conflictum fugienti dicere fidenter ausus est *gurgo* inquit *fugax fambulo dignus est,* pauca tibi tui negotii necessaria de pronomine profabulor.

Primum in ordine pronomen finitum est *ego,* ⟨de quo⟩ tam multi innumeras uentilabant quaestiones, inscrutantes quomodo et qua ratione tam desimilibus literis idem pronomen conpositum sit, ut dicatur *ego mei*, quod pleri iurgium ita docte sedare uolebant, ut adfirmarent *ego* inter monoptota debere semper adscribi, ut in omni numero genere et cassu *ego* singulariter diceretur. Terrentius *ego* inter defectiua credidit iudicandum, ut scilicet excepto solo nominatiuo nullum cassum haberet. utrique tamen concordi hortamine definitoque edicto dicebant pro *ego mius* accipiendum

---

13. *Exc. Bern. p. 195, 2:* Primum . . . de quo tam . . ventilabant quaestiones quomodo . . . . dissimilibus litteris id est . . . quodque iurgium ita doctores . . . ut in nominum nostro . . . definito . . . si ita cur . . . littera servatur ordo///sic . . . non dubitantur esse . . . ut sit rite . . . . receperunt . . . plurali . . . retullissem — grande — extrimum (*corr. m. 2*) quae secundum — vel suorum quod — scribitur.

INCIPIT SECUNDA DE PRONOMINE ‖ 3 subtrai *N* ‖ 3 f. t inquidem *N* ‖ 4 magi *N* ‖ 7 descripserit *N* ‖ 8 ephethomis *N* ‖ 11 fabulo *N at cf. Aldhelm. p. 95 (ed. Giles)* ‖ 13 f. de quo *ex B supplevi* ‖ 14 innumeris *N* ‖ ventilant *N* ‖ 16 pronominū *N* ‖ 17 docte] *fort.*=docti ‖ 21 nomine *N* ‖ 23 difinitoque *N* ‖ m*ius (e *eras.*) *N*.

esse et sic declinandum *mius mei* uel *mis mihi me o a me*. quibus Galbungi auditores e diuerso resistentes dicebant *si ita est, cur non etiam plurali numero litterarum seruatur ordo, sed sic declinatur nos nostrum?* alioquin multa admodum sunt, quae cum literarum ordinem ⟨non⟩ seruent, sensu tamen sententiaque conuenientia esse non dubitantur. simili ergo modo defendendum est hoc pronomen rite ut sit declinandum, sicut plurimi reciperunt *ego mei* et pluraliter *nos nostrum*.

Quam quaestionem cum ad meum Aeneam rettulissem, ac diutina diei gande de hac eadem multa uoluerimus, ad extremum ita intulit, quod secundum Galbungi suorumque sententiam *mius mei mihi* rectissime scribitur. uerum *ego* sicut *nequam* et cetera declinamenta per omnes cassus unam tantum habere declinationem multa auctorum lectione indubitabilium credere conpellimur Seruilio scribente: *agrum ego rapuerunt*, hoc est dicere *mei agrum rapuerunt*. et iterum Galbungus quidam ueteranus in Indiae partibus constitutus, in clausula cuiusdam sui operis sic fatur: *num ego debitam, fili, fraudabis mercedem? ego* pro *mihi* posuit. Virgilius quoque Assianus in quarto dispositionum in genesin hominis libro sic infit: *quis ego condidit, ut sic essem?* hoc dicit: *quis me condidit?* Sarbon quoque pater Glengi in Rigadis re-

---

5. *Exc. Bern. p. 194, 28:* Verum ego . . . . agrum mei rapuerunt (*ad hunc locum Petrus Daniel haec margini adscripsit:* In lib. Aurati sic habetur: Fuerunt quidam qui voluerunt scribere ego pronomen inter pronomina ut pro omni casu acciperetur sicut fas nefas nequam quidam pro ego mius dicebant nominativo mei genetivo Servilio teste: agrum ego rapuerunt, hoc est dicere: agrum mei pro genitivo; Virgilius quoque Asianus: quis ego condidit ut sic essem pro quis me).

---

3 sita *N* ‖ 6 non *add.* ‖ 8 promen *N* ‖ trite *N* ‖ 12 di^{u}tina, ac *N* ‖ 13 ita ita *N* ‖ 14 meus (e *ex* i) *N* ‖ 20 india *N* ‖ 21 constitutis (i *ex corr.*) *N* ‖ 22 dubitam *N* ‖ 23 posui *N* ‖ 26 Glingi *N*.

ginae cantico: *digna ab ego laudari carmento mirabili* hoc est *a me.* et ne pluralem quis *ego* habere uideatur negare, exempla passim inuenta ponemus. Latomius condiscens meus in quodam quereloso carmine sic fatus est: *ego quid simus acturi, quibus agri sunt direpti? ego* hic pro *nos* positum est. Fassica quoque femina tam sapiens et tam scolastica, ut nomen eius usque in diem quo orbis erit certe sine dubiis celebretur, hoc inter cetera usa est exemplo: *patres ego tradiderunt omnia quibus utimur peritiae instrumenta*, hoc dicere mihi uidetur *nobis tradiderunt patres.* Sarricius quoque Ciceronis pater: *quid* inquid *ego uita carpitur?* hoc est dicere *nostrum uel nostri uita.* sed de his satis ista sufficiant, nam et de ceteris eadem possunt intellegi.

Uerum Galbungus et Terrentius quattuordecim diebus totidemque noctibus in contentione mansisse refferuntur tali, ut si *ego* uocatiuum cassum haberet aut non haberet, ex omnibus doctorum ueterum traditionibus approbarent. Terrentius rennuebat uocatiuum cassum *ego* habere, qui cassus uocatiuus secundae semper personae adiungi debet, *ego* autem ad primam personam semper pertinebit. Galbungus etiam huic pronomini uocatiuum cassum accidere posse adfirmauit, in eo praecipue loco, ubi sub interrogationis modo uerbum primae personae haberetur, ut si dicas *o egone recte feci uel dixi?* sed hic uocatiuus id est *ego* absque *o* et *ne* adiumento circumpositorum exstare non potest. haec cum ad Aeneam quaestio me internuntio refferretur, ita eam uerissime euentilauit, ut quia *ego* primae personae nomen est, et uerbum primae personae imperatiuum modum non habet, cui accusatiuus cassus semper annectitur, tunc tantummodo hoc pronomen uocatiuum cassum retineret, cum sub interrogationis modo dice-

---

1 laudar *N* ‖ 5 $\overset{a}{e}$gri *N* ‖ 7 tam] tum *N* ‖ 8 *fort.* certus ‖ duduſ *N* ‖ 14 easdem *N* ‖ 23 Ganbungus *N* ‖ 28 etare *N* ‖ 29 refferetur *N*.

retur *o egone recte feci uel locutus sum?* plurali tamen numero uocatiuum cassum inueniri, in dubium nulli uel contendentium parti uenire potest, ut *nos o a nobis,* praesertim cum imperatiuus modus etiam primae personae plurali numero flecti soleat. cum enim dicis *nos dicamus, nos* hoc loco uocatiuus cassus esse potest, licet et nominatiuus esse non negetur. sed de hoc pronomine satis sit dictum.

Hoc tamen pronomen conpossitiones duas recipit, uel cum ipsum illum duplicatur ut *egoego,* uel cum *met* syllabam recipiet ut *egomet:* sic *tutu, tumet, sese, semet.* est et quaedam quaestio in pronominibus difficilis et solutionem satis indiga: nam cum dicimus *meus tuus suus* et in plurali numero *noster uester,* quaeritur quam tertiam personam huc ponere debeamus? negant quidam tertiam personam in hoc loco sumi penitus oportere. nonnulli pro quodam solatio scribentium ac legentium tertiam personam illam, quam in singulari numero posueramus, id est *suus,* communem esse diffiniunt, ut dicant sic: *meus tuus suus noster uester suus,* quibus nec credere nec omnino discredere licenter audemus, maxime cum nullam rationem hoc loco inueniant, qua seruant tertiam personam nec iterum resumi inreprehensibiliter posse uel debere.

---

9. *Ars an. Bern. p. 140, 15:* Item Virgilius iterum de pronominibus conpositis dixit: ego pronomen finitum conpositiones duas recipit . . . syllabam recipit. 12 *Ars an. Bern. p. 137, 27:* Sed hic aliqua questio oritur, ut Virgilius Maro dixit: cum dicimus meus tuus suus noster vester queritur . . hic ponere debemus plurali numero. nulla enim ratio in hoc loco invenitur, qua tertiam personam iterum resumi inreprehensibiliter posse vel debere quis dicat nonnulli tamen pro quodam solatio scribentium ad legentium . . quam in singulari numero posueram, id est suus communem esse definiunt inter singularem et pluralem numerum ut . . . suus.

---

9 recepit *N* ‖ 10 f. cum et *N* ‖ 14 meas *N* ‖ 18 f. quam in singulari numero *ex arte an. Bern. recepi,* p quā p̄lim *N* ‖ 19 posueramur *N.*

Est pronomen, de quo dubitatio magna habetur, utrum finitum an infinitum sit ut *iste.* nonnulli etenim infinitum esse cum quadam diffensionis suae auctoritate hortantur ut *ego iste, tu iste, ille iste;* quod tamen in nostris lectionibus non tam prompte nec parate in usu habitum repperimus. uno etenim tantummodo in loco hoc legi, cum Cato dixerit *ego iste qui locutus sum,* quod utrum recte an secus posuerit, non est iudicii mei decernere aut definire, cum tam multa sit et copiosa latinitatis totius regio et ut ita dicam pelagus inmensum, ut discerni omnino diuersitates ipsius et nouae adinuentiones et incognitae, ut putantur, a nemine ad liquidum possint.

Sunt qui putant pronomen *alium* genetiuum casum habere, quod putatiue potius quam rationabiliter usurpatum credendum est. nonnulli enim ita declinandum rentur hoc pronomen: *alius alius ali.* multi etiam ita declinant: *alius ali alio.* nonnulli commentabantur *alius alis* siue *alionis.* sed haec omnia ex nulla certa auctoritate poterunt adprobari: neque enim Ciceronis, Donis, Catonis, Uirgili Assiani aut illius Troiani aut Galbungi uel Terrenti aut alicuius ceterorum, qui de artibus multa opera fecerunt compte et pulcherrime scripserunt, dicta depromere ad firmandum hunc cassum ualebunt. de hoc ergo pronomine ista sententia seruanda est, quod genetiuum cassum habere non potest.

Sunt pronomina de quibus ambigitur utrum pronomina an aduerbia intellegi debeant ut *eccum ellum.* sunt pronomina quibus declinatio affectatiua uel commutatiua asseritur ut *cuius cui cuio.* scio et *cuia cuiae* et *cuium cui.* sed haec declinatio non ad auctoritatem

---

4 ortantur *N* ‖ 5 promte *N* ‖ 6 habetum *N* ‖ 10 negio *N* ‖ 11 pylagus *N* ‖ 12 nolle *N*, multae *Mai* ‖ 15 pronominalium *N* ‖ 19 non alio nulli *N corr. Mai* ‖ 22 troeani *N corr. Mai* ‖ 24 et ad *N* ‖ 31 commutatitia *N*.

refferenda est. est etiam pronomen secundum utrumque numerum per quattuor cassus declinandum, duos scilicet nominatiuos cassus et singularem et pluralem, duos aeque accusatiuos ut *nostras nostrates, cuias cuiates.* sed ut haec eadem ueracia esse exemplis adprobemus, Donatus in quodam carmine ita conposuit dicens:

nostras omnis familia,
nostrates quoque pecora
euadant inminentia
hostilium pericula.

Gabritius quoque *nostrates* inquid *salutate fratres, quia et nostrates uos undique salutant.* Terrentius quoque in quarto dispositionum grammaticarum libro tale prohemium edidit: *cuias gens et cuiates populi litteris tam prompte dediti sunt quam Tusci, quorum natura fertur ab infantiae annis sapientiae studere soli et nihil aliud amare quam semper philosophare?*

Sunt pronomina quae prompta et cognita esse uidentur, sed in aliis cassibus deficere putantur ut *solus, totus, alter alterius.* sed si quis sese omnibus latinitatis lectionibus intendat, manifeste inueniet omnes cassus horum pronominum rite declinari ut *solus solius soli solum a solo*, et pluraliter *soli solorum solis solos a solis.* quamquam nonnulli genetiuum cassum pluralis numeri in pronominibus non recipiant *solorum totorum alterorum*, uerumtamen legere me nec raro nec in incertis auctoribus memini hos casus trite

---

1. *Ars an. Bern. p. 136, 13:* Item Virgilius de his pronominibus dixit: sunt pronomina secundum utrumque numerum, quae per quattuor casus declinantur, ut cuias cuiatis et nominativo plurali cuiates et cuiatia et accusativo plurali cuiates; sic etiam nostras nostratis et nostrates nostrates. 7. *Ib. p. 136, 18:* nostras . . . evadent ostilium . . . Garrinus quoque gramaticus incit nostrates salutate . . vos salutant tertius . . cui agens . . qua prumpte . . ab infantia usque ad canitiam sapientie soli studere . . philosophale (*corr.* ali).

---

3 nominativus *N* ‖ 4 cuius *N* ‖ 5 veratia *N* ‖ 9 eadant *N* ‖ 12 quid *N* ‖ nos *N* ‖ 22 site *N*.

et plane declinatos: sicut in Quintiliano legi, qui erat computarius dierum et mensuum et lunae et solis *totorum* inquit *mensium quibus in sese reciproca successione reuoluitur annus, supputatio perdifficilis est et intellectu egens diligenti.* et infra: *solorum* inquit *industriorum uirorum bella quis narrabit?*

Sunt etiam qui *plures* aestimant in pronominibus accipiendum, quorum opinioni nec multum defidimus nec nimium fauemus. sed quae incedit quaestionem prout potuerimus explicare temptabimus. multi *pluribus* singularem numerum negant inueniri posse, sed sic declinari: *plures plurum pluribus.* requirendum sicque est, si haec pronomina sunt, quare comparationis gradus a multis recipere dicuntur, cum pronomen comparationem habere non potest, maxime cum *pluriores* a quibusdam scribantur, quod comparatiuo gradu dicendum est. unde manifestum est haec nomina magis adiectiua esse quam pronomina, praesertim cum etiam superlatiuum gradum habere dicantur ut *plurimi.* sed numerus singularis in hiis nominibus non facile inuenitur, nisi in neutrali genere, dicatur enim *plus.* praeter quod nominatiuo cassu dictum singularis numeri flexio deficit. quidam dicunt *plus* ad tria genera pertinere, quod non mihi uidetur esse usitatum.

De pronomine quidem satis fuisse aestimarem, nisi quia plures ex nobis quaestiones uolunt iactare, quid inter *illice, istice,* qualiter articulata a pronominibus distant, quare ipsa articula sic uocantur. *ille,* ut ferunt, famosi intellectus siue in bonam siue in contrariam accipitur partem, sicuti Aeneas rethorum et grammaticorum poetarumque peritissimus doctor, Aeneam

---

1. *Clem. exc. 29*[b]: In Quintiliano sonorum (*sic*) et totorum inveniuntur. ait enim ita solorum industriorum quis n. b. item q erat inquit cōpotarius dierum et totorum mensium.

---

1 Quintiniano *N* ‖ 5 agens *N* (*an ex* aegens?) *corr. Mai* ‖ 8 accipendos *N* ‖ 9 quae *N* ‖ 12 f. sique *N*, siquidem *Mai* ‖ 16 cumparativo *N* ‖ 18 adiecta *N* ‖ *post* pronomina, ēē *N* ‖ 23 defecit *N*.

Troiae bellatorem laudans *felix* inquit *ille Aeneas qui decies uictor Troia fugit incensa atque in Indiam pergens quinque continuis proelians annis uitam bellando feliciter finiuit.* in malam etiam partem quod *ille* accipiatur, manifestum est ex ipsis Isceni cuiusdam Affricani sermonibus, quibus uituperat Donatum quendam auarum uirum: *quid faciet* inquid *ille Donatus auarus in propriis, cupidus in alienis, fur uorax?* huic, quod subostendit, licet alio itinere, uolumus edocere inter *cupidum* et *auarum* quid intersit; *cupidus* namque est qui cupit semper augere; *auarus* autem qui congregata retentans nulli largitur. *iste* cuiuscumque communis ac uilioris licet habetur personae.

De articulis autem nonnullorum diuersa sententia est; tradunt enim quidam ob id aut articulata iudicari, quia cum ipsis nominibus una flectuntur ut *hic homo, huius hominis.* quod si ita est, eligant utrum omnia pronomina articula uocent, quia in declinatione cuncta nominibus ipsis adherere possunt, an uero nullum ex articulis excepto *hic* in articulum recipiatur, quia cetera possunt semotim declinari, praesertim cum et *hic* separatim sepe auscultemus. ista sunt *hic is quis qui tu se*, licet se nominatiuum cassum careat. unde et mihi uerius uidetur, quod nostri adserunt, omne pronomen monosyllabe articulum dici, quod maxime Cicero adsentitur. articulum manifeste diminutiuum est deante, unde et multis uidetur tunc articulum dici, quando monosyllabe fuerit ut *hic quis is*, et hoc figurae simplicis; cum autem compositum fuerit, ⟨pronomen⟩ ut *quisque, idem, hicce.* haec de articulis.

Pro dolor! sane et omni miseratione dignum est, quod multi haec articula secundum ordinem corruperunt: nam quae subiunctiua esse debuerunt, praepositiua fe-

1 troeae *N* ‖ 2 qui] quin *N* ‖ incensace *N* ‖ 3 contenuis *N* ‖ 6 donativum *N* ‖ 12 commonis *N* ‖ 14 anticulis *N* ‖ 15 iud^{ca}eri *N* ‖ 18 pronomine *N* ‖ 22 scultemus *N* ‖ 25 mono dissyllabae *N* ‖ 29 cumpositum *N* ‖ pronomen *add. Mai.*

cere: et econtrario quae praeponi oportuerat, inlegittime postponuntur secundum Gallienum in quadam epistola scribentem: *sciat hic in sese uindicatum.* debuit enim dicere *hic sciat.* Rectium quoque prauissime scribens ita affatus est: *is erat uir ualde bonus et maxime prudens.* oportuit eum, si cerebri sui compos fuisset, ita conponere *erat is ualde bonus uir.* hoc in pronominibus fecere, quod etiam in copulatiuis contrario modo sepe posuerint, quorum ordinem corrumpentes *que* copulatiuam coniunctionem proponentes *et* ordine postposuerint: sicut quidam Gallus noster quidem babtizatus contra gentes agens *adorant* inquid *quidem solemque lunam,* cum debuisset dicere *adorant solem lunamque.* Terrentius quoque Terrentii filius contraria uice posuit *uiri mulieres et,* debuit enim manifeste dicere *uiri et mulieres.*

Multa habui huiusmodi quae disserere possim, nisi quia perlongum est omnia perscrutari. sicut enim quis uiatorum uia proposita gradiens, si alia semita declinare uoluerit, in non paruas itineris sui incurrit moras, praecipue si festinare proposuerit, ita et qui scribendi officio se dedunt, si operis arrepti iter ingressi alia inter scripta properant, multam in opere suo conperendinationem necesse habebunt incidere in tantum, ut multis interiectionibus occupati, quam potissime uiam gradiantur, a nonnullis incipiat ignorari. unde et lectoribus multis nasci uideam fastidium, dum longis scribendi circuitibus fatigati cepti sensus iter tandem inueniant. rectissime etenim pedum nomine hominum animi uocantur, qui per campos meditationum sapientiae, siluas quoque difficillimarum quaestionum iter agentes, festinatione semper inmoderata in tantum ut lasescant die noctuque utuntur tanto desiderio accensi, ut sensum, qui latet uel qui differtur, cito inuenire desiderant.

---

7 eis *N* ‖ 9 quarum *N* ‖ 10 quae *N* ‖ proponentes] praeponentes *Mai* ‖ 11 ꝑposuerit *N* ‖ 19 declinari *N* ‖ 22 offitio *N* ‖ 27 multi *N* ‖ 28 tande *N* ‖ 34 di^f^fertur *N*.

Sunt etiam pronomina, quae nonnullis adiecta esse creduntur ut *talis* legatur et *qualis;* quae primae possitionis nomina pronominibus non accidunt, uel ex eo quod adiectorum nominum modo declinantur ut *talis talis qualis qualis,* quae consuetudo pronominibus accidere non solet; declinandi etenim genetiuus cassus pronominum multorum in *ius* syllabam terminatur et nullius in *is.* denique qui pronominum artem scribunt, hac dubitatione sermonis fiduciam praepediente genera inquientes pronominum quod sunt eadem fere sicut et nominum, non audent fidenter dicere, genera pronominum eadem quae et nominum, cum a plerisque doctoribus audiant commune duobus pronominum generibus legittime non haberi, hac causa eisdem adstipulante, quod ex iis praedictis nominibus, quae sunt *talis qualis,* aduerbia nasci euidenter soleant ut *taliter qualiter.* licet enim ex pronominibus aduerbia uenire dicantur ut *meatim tuatim suatim nostratim uestratim*, tamen nisi adiectis nominibus aduerbia in *ter* syllabam latine exire rite posse negantur. est et aliam causam, qua haec nomina adiecta potius quam pronomina censeantur, quia neutrale nomen in *e* habent ut *tale quale.* de hiis pronominibus uel nominibus talia dicta sint.

Alia sunt pronomina, quae geminata uocantur ut *quis qui, quae qua, quod quid:* unde et in ablatiuo cassu habemus *a quo* uel *a qui*, *a qua* uel *a qui*, *a quibus* uel *a quis.* quibusdam tamen uisum est *qui* alia declinatione potiri, ut tribus tamen uicibus flecteretur nominatiuo utriusque numeri et ablatiuo totidem utriusque numeri. nonnulli contendunt *qui* omni generi quoaptari posse, quippe cum in ablatiuo dicamus *a qui uiro*, *a*

30. *Exc. Bern. 195, 21:* Nonnulli contendunt — dicam — viro vel — a qui muliere dici deberet — mulierum qui nominis — huiusmodi.

2 talitas *N corr. Mai* ‖ 7 multarum *N* ‖ 10 quot *N* ‖ 14 haec *N* ‖ 19 adverbia inter *N* ‖ 25 quotquid *N* ‖ 27 quibusdam] quibus *N*, aliquibus *Mai* ‖ 31 a qui (i *ex* a) *N*.

qui muliere, a qui opere: siue horum sententia stare debet, *qui* per omnem numerum omnemque cassum monoptota quadam declinatione fruetur, ut *qui uir, qui uiri, qui uiro, qui uirum; qui mulier, qui mulieris* et *qui mulieres, qui mulierum; qui nomen, qui nominis, qui nomina, qui nominum* et cetera huiusmodi. quidam separatim utrumque pronomen flecti conantur et sic habent: *quis, quuius, quui, quem, a quo; qui, quorum, quibus, quos, a quibus.* alia uice *qui, quius, quium, o, a qui* et in plurali numero duo *ii* ponuntur, ut *quii quium, quiis, quios, o, a quiis.* sic et *quae, cuius, cui* (qui duo cassus per *c* propter discretionem harum declinationum non secus ponuntur) *quam, o, a qua:* et pluraliter *quae, quarum, quibus, quas, a quibus.* altera uice *qua* et in genetiuo per duo *ee quaeae, quaeae, quaeam, a quaea* uel *a qui, quaeae, quaearum, quis, quaeas, a quiis:* et neutraliter *quod, quuius, quui, quod, o, a quo, quae, quorum, quibus, quae, o, a quibus.* altera uice *quid, quius, quii, quid, o, a qui:* et pluraliter *quaeae, quaeeorum* uel *quium*, ut melius uidetur, *quis, quaeae, ⟨quibus⟩, o, a quibus.*

Haec tibi, diacone sanctissime, de pronominis ratione breuiter dicta oportunum sibi petunt finem.

III. DE UERBO.

Antequam ad uerbi explanationem manum mittimus, super qua re in epitomis pridem breuellas licet, uarias tamen addidimus, respondendum reor hiis, qui nos profano et canino ore latrant ac lacerant dicentes nos in omnibus artibus contradicos uideri nobis inuicem, cum id quod alius adfirmat, alius destruere uideatur;

1 mulieri *N* ‖ 10 qui *N* ‖ 11 quis *N* ‖ cuius] quius *N* ‖ 12 discretionem ēē *N* ‖ 15 quịa *N* ‖ 16 quaeae] quaeea *N* ‖ quea *N* ‖ quaeae quaeea queeam a quea *N* ‖ 16 f. quaeanum quis queas *N* ‖ 21 quibus *add. Mai* ‖ EXPLICIT SECUNDA DE PRONOMINE. INCIPIT TERTIA DE VERBO *N* ‖ 24 adverbii *N* ‖ 25 ęphitomis *N* ‖ 26 varias] tuar *N*, tutas-regulas *Mai* ‖ 29 adfirmant alios *N*.

nescientes quod latinitas tanta sit et tam profunda, ut multimodis <et> uarifariis explicare sensibus necesse sit. quis enim latinitatem sensatus putet tam angustam haberi tamque artatam, ut unumquodque uerbum uno tantum fario unoque sensu contentum esse uideatur, praesertim cum latinitatis ipsius genera duodecim numero habeantur, et unumquodque genus multas in sese conplectatur artes.

Unusquisque igitur legentium sanoque scrutantium sensu (si tamen liuoris nullo torquetur morbo; nihil enim liuens sanum sentire potest, qui dum aliis inuideat, semet ipsum aperto quidem ueritatis lumine fraudat) omnis inquam lector subtili studens animo multimodis latini sermonis uias intentare consideret inprimis ipsius orationis uim atque naturam, si tamen pro subtilitate atque habundantia considerari a quoquam recte queat. deinde multas esse sicat causas, ob quas singulorum inmotatio uerborum fieri soleat: nunc enim necessitatibus, nunc discretionibus personarum, nunc metrorum conpositionibus, nunc eloquutionum ornatibus omnis oratio seruiat necesse est. si quis ergo haec e medio tollere potuerit, quod tamen fieri omnino non potest, hic ualebit in omni latinitate unam eandemque uiam, consuetudinem ac sententiam semper astruere seruandam. sicut enim uia quidem regia et publica una est, quae ad metropolitanam ducat urbem, multas tamen ex se procedentes habet semitulas, quae quidem ipsae ad eandem perueniunt urbem (nam qui duo quolibet unum iter ingressi fuerint, et unus eorum per latam et publicam uiam pergere distinauerit, alter uero semitulam quasi conpendiosiorem gradi malluerit, nihilominus tamen in eadem urbe conueniunt), ita etiam

---

2 multis modis fanisfaris *N* ‖ 4 tamque] quamque *N* ‖ uno (o *ex* ū) *N* ‖ 13 omnes *N* ‖ 16 quoquem *N* ‖ 19 discretionibus (r *ex* o) *N* ‖ 20 cūpositionibus *N* ‖ 21 servat *N*, serviat *Mai* ‖ 27 semittulas *N* ‖ 28 ipsa *N* ‖ 28 qui *N*, si *Mai* ‖ 31 conpendiorē (si *supra*) *N* ‖ 32 urbem *N*.

haec de qua tractamus latinitas, una quidem lingua in proprietate sua consistit, multas tamen immo pene tam innumerabiles sententias et orationes habet, quibus diuerso quidem sermonis tramite, unius tamen linguae ueritas adprobatur.

Haec autem ideo diximus, quia cum omnes orationis partes nonnullas apud plerosque dissonantias habeant, multo tamen maiorem in uerbo difficillimarum quaestionum siluam ac dissonantiarum deuia inueniuntur. unde et multa super uerbi explanatione concilia apud Romanos habita esse conperimus, quibus multi et famosissimi praefuere uiri, Iulianum dico et Terrentium, Galbungum quoque et Glengum, et duos Gregorios, Regulum, et Reginum Cornilium, uirum satis eloquentem, graecae et hebreicae linguae promptissimum interpretem, cuius in latino sermone fulgor ingenii tantus erat, ut nihil obscurum relinquere uideatur. qui me quoque et duos filios Iuliani, Donatum grammaticum et Donem prius rethorem simul et grammaticum, postea fidelem modo presbiterum, ad se uenientes benigne ac libentissime suscipiens docuit pleno rethoricam mense artem et alio poeticam et de reliquis grammaticam, et ita anno in conuicto ipsius scolari diei noctisque usu transacto quasi culmen quoddam, omni discipulatui nostro quo ad magisterium summum perueniremus, exiguam licet nostra pro mediocritate attigimus partem. quem cum super uerbi statu interrogaremus, utrum uno eodemque modo idem status seruari possit, hoc nobis responsum summa cum exultatione dedit, quia uerbum simile esse debet regi, cuius animi status multi et diuersi sunt: non enim in sedatu et bello uno modo regnat neque in gaudio et tristitia, aliquoties enim rigidum esse, aliquoties

---

2 penae *N* ‖ 4 sermoni *N* ‖ 7 dissonentias *N* ‖ 13 galbulqueque *N* ‖ 14 Gregorius *N* ‖ 19 cͣę donem *N* ‖ 26 exigua *N* ‖ 28 unum *N* ‖ 31 anni *N corr. Mai* ‖ 33 rigidum (i_1 *ex* e) *N*.

mitem, modo fortitudinem regiae potestatis ostendere, modo clementiam et infirmam quodammodo proferre lenitatem. simili etiam modo uerbum multos in sese continet status: nunc enim fortitudinem infirmis largitur, nunc fortibus aufert firmitatem. haec Cornilius, cuius sententias infra subiciemus, cum ipsius uerbi expositionem coeperimus indagari. sed nunc iam praemissa praefaciuncula, quasi quodam apologitico aduersus aduersarios defensi scuto, ad ipsum uerbum stili extendamus manus.

Uerbum pars quidem orationis usitato pene ab omnibus modo et intellegitur et uocatur; a plerisque tamen doctoribus non pars orationis, sed XII partes haberi creduntur; quas per numerum explicare, quia proferre coepimus, necesse habemus. prima pars uerbi, status; secunda, formatio; tertia, ordinatio; quarta, moderatio; quinta, subfiguratio; sexta, adnumeratio; septima, inmotatio; octaua, indagatio; nona, adfirmatio; decima, inchogatio; undecima, praelatio; duodecima, declinatio. has XII partes Cornilius supra dictus Galbungusque nobis plenissime atque explananter edisseruerunt. Terrentius contra quos tauri ceu fronte corniata boans ac resistens dicebat uerbum nonnisi unam solam orationis tenere partem. quod quidem in ipsarum partium, quae octo sunt, numero uerum esse nouerimus; uerum quia uerbum multimodis ac multifarias habet sententias, Terrentium non oportuit contraire doctoribus has XII partes uerbo adscribentibus, quas nisi legittime adprobauerunt, tunc reprehendendi sunt ac discerpendi.

Status igitur uerbi hic est, quod omnis dictio atque ratio uel sententia usque ad uerbi locutionem differtur et quodammodo mutificatur. sicut usque ad regis sententiam auctoritatemque nulla populus prope uti potest, nihil loquela, nihil numerositas consiliumque proficit, ita etiam uniuersae orationis partes, licet numerosae

---

3 multus *N* ‖ 9 adversarius *N* ‖ scutū *N* ‖ 33 *fort.* nullificatur.

sint et clarae, nisi tamen uerbum adfuerit, infirmantur et nullificantur. unde et status uerbi a nonnullis uirtus nuncupatur. quod uerissimum est, quia et testimonii uirtus in indicatiuo uel imperatiuo uel maxime traditur modo, qui duo in uerbi oratione firmissimi dicuntur modi. quidam statum uerbi hunc esse dicunt, cum solum uerbum sine ullo alterius partis orationis adiumento edicitur ut est *lego* uel *dico* uel *dixi*. quod si est, ubi uirtus apparebit, si agere uerbum uisum non fuerit? uirtus enim uerbi actiui non in hoc tantum agnoscitur, quod ipsum uerbum in omni oratione primum loquatur, uerum etiam cum actiuo hereat cassui.

De hoc statu librum eligantissimum supra dictus Cornilius edidit, quem si uolueritis legere, in promptu habetis. ex quo unum tantum sumam uerbum, immo ex uerbo capitulum, in quo status uerbi euidenter appareat. *quare* ait *status dicatur*, *intellege: quia in primis praeposterata licet inscriptione dictionum frontibus uerbum statuitur. unde errant hii, qui statum uerbi ideo appellandum putant*, *quia uerbum per ordinem declinatur: cum enim dicis statum*, *non ex alio modo, praeter quam stat uel statuatur*, *intellegi debet. unde et super statu hominis hoc dicimus*, *quod homo in eo quod coeperit*, *perseueranter stare uideatur*. sicut et Origines Africanus in quodam uolumine super statu hominis edito sic fatus est: *hominis* inquiens *status si in cepto permaneat*, *nihil instabilitatis habebit*, *sed inmotabilis quodammodo et aeternus aestimabitur*.

Hunc Originem cum Romani legerent (fidelis nisi quia gentilis erat) inter fidelium libros suscipiendum decreuerunt. hunc namque morem ex apostolicorum auctoritate uirorum Romana tenuit ac seruauit ecclesia, ut christianorum libri philosophorum repositi a gentilium scriptis haberentur. cum enim necesse haberent homines in liberalibus saecularis litteraturae

---

8 f. quodsi ubi est *N* ‖ 25 Originis *N* ‖ 29 fideles *N* ‖ 33 sepositi *Maius in prima editione.*

studiis nati educatique, ut sapientiae ipsius consuetudinem fideles adhuc retinerent, uidentes ecclesiastici doctores non potuisse eos ab hac quam coeperant intentione deuelli, simul etiam quia maxima ex parte eloquentes uiri ad conponenda ornandaque ⟨scripta⟩ essent celestis et diuinae sapientiae profuturi, si conuersi ad Dominum et in sua eloquentia permanentes praua ad recta studia uerterent, hoc consultissime statuerunt, ut duabus librariis conpositis, una fidelium philosophorum libros et altera gentilium scripta contineret, ne fidelibus infidelia conmiscentes nulla discretio inter munda fieret et inmunda, ut si quis uellet gentilis legere, semota haberet. sed haec de hiis satis sint.

Nunc de formatione uerbi, quam secundam diximus partem, pauca fatenda sunt. formatio est qua in formas uerba censeamus inclinanda. formae autem usitate quattuor esse dicuntur: sed mihi esse uidetur contrarium, si forma dicatur illa declinationis totius perfectio, cum forma non ad declinationem, sed ad quandam similitudinis diriuatiuae imaginationem pertinere credenda est. formae ergo sunt euidentes atque usitatae, quarum prima frequentatiua nominatur; quod in Galbungi scola sumi non erat solitum, sed magis adiectiuam dicere consuerunt, dicentes eam non literis modo, uerum etiam sensibus adiciendam esse. quidam non adiectiuam sed accumulatiuam uocitarunt: cum enim dicis *uictito*, hoc intellegi das, quasi id dixeris *magis ac magis uinco*. sunt qui frequentatiua forma sic utuntur, si idem uerbum iterato scribere uoluerunt ut *uinco uinco:* quod quidam turpe putantes, si utrumque uerbum integrum scribant, foede tamen scribendi hoc moderantur modo dicentes *uincinco* et in praete-

---

1 edocatique *N* ‖ 5 scripta *om.* *N* ‖ 8 prava et *N* ‖ 9 librariis *Mai*, libris *N* ‖ 11 infidelio *N* ‖ 12 $\overset{\text{in}}{\text{munda}}$ *N* ‖ 13 gentilis] gentilia *corr.* *Mai* ‖ semotu *N* ‖ 17 inclinenda *N* ‖ 20 formae *N* ‖ 24 silitum *N*.

rito *uicici;* et sic *dicico* et *dixixi*, *legego* et *legegi:* quod etiam in primae coniugationis commentatiuo licet modo uerbis conantur astruere ut pro *clamito* et *uocito* habeant *clamamo* et *uocaco*, et sic secundum praeteritum tempus *clamamaui* et *uocacaui*. quod quia nulla ueritate subnixum atque suffultum est, non ad auctoritatem sed ad ambiguitatem scribendum est.

Solent tamen nostri pene omnes in suis scriptis et saepe uerba conserere, quae uitioso consuetu tam a ueteribus quam etiam a recentibus scriptoribus inserta sunt, multas ut reor ob causas: siue enim propter ipsam glifiam, ut scilicet lectores inpediant; siue ut ueniabilius eos excussem propter difficultatis pansuram, uel certe ut hac difficultate audientium ac legentium animos incitent. et hoc modo cum a doctissimis nostri temporis magistris haec usurpata sunt, non solum a praesentibus scriptoribus uelut ad indubitatam auctoritatem, uerum etiam a posteris suscipientur. sicut in libro Falangis cuiusdam Lacedaemonici uiri lectum est *scripsero;* quod ad primae coniugationis uerbum pertinere a nonnullis putatum est, quia scilicet temporis futuri coniunctionem modi indicatiui temporis praesentis loco scriptor inposuit dicens: *haec uobis, amici, quasi populi mei filiis, diligenter emando et scripsero*. neque enim credendum est doctum uirum (aiunt) cum copulatiuam coniunctionem interposuerit, non duo praesentia uerba conaffixisse. unde et multi nostrorum maxime Gallorum hoc uerbum primae coniugationis esse opinantur, ut dicant sepe *scripseraui* et *scripserabo* ac *scripserare* et cetera. sic etiam in quibusdam Gallorum nostrorum scriptis inuenimus *canno*, cum nos *cano* scribere consuemus. denique Bientius quidam epistolarem exercens manum talibus utitur

1 vincici *N* ‖ 13 veni ab illius *N* ‖ 15 animus *N* ‖ 17 indubitam *N* ‖ 18 posteriis *N corr. Mai* ‖ 19 lacedominici *N corr. Mai* ‖ 27 conafecisse *N*, conaffixisse *corr. Hartel* ‖ multorum *N corr. Mai* ‖ 32 hanno *N*.

initiis: *cannenti domino Seneno. cannenti* posuit pro *canenti.*

Inchogatiua forma est quae inchogari quidem, sed non finiri uidetur. quidam non inchogatiuam sed defectiuam uolunt uocari formam, quod scilicet temporibus difficiat; quod et ego quoque magnopere adsentior. quidam tamen hanc formam inchogatiuam non ob hoc dicendam putant, quod temporibus difficiat declinandis, cum sepe repperire se dicant *calesco calui, feruesco feruui, marcesco marcui, liquesco liqui, sarcesco sarcui, tacesco tacui*; sed quoniam praesentis temporis litteralis declinatio a praeterito discrepare uidetur, idcirco inchogatiuam nominari debere censeunt. quibus ex maiorum traditione facillime respondebimus non esse hanc rationem ueram, ut ex hiis uerbis quae inchogatiuae formae sunt, praeterita tempora nasci soleant ut *tacesco tacui.* alioquin haec uerba secundae coniugationis, ⟨de⟩ qua dicturi sumus, quod praeteritum tempus habebunt ut *taceo marceo sarceo ferueo caleo* et cetera, quae procul ⟨dubio⟩ praeteritum tempus habere necesse est. inchogatiua ergo uerba hoc rite dicenda sunt, quae cum declinari praesenti tempore coeperint, praeterito tamen tempore difficere noscuntur.

De his formis uerborum inter Regulum Cappadocum et Sedulum Romanum non minima quaestio habita est, quae usque ad gladiorum pene conflictum peruenit. quindecim namque noctibus totidemque simul diebus insomnes et indapes mansere, tribus militibus utrimque sumptis. Regulus enim has formas uerborum aliis nominibus, aliis quoque intellectibus, aliis etiam quam nos in usu habemus uocitabat rationibus debere intellegi. formam namque frequentatiuam omnibus simul uerbis accedere posse adfirmabat; necnon

---

1 initis *N corr. Mai* ‖ Seneno *N*, Sereno *Mai* ‖ 8 temporis *N* ‖ 13 incogativam *N* ‖ 17 coniugationis] *fort.* essent *add.* ‖ 20 procul] dubio *add. Mai* ‖ 21 inchoa *N* ‖ 26 habeta *N* ‖ 28 indap mansere *N* ‖ militibus] milibus *N* ‖ 29 utrumque *N* ‖ 30 intellectus *N* ‖ 31 nos quam *N corr. Mai.*

etiam inchogatiuam omnibus coniugationibus temporibus uerbis ministrare dicebat ut *calesco calescui*, et in secunda persona *caluisti;* et tali modo in plurali numero *calescuimus caluistis*. dicebat etiam unumquodque uerbum duas habere formas frequentatiuas uel tres ut *lego lecto legito lectito*; et has tres primae coniugationis esse docebat. formam quoque inchogatiuam dualem esse dicebat ut *calesco calisco*, *liquesco liquisco*, *acesco acisco*.

Cui Sedulus Romanus, uir ammodum ingenio acutus atque eloquentia satis floridus, taliter responsum conpositissimum dedit: o uir bone ac mitissime ciuis, noli turbare sedata Romanorum scripta, quae ab ipsa latinitatis constitutione inlessa et inconcussa nunc usque perdurarunt. has etenim uerborum formas suis lineis suoque ordine Romana eloquentissima conposuere scripta, ut forma frequentatiua certis uerbis accedat. si enim omnibus uerbis eandem formam accedere fidenter asserrueris, necesse habebis exempla proferre, quibus sententiae tuae manifestum ostendas probamentum. nulli etenim fas est praeter usitata uerba aliquid eloqui sine exemplo. quis enim sibi uiam orationis finget, quem nulli prius atriuere praecessores? ergo quod dicis tria esse frequentatiuae formae incrementa et inchogatiua bina, planis maiorum approbato exemplis, ut si approbaueris duplicem nobis gratiam conferas: te etenim ueritatis adsertorem monstrabis et nos horum, quae fortasse penitus ignorauimus, expertos facies.

Cui Regulus multa ex ueterum auctoritate praetendens quaedam ex hiis quae dixerat uerissima esse probauit, nonnulla eorum penitus stare non posse, fortissima distructione conuictus est. ex hiis autem, quae uera esse nulli dubitantur, exempli gratia pauca

---

4 etiam *ex* enim *N* ‖ 6 f. congati *N* ‖ 8 duale *N* ‖ dicebat (i *corr. ex* o?) *N* ‖ 14 in°cussa *N* ‖ 18 eundem *N* ‖ asserrueres *N* ‖ 22 pinguę *N*, pandat *Mai* ‖ 25 f. approbatieris *N corr. Mai* ‖ 29 f. praetendaens *N*.

proferemus. frequentatiua inquit forma tres efficientias triaque habet incrementa; primum quod duabus syllabis gaudet, ut *lecto*, quod quidem ex simplici forma paulo obscurius cernitur discrepare: unde et a multis non tam recipitur, quia formam frequentatiuam adserunt sicut literis ita etiam sensu diuersari debere, immo potius accrescere. sed nos sic dicimus, quod hic *legat*, quod est minimum saltim literas dicere, *lectet* autem qui quod legit intellegere incipit; *legitet* uero, qui quod legit intellegit ⟨et⟩ alios legere fecit tradendo in arte scribendi, quae legendi asuetudine didicerit; porro *lectitet*, qui omnino legere non desinet. inchogatiuae autem formae uerba utriusque coniugationis esse possunt, ita tamen ut utraque coniugatio alternum sibi uindicet uerbum. nam cum dicis *florisso*, primae coniugationis esse noscitur ut *florisso florissas;* sic *calisso*, *patisso*, *parisso*. mirantur sane doctores horum in quibus adsumus temporum, quare et quomodo uerbum primae coniugationis non per omnia tempora declinabitur. si enim declinatur, inchogatiuum esse non potest: nam primae coniugationis uerba per omnia tempora exire posse, faciens lectio demonstrat.

De forma uero meditatiua multi ambigunt utrum penitus esse debeat an non, multis negantibus et aliis adfirmantibus. duplici etiam nomine hoc uerbum formae meditatiuae utitur: quidam enim meditatiuam uocant, quasi a meditando; quod mihi diligenter indaganti subobscurum esse semper uidetur. nam cum dicis *uictorio*, nescio quomodo ad meditationem pertineat, quodcumque sensu intellegatur; siue ut nos dicimus *quandoque uincamus*, siue ut quidam *uolo uincere*, meditatio hiic locum non mihi uidetur inuenire. ergo

---

3 exemplici *N corr. Mai* ‖ 8 quod est] est *add.* ‖ minimam *N* ‖ 9 legite *N* ‖ 10 intelligit *N* ‖ 11 dicerit *N* ‖ 12 qui] q̃ *N* ‖ 13 *post* coniugationis ·τ· *in N, signum fortasse numeri* ‖ 22 faciens *N*, facilis *Mai fort. recte, nisi* paciens *praeferas* ‖ 23 forme *N* ‖ 25 dupli *N corr. Mai* ‖ 27 quid *N* ‖ 32 hiic] huc *N.*

non meditatiuam, licet id consuetudo nobis inuexerit, sed permissiuam an uoluntatiuam dicere debemus. nonnulli inter alios huius formae uerba per omnia tempora secundum primam dumtaxat personam declinare utuntur: quod non mihi uidetur inprobandum nec probandum.

Tertiam diximus partem esse uerbi ordinationem: cuius in expugnationem paulisper inmorari necesse habemus, praesertim cum de ipso opinio plurimorum tam uaria et tam diuersa sit, ut quid potissimum lectoribus animus appetere debeat, uel ignoretur uel ambigue putatiuum habeatur. ordinatio ergo est, quam coniugationem uerborum consuetudinarie nominamus: nam quod iugum in literis sonat, ipse manifestatim ordo tenet. unde rati sunt maiorum plurimi non coniugationes sed ordinationes scribendas esse. harum autem ordinationum numerum multi tres, nonnulli quattuor, alii quinque uel sex sumentes confudere. nam praeter tres, omnis eorum uacillat opinio, licet quartam coniugationem, siue ut huic in manibus habemus, ordinationem ⟨non⟩ adeo refutandam esse existimemus. porro tertiam ordinationem in tres plerique diuidendam putarunt, ut sit prima quae uero producta, ut *audio*, *dormio;* quae uel maxime in his modis uel temporibus facillimeque denoscitur, quae sumus inferius scripturi. etenim non est id quod in mentem modo uenit *lubrica irrepens raptet obliuio*.

Memini me a quodam Lupo christiano uiro Athensi in ratione uerborum satis experto, cum illum uerborum difficilium interrogarem ⟨ordinationem⟩ qualiter et quomodo et qua ratione uariata sit, taliter ab eo edoctum. *uariis* inquid, *fili*, *opinationibus non satis credas; quia*

---

2 an] ac *Mai* ‖ 3 alias *N* ‖ 4 secundam *N* ‖ 5 inprobandum] ĩ *ex corr.* *N* ‖ 5 f. probandi *N* *itaque fortasse sic legendum* qui non mihi uidentur inprobandi nec probandi ‖ 11 *fort.* lectoris ‖ 12 patativum *N* ‖ 16 arum *N* ‖ 19 vacellat *N* ‖ 21 non *add.* *Mai* ‖ 28 Atheniensi *Mai in I. editione fort. recte* ‖ 29 f. de verborum—ordinatione *corr.* *Mai* ‖ 30 ordinationem *add.*

tam multae sunt quam et cogitationes hominum. lege ergo singulorum libros et scrutare et considera et uide quid in eis congruatum atque unanime, ut ita dicam, quidue diuisum ac desentiuum: et quicquid concors et consentiuum inueneris, hoc suge et in corde tuo ueluti quoddam salubre ac suaue uinum infunde, quicquid autem discors ac desentiuum repperieris, uelut uenenosum ac toxicum penitus euita. unde et ego hoc inserui, ut in ratione uerborum quaecumque a maioribus ac ueteribus inserta sunt, libenter suscipiatis. quae autem media sunt et quodammodo in ambiguo possita, hoc nec refutabis nec adfirmabis, et si scriptum audieris, non contendis, utrum ad indubitatam auctoritatem aut ad ambiguum sumatur exemplum.

Quod autem dicturos nos fore promisimus, hoc est, quod tertia coniugatio producta in specialibus intellegatur modis, hoc est quia primo indicatiuo modo tempore praesenti persona prima facile dinoscatur, dicis enim *audio*, hiic *i* ante *o* habeat ut *lanio*, uel propter ea uerba, quae nec tota producta, nec omnino correpta esse repperiantur: recurras ad praeteritum tempus eiusdem modi perfectum, ubi nihil criposcium remansurum est, ut si dicas *audiui*; dehinc ad imperatiuum modum ut *audi*, deinde ad infinitiuum ut *audire*. secundus autem tertiae coniugationis productae hic est, quem in quarta coniugatione suscipere se debere putant ut *eo*, *is*, *it*. tertiam autem partem eiusdem ordinationis, hoc est coniugationem correptam, tertiam esse adfirmant ut *lego*. sextam autem quam nobis in numerum ordinationum adducunt, nullum omnino sanum suscipere oportet eorum dumtaxat uerborum, quae in *um* literam finiuntur ut *sum*, *prosum* et cetera.

---

5 sunge *N* ‖ 7 vininosum *N* ‖ 13 contendit *N*, contenderis *Mai* ‖ 16 specialibus (i, *ex* i?) *N* ‖ 18 non facile *Mai* ‖ 19 habeant *N* ‖ 22 criposcium] *fort.* scripulosum ‖ 25 *post* productae, modus *inseruit Mai, quod verbum ex superioribus facile suppleas* ‖ 28 tertia *N*.

Super hac re Aeneam aliquando interrogans, audiui ab ipso tale responsum: *discrede* inquiens, *o fili, et noli summis quidem auribus recipere, si quis tibi suaserit quod ullum uerbum assit, quod in 'um' litteram finiatur, ullius coniugationis; quae res fieri a corruptae mentis hominibus introductum est et his qui nullam ex ueteribus rationem scriptis acceperunt, uolentesque inproba ut certa probare et confirmare.* sumebant quasdam quasi coniugationum species, ut alii dicerent secundae coniugationis esse, quia licet in prima persona non more solito in *eo* exeant ut *uideo*, certe in secunda persona in *es* desinunt, ut *es*. a quibus inquirere debemus utrum futurum tempus eiusdem uerbi in *bo* aut in *bor* exire posse inueniant. alii uero firmissime contendunt tertiam esse coniugationem, quia indicatiuo modo tempore praesenti numero plurali persona tertia *sunt* habet. sed quia omnino per totum uerbum nihil habent, quod tertiam coniugationem ueraciter ostendat, profecto errare eos opinabile est. falsis itaque et commentaticiis imperitorum suspicionibus detectis, immo amotis, omne uerbum quod primam habens personam non in *o* literam desinuerit, nullius coniugationis esse incunctanter definimus.

Sane etiam illud quaeritur, quare cum tres ordinationes esse omnium antecessorum doctorumque nostrorum confirmet auctoritas, in unaquaque ordinatione quasi confussibili modo alterius ordinis literae interserantur in tantum, ut in prima secunda et in secunda et tertia repperiatur prima; scribis enim sic: *lauda laudet, doce doceat, lege legat,* et ideo sollicite requirunt, qua ratione haec commixtio facta sit. super hoc plerique nostrorum et a nobis et a nostris quaesiere parentibus. quibus consultate responsum est, hoc idcirco suscipi, non quia rationabile actum sit, sed ut modorum

4 passit *N*, possit *Mai*, *qui* esse *post* illius *inseruit* ‖ 8 ut] et *N corr. Mai* ‖ 12 desinit] desinunt *N corr. Mai* ‖ 20 suspitionibus *N* ‖ 23 incĉunctanter *N*.

et temporum discrimen habeatur. si enim imperatiuo modo dicas secundum primam coniugationem *lauda laudat*, *doce docet*, *lege leget*, indicatiuum modum non putabitur et imperatiuum uelle te praedicare. hoc etiam in ordinationibus uisum est ingerendum, quare in omni coniugatione hic ordo seruetur, ut in modo imperatiuo secunda persona in suo semper statu permaneat. facilis est quaestionis huius solutio, quia haec persona secunda nulla discrepatione cogitur ordinem suum motare.

Nunc de moderatione strictim quidem sed plene dicere debemus. moderatio est qua per modos uerba ponderantur: in quo moderamine ratiocinatores numerorum diligenter inquirunt, quare sescopla moderatio habeatur; et perpessiore laetantes intellectu secundum sex aetates uel tempora mundi sex modos uerbi ponderatos a ueteribus philosophis credunt et asserunt: sicut etiam tempora uerborum trino ordine secundum uisibilis mundi tempora permensi sunt.

In hac ergo sena moderatione uerborum nonnullae quaestiones incedunt. prima eorum nascitur, qui secundum literarum ordinem modos quoque uerborum ordiri debere putauerunt, ita ut ab imperatiuo modo declinationem uerbi exordirentur; praecipue si in *a* literam desineret, ut *macta liga planta*, et ab hoc modo finito infinitiuus modus sequeretur, quia in *e* literam finiatur ut *mactare ligare plantare;* deinde post hunc tutum, cum ad indicatiuum uentum fuisset, a praeterito tempore perfecto incipientes, quod *ui* litera finitur ut *mactaui ligaui plantaui*, in praesenti tempore finem uerbo statuerent, quia in *o* terminatur ut *macto ligo planto*. sed quia haec illorum sententia omnino suspicio

4 praedicere *N corr. Mai* ‖ 5 &in *N* ‖ 8 solutio (u *ex* i?) *N* ‖ 12 modos *N* ‖ 15 perpessiore] *i. q.* perpensiore ‖ 16 f. poterans *N*, positos *Mai* ‖ 20 ac *N* ‖ 21 quaestionis *N* ‖ 22 ordinum *N* ‖ 23 deberet *N* ‖ ad *N* ‖ 24 exodirentur *N* ‖ 27 totum *N*, modum *Mai* ‖ 32 sententiā in · m · m · in · o *N*. s. incepta *Mai* ‖ suspitia *N*.

magis coacta, quam ratione ueritatis uideatur esse subnixa, reliquum ordinem quo in secunda uel tertia coniugatione per singulos cuiuscumque uerbi utuntur modos reticere melius quam exsequi puto.

Nonnulli de imperatiuo modo quaestionem dicunt, quare primam personam non habeat secundum nos, qui hanc negamus posse latine dici. ceterum in quodam uolumine, quod a Terrentio Marcillio scriptum adtitulant ita inuenitur, imperatiuus modus secundum tres personas, quemadmodum ceteri, inflexus. sic enim habetur: *laudem*, *lauda*, addentesque in secunda persona sub distinctione scribunt *uel laudes*. sic *doceam*, *doce* uel *doceas*; *audiam*, *audi* uel *audias*; *quaeram*, *quaere* uel *quaeras*, et neutrali uerbo *sedeam*, *sede* uel *sedeas; dormiam*, *dormi* uel *dormias*. passiuo communi et deponenti *loquar*, *loquere* uel *loquaris*; *glorier*, *gloriare* uel *glorieris*; *horter*, *hortare* uel *horteris*. et in futuro tempore eiusdem modi sic habetur: *laudem*, *laudato* uel *laudes* et sic per cetera uerba. hoc utrum sit hac ratione plenum, an consuetudinarium, immo potius uitiosum, nolo audaciter discernere; quia etsi nos non habeamus in usu, uel declinationis ipsius uel celebrium lectionum certè rara lectione docemur non usque adeo rennuere, si forte contigerit primam personam in supramemorato inueniri modo.

Alia quaestio est quae quosdam mouet, quomodo quasi confusis uel commixtis modis infinitiuus indicatiuo uel optatiuo adiungitur, necnon et coniunctatiuo. sic enim habes *dico dicis* uel *dicere dicit*, *dicimus dicitis dicunt* uel *dicere*. tempore futuro: *dicam dices* uel *dicere dicet*, *dicemus dicetis dicent* uel *dicere*. optatiuo quoque modo *utinam dicerem diceres* uel *dicere*. futuro *utinam dicam dicas* uel *dicere*, *dicant* uel *dicere*, item *cum diceremus diceretis dicerent* uel *dicere:* et in pas-

4 reddicere *N* ‖ 8 ad *N corr. Mai* ‖ 16 loqueris *N* ‖ 17 hortar *N* ‖ 20 ac *N*, *fort. adiectivum antecedens excidit* ‖ 22 cęlebrium *N* ‖ 24 contegerit *N* ‖ 27 cummixtis modus *N*.

siuo uerbo isdem modis scriptum inuenitur *dicere*. et ideo requirunt quae sit huiusmodi ratio, quae infinitiuum modum tam mobiliter conuertat et per omne uerbum circumferat. quibus rationem a maioribus nobis traditam ac perceptam reddemus, quia infinitiuus modus secundum soloecismum pro omni modo accipiatur. et ut hoc tam tibi quam omnibus palam fiat, inuenta passim proferamus exempla. Catonius quidam Africanus in epistola ad Romanos de pace misa, *cum* inquit *pacem facere, uestra sequimini commoda*, hoc est dicere *cum facitis.* Virgilius quoque Assianus in illo opere, quod quinque uoluminibus de statu regali, greco licet sermone, scripsit et a Galirio nostri temporis grammatico uersum est in latinum, sic inchogauit dicens: *reges antiquitus secundum mores sibi solitos legittimis populos deorum statibus regebant; quos si nunc quoque istius temporis reges imitati fuerint, bene et conpetenter regnare.* hic *regnare* posuit pro *regnabunt.*

Sed forsan quis hoc inprobans dicat latinum interpretem propter inscientiam greci sermonis tali modorum transmotatione ussum fuisse. non autem hoc contendat: nam etsi in grecis dictionibus infinitiuus modus pro qualibet alia statui non debeat, certe apud Latinos licet secundum uitiosam consuetudinem sepissime certum est inueniri. denique et Galbungus, quem nulla ratio sciendae conponendaeque latinitatis potuit praeterire, in claro Romanorum laudis imperatorum militumque libro sic non semel (ne non tam de industria, quam obliuiose ponere putaretur) sed quaterna uice infinitiuum pro aliis posuit modis. in primo quidem libri loco ita dicens: *clari imperatores laude esse digni; esse* pro *sunt* posuit. postea autem

3 modo *N* ‖ 5 hac *N* ‖ modos *N* ‖ 8 propheramus *N* ‖ 13 quod scripsit *N* ‖ 16 populus *N* ‖ statibus] statutis *coni. Mai* ‖ 17 emitati *N* ‖ fuerit *N* ‖ 18 conpetentur *N* ‖ posuit *s. l. N* ‖ 24 libet *N corr. Mai* ‖ 28 clarorum *Mai* ‖ 30 deindetria *N* ‖ 32 cliri imperatoris *N.*

milites inquit *Romani indefessum habent studium donec semper pro suis uincere. utique excelsa Troiae moenia uertice ne disperdi caute timuere.* hoc dicens assignat infinitiuum modum in obtatiui locum recipi debere. post item aliquanta: *o sodales Romani ciuesque* (imperatiuo modo) *consulere.*

De impersonali modo una utrobique quaestio uentilatur, Terrentii quidem partibus obstinate contendentibus inpersonale uerbum ab omni uerbo significatorio, id est tam actiuo quam deponenti, tam neutrali quam communi, nasci indubitali assertione solere excepto passiuo. nam quod ab actiuo tertiae personae uerbi passiui similitudine diriuatur, passiuum iterum non repetit, praesertim cum passiuum uerbum absque nominatiuo cassu asseri non ualeat: Galbungi autem auditoribus nonnisi ab actiuo et neutrali uerbo inpersonalem modum procidere posse. quibus et ego facile assentirer, nisi Terrentii partes mile nobis exempla prodidissent, quibus sententiam suam affirmabilem fecerint. pauca proferemus in medium. namque Atticorum praeceptorem ferunt dixisse: *criminator* inquid *ab omnibus, quia nos pecuniae in amicorum praesidia profligandae dura ditione pepercimus.* et iterum Donati senis exemplum proferunt dicentis: *gaudetur et gloriatur nostris in urbibus rege de exilio redeunte.* sed quisquam forsitan cum haec audierit, praesumat dicere, quia magis actiua et neutralia uerba esse eadem possint, ex quibus haec impersonalia ueniunt quam communia deponentia, ⟨id est *gaudeo*⟩ uel *glorio.* quod etsi ego alicubi inuenire potuerim, tamen quia non est usitatum, affirmare non possum.

---

1 indifessum *N* ‖ 2 troeae *N* ‖ 3 vertice] utites *N* ‖ 5 sadales *N* ‖ 10 acqo *N* ‖ 17 modo *N* ‖ facili *N* ‖ 18 pantes *N corr. Mai* ‖ 20 paca *N* ‖ medium et medium *N corr. Mai* ‖ aruit quorum *N*, Terentium quorum *Mai* ‖ 21 criminatur *Mai* ‖ 22 praesidiat *N* ‖ p̄fligande *N* ‖ 26 praesumac *N* ‖ 27 activa] aqua *N corr. Mai* ‖ 29 *post* deponentia *ras. 8—10 litt. in N* ‖ id est gaudeo *supplevit Mai.*

De optatiuo quoque modo famosis et uentilabilis quaestio nascitur, utrum namque in declinatione tres tantum temporum efficientias ostendit. ita etiam ratio continuat, utrum secundum eorum intellegentiam praesens tempus et praeteritum inperfectum modus non recipiat, an potius duo tempora sub una declinatione uel propter latini status breuitatem uel etiam ut audentius dicam, propter angustiam per duos ordines contineantur, ut cum dicimus *utinam rogarem* et ad utrumque tempus id est et praesens et praeteritum inperfectum, pertineat. item cum dicimus *utinam rogassem* ad duo excurrentia tempora coniugatur: quod et ego in epitomarum opere ita esse sentiendum scribsisse me arbitror. ceterum de coniunctatiuo modo, quia nulla ambiguitas est, nihil tractandum puto. propter quod etiam indicatiuum modum in eundem praedictum, id est coniunctatiuum, redigendum ac recipiendum nonnulli ueterum putarunt; quibus nec ego rennuere possum. quoties ergo indicatiuus modus sententiae caput non facit, simplicem coniunctionem faciat necesse est. simplicem autem ideo dicimus, quia non tam doctis, quam simplicibus ac prosaticis exordium sumpsit haec scribendi consuetudo. ceterum apud peritos quosque Latinorum omne uerbum quod non ad dicturae caput pertineret, coniunctiuo semper modo ponebatur.

Nunc de subfiguratione breuiarius quidam sermo dicendus est. primum ergo requirendum est quare compositio uerbo accidat? ob tres ut opinor causas, prima est quarum propter sensuum expletionem uel inmotationem: secunda propter metri compositionem: tertia est propter loquelae ipsius decorem conponendum. primam causam diximus esse, qua per figuras conpositas

---

1 famosit *N* ‖ 4 ut *N corr. Mai* ‖ corum *N* ‖ 5 mundus *N corr. Mai* ‖ 6 declinatio *N corr. Mai* ‖ 12 ephetomarum *N* ‖ 13 scrib^{s}isse *N* ‖ 15 tractantum *N* ‖ propter] p̃r̃ *N* ‖ 19 ergo] et ego *N corr. Mai* ‖ sententia *N corr. Mai* ‖ 29 sensum *N* ‖ 30 tertiae *N* ‖ 31 docerem *N*, characterem *Mai* ‖ 32 catisam *N*.

sensus uel explentur uel inmotentur. explentur quidem, cum per hanc figurarum assumptionem perfectiores et pleniores redduntur sententiae, uelut si dicamus *dico perdico*, *doceo perdoceo*, *facio perficio*. *dico* enim et *doceo* et *facio* etiam ab incipiendo possunt intellegi: cum autem docendi aut dicendi operisue faciendi finis aduenerit, tunc *per* conpossitio addici potest. motantur uero sensus per has subfigurationes duplicem ob causam, uel propter distructionem uel propter aedificationem. distruuntur quidem cum dicas *dissipo* uel *discredo;* illud ad sepis distructionem, hoc ad incredulitatem respicit. aedificantur autem cum dicis *consipo* et *concredo;* quod enim illic distruxisti, hic reedificas. conponuntur etiam uerba propter metrorum ut diximus conpositionem, sicut in uersu quodam Graeci oratoris legimus hoc modo dicentis: *bella Gallorum toto concessent in orbe.* hic enim *con* nihil ad sensum addidit, propter quod uersum tantum expleuit. haec de figuris dixisse sufficiat, praesertim cum in epitomarum praedicto opere diligentius de figuris quaedam dixerimus.

Nunc ad annumerationem ueniamus. multi putant simplicium scriptorum hanc annumerationem uerborum eandem esse quam et numerum uerbo inter septem usitatas species accidentem, sed nos hunc intellectum firmissime distruimus, quia numerus simplex dualis est, singuluris dumtaxat et pluralis, annumeratio autem usque ad duouienti species peruenit: quod factum ita nostri intellegunt, quia in prima Hebreorum lingua idem elementorum uoluminumque numerus editus est: ob quam causam etiam philosophi antiqui uerbum ex duouienti speciebus in unum ordinati sunt. et ut hoc tibi manifestius reddatur, singulas annumera species.

---

2 figuratrum *N* ‖ 10 dissipo] *fort.* dissipio (= dissaepio) ‖ 12 consipo *N*, constipo *coni. Mai*, *fort.* consipio ‖ 13 redificas *N* ‖ 15 Graeci *N*, Gracchi *coni. Mai* ‖ 16 dicentes *N* ‖ 17 cum *N* ‖ 19 epithomarum *N* ‖ 22 simplitium *N* ‖ 24 intellectus *N corr. Mai*, *nisi malis* hinc *emendare* ‖ 32 redatur *N*.

habes ecce in primis qualitatem uerbi per modos et formas X species habentem. modi siquidem sex habentur et formae quattuor. habes ternam coniugationem quinamque significationem. hic octo species concluduntur. per duplicem autem figuram et dualem numerum haec ⟨summa⟩ suprascripti consumatur.

Uerum quare tempus quod ternum est et persona quae aeque terna esse animaduertitur, ex hoc excipiatur numero, forte requiratur. sciendum proinde est istoicorum hunc esse morem, ut cum typum aliquem uel numerum praetendere uoluerunt, non tam totam summae plenitudinem, quam quod ad typum pertineat propositum annumerent. quorum unus qui erant, ut rebantur, praecipuus Chromas nomine ad nos usque peruentans quattuor tantum uocales literas numerandas esse censebat. cuius rei rationem cum ab eo Aeneas meus perquireret, tranquillo reddidit effamine: *scimus* inquit *et nos quidem quinque esse litteras*, *quae uocales dicuntur*, *nostrorum tamen ueterum parentum mos antiquaris erat*, *ut nullum numerum absque typo mensurarent. unde quia quinquenum supputatione stoica numerum nullus cardinalis praecesserit typus*, *quattuor tantum uocales litteras subtracta ·U· principaliter summauerunt.* uel certe ob hoc quidam *u* literam inter uocales non receptarunt, quia non tam uocalem ueteres quam ambiguam appellari debere credebant, quia aliquoties pro uocali, aliquoties pro muta accipitur. sed hoc silentio praetermittamus.

Illa autem ratio, ob quam quattuor uocales literas quasi praeiudicatoria auctoritate annumerabant, haec est, quod iste intuebilis mundus quattuor constat eli-

---

1 habet *N* ‖ 4 concludantur *N* ‖ 5 *post* haec *spatium 3—4 litt. N* ‖ 6 summa *add. Mai* ‖ consummatur *Mai* ‖ 8 et hoc *N* ‖ 9 histoicorum *N* ‖ 10 tympum *N* ‖ 12 quod quam *N* ‖ 15 litteris *N* ‖ 16 ce[sen]nsebat *N* ‖ 17 meos *N* ‖ 19 mons *N* ‖ 20 typpus *N* ‖ 23 subtractat *N* ‖ 28 praemittamus *N corr. Mai.*

mentis, terra scilicet igne aqua atque aere. quod Plastus elegantissimo carmine diseruit dicens

limo solubili,
lympha meabili,
igne ardibili,
aura mutabili,
mundus uisibilis
sumptus initiis,
cuius terribilis
pendit tristities.

secundum hanc itaque rationem, quam praedictus Chromas intulerit, in hac quoque annumeratione nostra, qua uerbum totum annumeramus, tempus et personam excipimus, ne si hiis acceptis octo et uienti species, ut est necesse, fuerint repertae, numerus typo uacet. quamquam si tempus in quinque species diuidatur, adiunctis tribus personis octo species inueniantur; quas cum uienti duabus adiunxerimus, iuxta lunarem rationem XXX faciemus.

Nunc de inmotatione pauca nobis edicenda sunt; quae inusitata quidem est, sed hiis qui nouis adinuentionibus dilatantur utilis ac necessaria esse uidetur. inmotantur autem uerba simpliciter per literas, per sonos, per sensus, per figuras, per tempora. inmotantur quidem per literas secundum duas efficientias, hoc est siue per uitium dedecorosum, siue per necessitatem consuetudinariam. per uitium quoque decorosum, cum in uersu Horatii legerimus *aggo* pro *ago*. hiic adiectio *g* sequentis uitiosa est. sed cum agitur laetitia uel festiuitas, sic consuerunt dicere *aggo*. sic enim in prae-

---

2 deseruit *N* ‖ 8 initii *N* ‖ 9 terribile *coni. Mai* ‖ 10 tristitiā *N*, exitium *coni. Mai* ‖ 12 Cromas *N* ‖ 15 typpo *N* ‖ 19 faciem *N* ‖ 20 pauat *N* ‖ aedicenda *N* ‖ 22 dilatantur *N*, delectantur *coni. Mai* ‖ ad necessariam *N* ‖ 23 verba qui *N* ‖ sonas *N fort.* sonus ‖ 24 sentis figuras *N* ‖ 26 sed decorosum *N* ‖ 27 quoque *N*, quidem *Mai* ‖ 28 Oratius *N* ‖ 30 sic$_1$] si *N corr. Mai.*

dicto uersu habet *laetaque aggunt in moenibus festa.* ornatius enim et firmatius rentur, si quandam conponderationem linguae per syllabas faciunt. unde et idem poeta commodius ratus est addere *g* in priori syllaba, quam semigrauato literarum numero unam contra quattuor ponderare. hac de causa in plerisque literae duplicantur consonantes, ut *cellum* pro *celum* et *uellim* pro *uelim* et *ollim* pro *olim*. inmotantur autem, ut diximus, per necessitatem consuetudinariam, cum in usu habeamus scribere *sperno* et *cerno;* cum apud ueteres Romanae eloquentiae doctores, et eos praecipue quos probabilitas suarum claros apud omnes efficeret doctrinarum, *spero* et *cero* poni debere sensere, refutantes *r* et *n* absque ullius uocalis interiectione scribi pariter posse. sed quia *cero* et *spero* alium habent effectum (nam *spero* ex *spe* nomen accepit, et *cero* hunc sensum habet cum quis a *cera* conponit) idcirco *n* necessarie addita est ad spretionem et ad certam uisionem.

Inmotantur etiam per sonos, quia duo quaelibet uerba hisdem literis et syllabis scribuntur, sed non eundem habent effectum ut *lego lego;* quae nisi sono discreta fuerint, confusibiliter diligentur, propterea *lego* ex lectione in prima syllaba acuetur. nam *lego* ex legatione in eadem syllaba corripietur. motantur etiam per sensus nec sono nec syllaba nec litera distantia ut *credo credo.* nam *credo* de credulitate dicitur, quod omnibus clarum atque propatulum est. est etiam *credo* iuris iurandi, cuius exempla (quia fortasis aliis inusitatum est) proferemus. Virgilius Troianae scolae doctor contra Romanos scribens eosque falsitatis esse arguens, ita infiuit: *o Romani, cur uestrae inmemores*

---

1 menibus *N* ‖ 5 nomero *N* ‖ 6 ac *N* ‖ 7 litterate *N corr. Mai* ‖ caellum *N* ‖ 12 clarus *N* ‖ efficeret *N*[1], -at *corr.* ‖ 13 censere *N* ‖ 16 ex] et *N corr. Mai* ‖ 17 abet *N* ‖ 18 p̄tionem *N*, spretionem *Mai, qui add.* significandam ‖ 19 que *N corr. Mai* ‖ 20 et] ut *N*, ac *Mai* ‖ 22 fierint *N* ‖ diligenter *N*, dicentur *Mai* ‖ 23 num *N* ‖ 28 iuris iurando *N* ‖ 31 imfiunt *N* ‖ Ramani *N*.

ueritatis, quae credidistis, transgredi uoluistis? hoc est dicere *quae iurastis.* Cato quoque *si quis* ait *discredat, merito dampnetur.* hoc est *periuret.* sic etiam *lucror* duplicem sensum habet, pecunias scilicet acquirendi, periculum nihilo minus mortemue euadendi. sic *coibeo* ad continentiam siue alicuius rei indulgentiam concessionemque pertinebit. motantur quoque per figuras, quod omnibus apparere legentibus potest: uerumtamen uno hoc probabimus exemplo. dicimus enim *construo* et *adstruo;* aliud enim aedificandi, aliud adfirmandi. motantur nihilo minus per tempora, cum in lectionis consuetudine habeamus in usu praesentis tempus ⟨pro⟩ praeterito perfecto scribere, ut Catonis: *cum uenissent* inquid *utrique primi allocuntur Romani.* hoc est *allocuti sunt.* sed qua ratione istud usurpatum est, paucis perdoctum est, nisi quia multi Latinorum a ueteribus sibi traditum putant praesens tempus ad utrumque pertinere, siue quod id temporis agitur siue quod certissimo tempore quasi praesenti in actu praeteriuit.

Nunc ad indagationem uerbi ueniamus. indagatio uerbi tribus modis intellegitur: in coniugatione, in declinatione, in metro. in coniugatione quidem per tres literas principales indagatur, quae sunt *a e i,* quibus quasi quadam indagine a secunda persona modi indicatiui omnis coniugatio per singulos modos dinoscitur ut *laudas fulges sepis.* indagatur autem in declinatione per quinque tempora, quae manifesta sunt: uia quippe uerbi declinandi tempus est. sepe etiam indagatur in metro per pedes, qui sunt syllabae: crescente etenim syllabarum numero metra uerbi conponuntur in uersus, quod planius in declinatione probabimus.

Affirmatio uno modo secundum nostros, cum duo uerba pro affirmanda sententia uni dictioni praesidunt

---

1 credistis *N corr. Mai* ‖ 4 atquirendi *N* ‖ 5 co[h]ibeo *N* (*h* *fere* eras.) ‖ 12 usum *N* ‖ praesentis *N*, *fort.* praesente ‖ pro *add. Mai* ‖ 16 perdoctum *N*, perdocendum *Mai* ‖ 17 traditam *N* ‖ 19 actum *N* ‖ 20 indigatio *N*.

secundum illud Aeneae dicentis: *reges Romanos aequa et uera sententia credimus et fidimus.* sufficeret dici *credimus*, nisi quia sententiam affirmare uoluit. affirmatur etiam hoc dicendi statu uerbi, cum dicimus *uenit inquit uir.* hoc pro affirmatione tantum, ratio enim sic haberet *uenit inquiens uir.* sed quia si modum indicatiuum in una dictione duplicatur, putant se fortiorem facere sententiam, idcirco uerbum *inquit* participali modo ponunt, sed tamen cum subponatur prius *loquitur:* nam praeposterato ordine scribendi sic dicis *inquit uenit.*

Inchogatio in una tantum uerbi forma habetur, quae forma ob hoc inchogatiua dicitur, quia praeteritum tempus non habeat, ut *calesco.* quamquam multi Latinorum diffinite affirment nullum uerbi fieri debere, quod praeteritum tempus non habeat. quibus nec ego rennuerem, cum multa eiusmodi uerba, quae uidentur inchogatiua, praeteritum tempus habere cernuntur, nisi quia perfectae formae uerba prohibent in eorum conuenire sententiam, quae praeteritum tempus sibi rectius uendicent. sed cum hoc illis obiecerimus, responderunt praeteritum tempus geminae ordinationis uerbis commune esse solere ut *floreo floresco*, et utrique conuenire *florui.* sed hoc quia scolarum nostrarum auctores numquam in usu habuere, in ambiguo relinquentes doctorum nostrorum sententiam proferemus, quod uerba inchogatiua praeterito semper careant exceptis hiis quae inchogatiuis similia, quia uerba ex quibus nasci debeant non praetendunt se habere: ideo praeteritum tempus habebunt ut *conpisco conpiscui*, *cognosco cognoui*, *erubesco erubui.*

Nunc praelatio suo ordine ponenda est. quid est autem praelatio, et quomodo sine postlatione intellegetur? praelatio ergo in modis solis constat, cum

---

15 diffinire *N*, definitive *Mai* ‖ 21 cum] eum *N* ‖ 22 cummune *N* ‖ 23 conveniri *N* ‖ 26 f. inchoativae *N* ‖ 28 simlia *N* ‖ 30 erubes *N* ‖ 33 illigitur *N* ‖ 34 f. com modos *N*.

modus indicatiuus omnibus supereminet et ordine et uirtute.

Hiis nunc peractis solum quod restat explicemus, declinationem scilicet quae omnibus scolaribus etiam pueris prompta est ac trita. uerum secundum poetas per metra et non secundum grammaticos per prosam declinandum est. et ut syllabas crescere uideatur, uerbum monosyllabe secundum promisum in indagatione dilatatum declinemus. uerbum neutrale monosyllabatim indicatiuo dicto modo *flo flamus*, *flas flatis*, *flabam flabamus*, *flant flate*, *fla fletis*, *flemus flatote*, *flem flato*, *fles flebo*, *flauere flare*. et ut spatiosius et ad alia uerba reddatur exemplum (quia quae subrelicta sunt de hoc uerbo prosatores quique ac uersidici mensurare ualebunt) etiam ad dissyllabata tendamus, quae sic mensurantur *laudo*, *laudamus*, *laudatis*, *laudas*, *laudabamus*, *lauda*, *laudaui*, *laudasti*, *laudaueramus*, *lauda*, *laudemus*, *laudate*, *laudes*, *laudare*, *laudabimus*, *laudabitis*, *laudatu iri*, *laudans*, *laudantis*, *laudanti*, *laudaueritis*. scire debemus trissyllabata uerba per hosce uersus non tam facile posse nisi per scissuram pensari. et ideo quia finis epistolae in proximo est, ad tetrasyllabata transeamus, quae sic declinantur: *intellego*, *intellegis*, *intellegamus*, *intellegit*, *intellegunt*, *intelleguntur*. scire et annotare debet unusquisque uersidicorum, quod unumquodque fonum pro dubiis longum breuibus in uersu et metro annumeretur. nunc, sicut promissimus, epistolarem sermonem finiamus.

---

5 prumpta *N* ‖ 6 prosa *N* ‖ 7 *fort.* sy̆llabis ‖ 8 monosyllabę *N* ‖ 9 dilatum *N corr. Mai* ‖ 14 pueatres quiq; *N*, pateant unicuique *Mai* ‖ versudici *N* ‖ 21 scissura *N* ‖ 22 epistule *N* ‖ 25 annutare *N* ‖ 26 ꝑ dub; *N*, procul dubio *Mai* ‖ 28 finiamus] EXPLICIT TERTIA DE VERBO.

IV. DE ADUERBIO.

Omnis urbs munita et cincta ciues hostibus non tradat: ita historica expositio si recte ac ratabunde fuerit perordita, nullius reprehensionis locum ulterius habebit. unde nos doctores monent ut omnes artes non solum principales, uerum etiam mediocres atque officiales recte in presis statuantur. propter quod et ego, quia tibi de nomine ac pronomine uerboque breuiarias expositiones per epistolas intimauerim, inferiores quoque partes breuioribus quidem sed propriis epistolis ecplanabo, praesertim cum epitomis de IIII partibus unum feci opusculum, quae residuae sunt aduerbio scilicet participio coniunctione et praepositione. his si proprias habeant epistolas, paulo latius aliquid legentibus conferatur ad sensum.

Aduerbium ergo quarta orationis particula est, quae quia uerbo adheret, aduerbium nuncupatur, sicut pronomen ex nominis communione uocatur. sed hiic quaestio adcurrit. forte enim aliquis inquirat, quod non dubito euenturum, si propterea aduerbium uocatur, quia uerbo semper adiungitur, quo nomine uocabuntur aduerbia conparandi uel qualitatis et quantitatis, quae nonnumquam non uerbo tantum sed aliis partibus adiunguntur? dicimus enim *magna ualde uenit turba.*

---

15 *Excerpt. Bern. p. 199, 16 et Leid. f. 79*: Adverbium est quarta — nuncupatur; sed hic quaestio adcurrit, quo nomine vocabuntur adverbia conparationis vel qualitatis vel quantitatis, quae non verbo tantum sed — turba, dicimus etiam tam docte tam — et hi — partes numerant unam (unum *L*) vocantes prisco nomine adverbium, quod (q; *L*) adheret verbo, alteram expressorium (et pressorium *L*) nominant etenim que nominibus vel — significant.

INCIPIT QUARTA DE ADVERBIO *N* ‖ 2 historia *N* ‖ 6 presis *N*, praeceptis *Mai* ‖ 9 prospis *N*, perspicuis *Mai in edit. altera* ‖ 10 etplanabo *N* ‖ cum] in *add. Mai* ‖ ephitomi *N* ‖ 12 his *N*, ab his *Mai*.

numquidnam poteris ita conponere *uenit ualde?* alioquin quomodo sententiam intellegetur? dicimus etiam *tam docti* et *tam ueloces*. unde et hii, qui non octo sed plures orationis partes annumerare uolunt, aduerbium in duas partes diuidunt, unam prisco nomine aduerbium uocantes, alteram expressorium. etenim aduerbia, quae nominibus uel aliis aduerbiis applicamus, non tam adiunctionem solitam, quam sensuum expressionem significant. aduerbium aduerbio adherens sine conparatione aliqua ad affirmationem tantum pertinebit ut *tam digne* et *ualde uiriliter* et *satis pulcre*. unde non paruum errant qui *et* coniunctionem copulatiuam interponunt, ut sit *satis et pulchre.*

Aduerbiorum significatio multimoda est. sed multi existimant nulla aduerbia ex sese nasci posse: nam cum dicis aduerbium separandi *seorsum*, habes nomen ex quo nascatur, ut est *seurus*, hoc est qui se ipsum ab humano separat consortio: sicut et *adorus*, qui se ipsum ad omnium ora ostendit iuxta illud Ciceronis: *si peritus fuero, adorum me faciam omnibus; sin alias, seurus efficiar, timens me conuentibus tradere peritorum*. *simul* aduerbium congregandi, et ex similitudine nascitur.

Multi obtendunt nobis quaestionem, quomodo adiecta nomina ex aduerbiis uenire uideantur, ut *heri*, ex quo *hesternus; hodie*, unde *hodiernus; cras*, unde *crastinus;* debuerant enim magis aduerbia ex nominibus nasci. super hoc Aeneam consulere me memini, qui mihi respondit, quod nisi usitate consuetudo haec temporis aduerbia esse tradidisset, temporalia magis nomina et monoptota credenda forent, unde haec diriuatiua nascerentur. et ne sui ipsius promere sententiam uideretur, a quodam se sene Iulio doctore didicisse asse-

---

1 numquitnam *N* ‖ aliquin *N corr. Mai* ‖ 3 velocet *N* ‖ 5 prisco (i *ex* e) *N* ‖ 6 adverbiorum *N* ‖ expresorium *N* ‖ eccenim *N cf. Excerpt.* ‖ 8 sensum *N corr. Mai* ‖ 11 pulcrę *N* ‖ 18 adoris *N corr. Mai* ‖ 27 debuera^{n}t *N*.

rebat addente hoc quod, quia haec nomina declinationem non habent, ideo ab insciis aduerbia putantur; sicut et *nequam* et *nugas* a quamplurimis qualitatis aduerbia propter defectum declinationis aestimantur. *sed hoc* inquit *Romanis non placebit, quia plus solent obstinatae consuetudini quam certae rationi consentire.*

Sunt etiam aduerbia, quae ex quo nascantur, ambiguum est, ut *frustra*, *nequiquam*, *nequiter*. *frustra* enim utrum ex originali nomine, an ex imperatiuo modo uerbi communis ueniat, adhuc in electione pendit lectorum. *nequiquam* autem et *nequiter*, sic ambo ex *nequam* ueniunt, sicut multis Latinorum uidetur; hoc tantum mouet plurimos utrum aduerbia in *ter*, nisi ablatiuo casu adiectiui nominis in *e* literam terminato, uenire possint; quod quia certum non habent, *nequiter* omnino refutant. Sed nobis aliud uidetur esse *nequiquam*, aliud *nequiter: nequiquam* enim pro sine causa uel frustra intellegitur, *nequiter* uero ad peius proficit. multi etiam quaerunt, quare *qui* in medio situm sit, ut pro *nequam nequiquam* legatur, cum etiam *nequam* sicut in omni cassu genere ac numero, ita etiam aduerbialiter adsumi possit. sed propter discretionem tantum hoc additamentum mediae syllabae susceptum est. ceterum *nequiter* aut simpliciter ex *nequam* accipiant aut ex sese nasci intellegant, quia aliter non habent; aut si magis putent, penitus respuant.

Requirunt etiam utrum ex participiis aduerbia nasci possunt; et si possunt, ex quo participio, utrum ex omnibus an ex aliquibus. spondeo quidem me etiam palam omnibus peritis orbis professurum, quod ad-

7. *Excerpt. Bern. p. 199, 25 et Leid. f. 79*[a]: Sunt adverbia ex quo nasci ambiguum est — frustra enim (*om. L*) utrum — verbi communis incertum habetur. nequiquam — nequiter ex — videtur.

2 habet *N* ‖ inscis *N* ‖ 5 placebit (i *ex* a) *N* ‖ 9 nomae *N* ‖ 11 si *N* ‖ 13 plurimus *N* ‖ 15 possit *N* ‖ 19 ut] et *Mai* ‖ 21 neutro *N corr. Mai* ‖ 23 media *N* ‖ 26 putet *N*.

uerbia ex participiis indubitanter ueniant. si autem quaeritur ex quo a participiis, dicam ut expertus sum, quia ex participio temporis praesentis communis generis, ex participio temporis praeteriti cuiuslibet uerbi aduerbia sumuntur. ex duobus autem futuris participiis nullus peritorum aduerbia sumpsisse conprobatur; dicimus enim *docenter*, *sapienter*, *instanter*, *perseueranter*, quamquam secundum Galbungum ex participio praesentis temporis actiui uerbi sumi abnuatur aduerbium, sed ex participio neutralis uerbi trahatur. necnon etiam ex communis ac deponentis participiis idem doctor aduerbia uenire nisi uitiatim abneget, ut in praeterito tempore secundum trinam significationem passiuam scilicet communem ac deponentem aduerbia uenire, nullus peritorum negare potest: siquidem dicamus *docte*, *osculate*, *suspicate*, *locute*. audiui tamen, aput Affrorum scolas frequenter dici, quod ex deponentium uerborum participiis, eorum maxime quae agendi consuetudinem non habeant, aduerbia nasci non soleant.

Quae cum ita sint, intenta doctorum ambiguitate sibi ut uidetur desonantium, consulendum nobis est, ut ea quae a nemine dubitentur, statute ac definite sumamus, id est ut a participio praesentis temporis neutralis uerbi atque ab eo quod passiui uerbi communisque sit, praeteritorum dumtaxat temporum aduerbia semper sumamus ut est *perseueranter*, *firmate*, *scrutate*. secundum hanc regulam etiam in conparatione et praelatione participiorum, aduerbiorum quoque ratio seruabitur.

Aduerbia autem, quae in *im* syllabam mittuntur, non ex uno initio sumuntur. quaedam namque eorum

---

5 f. *inter* participiis *et* peritorum *spatium 5—6 litt. in N* || 6 peritorum] originem *Mai* || 10 participium *N* || 15 negari *N corr. Mai* || 16 usculate *N corr. Mai* || locute (o *ex* u) *N* || 21 intenta *N*, attenta *coni. Mai* || 22 desonentium *N* || contulendum *N* || 26 dumtaxat ạṭ *N* || 27 perseverant̂ *N*.

adiectis nominibus ueniunt ut *caelestim*, *furtim*. quaedam uero ex possessiuis pronominibus nascuntur ut *meatim*, *nostratim*. quaedam etiam ex participiis uerbi passiui ut *strictim*, *singillatim:* nam *singillo* trite legitur iuxta illud Domini eloquentissimi et modestissimi uiri dicentis: *non est mediocris uel facilis negotii bonum singillare a malo*. nonnulli etiam ex primis nominibus uenire aduerbia suspicantur ut *partim*, quod sit ex parte dictum, et *uoluntatim* ex uoluntate.

Quid nunc? quia de aduerbiis alicubi dixisse me arbitror, sermo breuiandus est; ante cuius finem illud mihi Aeneae memorandum est, quod cum interrogassem eum, utrumne aduerbia conponi possint, sicut et ceterae orationis partes, ita mihi respondit: quid me interrogas id quod tritum est? nam aduerbia duas conpositionum regulas habent; prima, quae secundum partem ex qua ueniet intellegitur ut *edocte indocte insipienter inepte reprobate appense:* secunda, quae in aduerbiis localibus subiunctiue ponatur; cuius rei causa erit, cum aliud locale aduerbium in quacumque scriptione praecesserit. tunc dicis *ibidem*, sicut etiam hic mos in pronominibus sepissime inuenitur, quando cuiuslibet persona ante prolata sermone prosequente dicatur *idem* uel *eadem*. est etiam aduerbium ablatiui cassus pronominalis simile ut *illo:* nam sepe dicimus *illo exibimus*, hoc est *illuc*. sic et *quo*, cum dicimus *quo uadunt*. sed haec aduerbia mobilia semper sunt. quia autem hiis dictis supra memoratus Aeneas suum finiuit sermonem, mihi quoque hanc epistolam scribenti hic terminus ponendus est.

---

1 adiectis] ex *add. Mai* || fortim *N* || 2 ut] ad *N corr. Mai* || 5 dñi *N*, Donati *coni. Mai* || 11 breviendus *N* || 13 possit *N* || 14 quit *N* || 17 ędocte *N* || 25 prominalis *N corr. Mai* || 26 ń quo *N* || 29 epistulam *N* || EXPLICIT QUARTA DE ADVERBIO.

V. DE PARTICIPIO.

Dicturi de participio, de quo et a nobis et a plerisque doctoribus sermo frequens factus est, illud mei Aeneae in prohemio operis conmemorandum puto. obtimum etenim est et ualde peroptimum omnem discipulum in fine omnium scriptorum atque initio praeceptoris sui indeffessam facere mentionem, quem humanae disciplinae tertium sibi patrem uocant. itaque Aeneas meus triplam participiorum adserit esse uirtutem, quod in libro de omnium artium uirtute scripto atque ordinatim degesto tali edidit modo: *prima* inquit *uirtus participiorum, quod nomen et uerbum duas principales orationis partes obtinet. secunda, quod sicut uerbum fuerit actiuum, eodem modo et ipsum agit. tertia, quod si in fine testimoniorum positum fuerit, pro uerbo accipiatur; quod tamen non iugi consuetudine sed raro accidit.* haec Aeneas.

Sciendum inprimis est totum participium per omnes sex cassus duplices agere solere illo dumtaxat uerbo, cuius sit significationis, agente. nominatiuus cassus participii modo et ablatiuus sepe pro se inuicem ponuntur. quod utrum sit rectum an secus, eorum qui ita scribunt arbitrio relinquamus. nam pro nominatiuo ablatiuum participalem positum sepe inuenimus, secundum illud Glengi: *hoste per portas rumpente ciues uacillauerunt.* de hoc tamen sententia uel maxime uariatur quibusdam opinantibus septimum ex utroque nomine cassum ad-

---

8. *Exc. Bern. 200, 3 et Leid. f. 79*[b]: Aeneas (aenias *L*) meus triplam (participii *L*) adserit esse participii virtutem; prima, quod verbum et nomen duas principales partes obtinet; secunda quod si a verbo activo fuerit, eodem modo agit; tertia (tertio *L*) si in fine testimonii — accipiatur (eodem modo agit pro v. a. *L*).

INCIPIT EIUSDEM QUINTA DE PARTICIPIO *N* ‖ 3 cōmemoranda *N* ‖ 12 orationes *N* ‖ 16 Aneas *N* ‖ 19 sint *N* ‖ agentem *N*.

sumi, quibusdam uero secundum Galbungi traditionem asserentibus octauum potius utriusque nominis hunc cassum sentiri oportere. quod et Aeneas probat, unde et scribens mihi quoddam nomen ita declinauit: *proson*, *prosonis*, *prosoni*, *prosonem*. et cum ad ablatiuum uenisset, eundem cassum triplicauit caraxando.

Cuius rei ergum inquirenti mihi, ita exsoluit dicens: *sextus casus, qui est ablatiuus et septimus atque octauus litterarum forma similes sunt, nisi dictione ac sententiae qualitate discrepauerint. sed si a dictione discernuntur, ablatiuo casu 'ab hoc prosone bene clamatum est'. septimo casu 'hoc prosone clamatorie fruuntur'. unde reprobandi sunt qui dicunt 'fruuntur ab eo siue eum siue eius', huiusmodi enim uerbum fruor, sicut et nonnulla similia, nulli ali casui nisi soli septimo adiungi debet. octauo autem casu 'hoc prosone declamante'.* pro quo cassu, ut diximus, nominatiuus in lectione sepe ponitur, ob hanc puto necessitatem, quia in eadem dictione alius nominatiuus cassus uerbo principali, quod primum loquitur, personaliter adiungatur. sicut in uersu Bregandi Lugenici legimus: *solus Cato miles, populus turbatus, in acie stetit.* quasi hoc dixisset: *solus populo turbato stetit.* quod multi penitus ignorantes uerbum possuere *est*, quod omnino sine coniunctione causali fieri non potest. nam si hyperbatico more in media dictione conmixto alium ordinem posuisset, sicut non raro legimus, hoc modo egregius doctor edidisset: *solus miles, turbatus enim populus est, in acie stetit.*

Sed nunc ad participii expositionem, unde pene excessum est, oportune reuertamur. participium pars communis est orationis, quod generibus et significationibus suffonitur ac suffulcitur. sed participium temporis praesentis ex nomine omnis generis esse diffi-

---

2 nominis N̄ (*sic*) *N* || 4 quodtam *N* || 6 caraxanda *N corr. Mai* || 10 adocte *N corr. Mai* || 19 verbi *N corr. Mai* || 22 solii *N* || 25 aeperbatico *N* || 26 aliam *N* || 33 *post* diffinitur *cetera verba excidisse videntur.*

nitur, ... propriis generibus proferuntur. dicunt quidam quaedam participia a uerbis et nominibus quasi quodam coniugio procreari. unde et eundem nominatiuum habent nomen primae positionis atque ipsum participium, ut *sensus*, *gressus*, *uersus*, *intellectus*, *quaestus*, *cultus*, *planctus* et cetera. nam hoc participium *sensus* ex uerbo passiuo rite assumitur, quod est *sentior:* sic enim praeterito tempore declinatur, *sensus sum*, *sensus es*, *sensus est*. est etiam nomen quod sic declinatur *sensus*, *sensui*. uerumtamen quia hoc nomen *sensus* ex uerbo nascitur, ideo participium non ex hoc nomine sed ex uerbo uenire credendum est.

Sed in declinatione similitudo disparatur, nam nominis declinatio haec est: *sensus*, *sensus;* participii autem *sensus*, *sensi*, *senso* et cetera. *uersus* autem a quibus in nomine non recipitur principali, sed in participio: ibi autem *uersum* scribunt, quia *uors* ipsa pagina dicitur Lucano dicente: *uortibus egebunt multis*. mihi autem uidetur et *uersus* paginae etiam scriptus non esse antiquandus, quia cum paginam scribens ab initio per longum lineam usque ad marginem feceris pertendentem, manum rursus ad caput discriptae uertere necesse habebis. eadem consuetudo etiam in legendo, ipso quoque uisu oculorum seruanda monstratur. participium praesentis temporis sicut omni generi, ita etiam omni personae conuenire credendum est. numeri participiorum et figurae ex utroque nascuntur.

Uerum de participiis ista sufficere crederemus, nisi quia quaedam quaestio doctoribus imminet, ut putent quia omnia participia omnis temporis pro uerbis ponenda, sicut Ossius et Perrichius et Galbarius et ceteri Latinorum praesumunt. nam Galbarius in quodam uolumine inmenso, quod de commentariis creati seculi condiderat, habundanti quidem sed eloquenti, omnia pene participia pro uerbis sumpserat. *in prin-*

2 nonibus *N* || 12 hoc *s. l. N* || 16 quibusdam *Mai* || 21 pertendentem *N* || 26 omne *N* || 30 ponendi *N* || 34 elocuti *N corr. Mai.*

cipio quidem inquiens *contuebilis mundus ab incontuebili potestate creatus, sole et luna omnibus etiam astris uaria pictura splendentibus ornatus, nascituris in eo mortalibus sensus loculentissimi conlaturus adapertionem, et in omnium fine resoluendus aut etiam reformandus.* uides omnem texturam huiusce operis per participia uerborum loco posita directam. et haec consuetudo uetusta tenuit fortitudinem per multas Africae atque Europae prouincias, ut participia pro uerbis sumi soleant. sed nos, quibus hoc scribendi studium a doctoribus nostris non est traditum, ut aliud pro uerbis legere aut scribere soleamus, requiramus utrum quis antiquorum patrum, quorum contraire doctrinis maximum nefas est, participium umquam pro uerbo sumpserit aut sumi praeceperit. quod si inueneremus, nos quoque imitari sententia est, licet prohibuisse nos meminerimus uerbum ex participio effici posse; nostram tamen inmotabimus diffinitionem.

Uerum utrum participium secundum nominum regulas conparationis gradus recipiat, diligentius indagandum est. nam multi arbitrantur participium non posse omnino conparari, quos autenticae lectionis rennuit amplitudo. restat igitur ut regulam illam, quam aduerbiis ex participio sumendis possuimus, etiam gradibus participiorum rite conparandorum teneamus. participium temporis praesentis neutralis uerbi indubitanter hiis gradibus conparatur: dicis enim *audens audentior audentissimus, instans instantior instantissimus, fidens fidentior fidentissimus, egens egentior egentissimus.* sic et illud passiui uerbi temporis praeteriti, cum dicis *doctus doctior doctissimus, paratus paratior paratissimus, laudatus laudatior laudatissimus.*

---

3 pendantibus *N corr. Mai* ‖ 5 resolvendos *N* ‖ 7 c̄posita *N* ‖ 8 vestita (i *corr.*) *N corr. Mai* ‖ 9 Erupe *N* ‖ provintias *N* ‖ 11 traditus *N* ‖ 15 praeciperit *N* ‖ 16 emitari sententias *N corr. Hartel*, mutata sententia *Mai* ‖ 22 lectioni *N*, lectionis *Mai* ‖ reum *N*, arguit *coni. Mai* ‖ 23 quod] quam *N*.

Uerum si quis nobis dicentibus participium uerbi actiui temporis praeteriti habere conparationis gradus obicere uoluerit, ac dicere quod quoties haec participia conparata fuerint, quae infra sumus posituri ut *sapiens amans*, quia haec rite conparantur, nomina potius participiorum similia debeant aestimari, non mihi uidetur arguendus aut etiam improbandus. nos quoque ipse non inprobet, qui quod a peritis nostris didicimus, instanter deffendimus atque asserimus. astipuletur mihi in hoc Maeuius uir in carminibus dulcissimus, de quo illud praecentum est: *qui fauum mellis non amat, odit tua carmina, Maeui.* hic eloquentissimum carmen in octo partes orationis edidit, in quo haec ait: *participium generis omnis omne tam ex uerbo quam etiam ex nomine comparatiuum rectogradum trahit iure: sed et superlatiuum eodem receptat more.* in quo ostendit omne genus non solum appellatorum nominum, uerum etiam uerborum hiis praedictis gradibus conparari.

Sunt etiam participia, quorum uerba non tam usitata sunt, et ideo negantur fieri participia, sed aestimantur nomina esse participiorum similia ut *togatus, tunicatus, mitratus, calciatus, gladiatus, hastatus, scutatus.* quod si ita est, secundum hanc rationem et haec ita esse dicamus *praecinctus, uestitus, amictus;* quorum tamen uerba omni legenti paratissimo frequentissimoque suppetant ussu. et quomodo illud Aeneae stabit? *milites* inquit *tunicantur.* et iterum, *quis gladiabitur in bello?* Horatius quoque *magno* inquit *impetu facto hastauerunt se omnes et calciauerunt et scutantes se inruerunt.* uides ecce quomodo haec actiua uerba inueniuntur, et non modo actiua simpliciter, uerum et tripliciter: manifeste enim ostendit sensus

---

3 ac] ad *N* ‖ 4 imfra *N* ‖ 5 ritę *N* ‖ 7 [im]probandus *N* ‖ 8 dedicimus *N* ‖ 10 Meius *vel* Mevis (me *corr.*) *N* ‖ dulcissimis *N* ‖ 14 aex *N* ‖ 22 metratus *N* ‖ astatus *ex* estutus *N* ‖ 23 [in]hanc *N* ‖ 24 pracinatus *N* ‖ 25 parantissimo *N* ‖ 26 suppitant *N* ‖ et quō̄ *N* ‖ 29 impetus *N*.

lectionis haec uerba secundum actiuam significationem bis agere et secundum passiuam tertia uice. dicis enim *hastauit se hasta* et *hastatus est hasta*. hoc et de omni uerbo, quod ornandi deornandiue efficientiam tenet, incunctanter accipi potest ut *orno*, *corono*, *calcio*, *uestio*, *amicio*, *cingo*, *tunico*, *hasto*, *gladio*, *mitro*, *armo*, *spolio*, *nudo*, *amicio*, *fraudo*. sic et secundum animi ornamentum ut *doceo*, *erudio*, *inbuo*, *instruo*, *informo*.

Uerum huius epistolae oportunus quidem finis inmineret; sed quaestio quae perdifficilis est ad soluendum, cogit sermonem paulo longius progredi. etenim cum a deponenti uerbo tria participia uenire non dubitetur, est uerbum deponens ex quo quattuor participia trahi uidentur ut *orior*, ex quo est *oriens oriturus ortus oriundus*. quaeritur itaque qualiter hac ratione uti debeamus, cum uerbum passiuum non sit, ex quo trahatur. *oriundus* uidetur quibusdam non esse participium, sed nomen participii temporis futuri simile ut *furibundus*, *laetabundus*, *gaudibundus*, *natabundus*. sed haec opinio non mihi uidetur esse conueniens, nam participium *oriundus* nemo ambigit. sed super hoc G a l b u n g u m interrogans simul A e n e a m, ab eis uniter audiui, quia hoc participium sicut et *ortus* praeteriti temporis sit; unde et in annumeratione participiorum interposita coniunctione distinctiua, sic dicimus *oriens oriturus ortus* uel *oriundus:* ex quo ostendimus, haec

---

10. *Exc. Bern. 200, 7 et Leid. f. 80*[a]: Est quaestio perdificilis quaeritur (queritur *L*) itaque, qua ratione verbum deponens et tria participia (participia tria *L*) sunt ut orior, omens oriturus ortus oriundus cum non sit passivum ex quo trahatur. super quo Aeneam (eniam *L*) et Galbungum interrogans ita responderunt, haec (hec *L*) duo participia 'ortus' oriundus' unius (umus *B*) esse.

---

1 activa significatio *N* ‖ 3 astavit—astam *N* ‖ hastatus—hastam—hast$\overset{a}{u}$tus *N* ‖ 4 deor^{n}andive *N*, decorandive *Mai* ‖ 5 caltio *N* ‖ 6 amitio *N* ‖ 11 ser paulongius *N* ‖ a] ad *N* ‖ 13 quo quattuor *N* ‖ 15 ac *N*.

duo participia unius esse temporis, et ideo recte scribimus *oriundus erat*, non *erit*.

Sed hac soluta quaestione, alia in eodem participio suppetit quaestio, quare non scribamus *oriendus*, cum sit *oriens*. qui prudenter uerba nouerunt scribere, distinctionem in omnibus seruant, in modis et personis. sic enim declinatur *orior oriris oritur orimur orimini oriuntur*. sic et in omni uerbo tertiae coniugationis siue productae siue etiam correptae *u* in tertia persona pluralis numeri semper adsumitur, ut *audiunt legunt, metiuntur*. hoc ideo, nam si *e* scribatur, futurum tempus aestimatur. uidetur tamen mihi mirum esse, quare non sic scribitur *oriendus* per *e:* forte ne passiuum putetur esse uerbum, ut *legendus*. rursus quaero, cum *oriundus* scribitur, quare etiam in participio temporis praesentis non ita scribitur *oriens oriuntus*. hoc non est consuetudinare, nisi in participiis uerborum quartae coniugationis, ubi per octo per *i* et *e* ⟨in⟩ nominatiuo cassu, in reliquis cassibus *i* dempta *e* et *u* ponuntur, ut est *iens euntis* sic *quiens queuntis*, *transiens transeuntis* et cetera.

Alia nobis quaestio inminet solutionis satis indiga, quare sepe inuenimus scribi *standum sedendum audendum loquendum*, cum neutrali uerbo nonnisi duo participia uenire consuescant, et a deponenti tria tantum trahantur. hoc autem uidetur participium passiui uerbi

---

22. *Exc. Bern. 200, 12 et Leid. f. 80*[a]: Alia questio, quare scribi (scriptum *L*) invenimus sepe standum — addendum — cum a neutrali verbo (cum a neutralium bo *B*) — participia (participio *L*) et a deponenti tria tantum participia venire consuescunt (consues////cunt *B*). sed hoc ad inpersonalia verba referendum, quorum quae prediximus sunt inpraesentiarum (inpresenitiarum *B*): 'inpraesentiarum' (*om. L*) — adverbium temporale est (*om. L*) ut praesertim (praefertim *B*). *cf. infra p. 169.*

---

2 erit] *ex* erat *N* ‖ 11 nisi *N corr. Mai* ‖ 13 forte ne forte *N* ‖ 18 per i] *fort.* pro i ‖ in *add. Mai* ‖ 19 pununtur *N*.

imitari, cum dicis *gaudendum* siue *meditandum.* sed hoc ad inpersonalia uerba referendum, quorum participia sunt haec quae praediximus. sunt etiam participia quae deficere putantur temporibus, quod ualde mirum est, cum ipsa uerba non deficiant. credere itaque non debemus quod participia uerbis adhuc ex integro possitantibus deficere possint. participia autem talia sunt: *studens,* nam participium hic temporis futuri a plerisque negatur haberi, ut *studiturus* non dicatur; quod ignoro quam praue putetur, nisi forte cum praeteritum tempus indicatiuo modo uerbi huius non accidere credatur; quod penitus non conuenit, quia sepe legimus *studui.* est etiam aliud participium temporis futuri, quod solummodo ceteris abdicatis inueniri posse aestimatur, ut *urguendus,* quasi *urguens* legi non possit; quod quia frequentissime legimus, exemplis non indiget. sic etiam *urgiturus* et *urgitus.* dicunt etiam quod *coeptus* defectiuum participium sit: conpellimur et nos in hoc assentiri eis, quia *incipio* neutrale uerbum est. sed forte dicas, quia *capio* actiuum est, ex quo *coeptus.* non ita est, nam ex hoc uerbo secundum passiuam significationem non *coeptus* sed *captus* uenit.

Mirans itaque quomodo passiui uerbi participium a neutrali uerbo uenire possit, super hoc Aeneam interrogasse memini, et taliter mihi respondit: hoc non esse participium, sed nomen adiectiuum participio simile. hoc Aeneae de isto participio iudicium est. cum itaque audissem eum diffinite dicentem, quod a defectiuis uerbis defectiua participia semper esse debeant, interrogaui eum dicens: *quomodo ergo, mi domine, ab illo uerbo, quod in personis defecit, inuenimus participium nasci, ut est 'decens' a decet?* tunc ad me subridens ait: *moneo te, fili, ne similitudine aliqua seducaris:*

1 emitari *N* ‖ 7 po[s]sitantibus *N*, poscitantibus *corr. Mai*, prostantibus *Hartel* ‖ 10 brevem *N*, bene *Mai* ‖ 14 invenire *N* ‖ 18 defectium *N* ‖ 23 mira mirataq: *N*, mirans itaque *Mai* ‖ 24 neutrale *N* ‖ 28 ad *N* ‖ 30 dom̄e *N* ‖ 32 diecet *N*.

multi etenim non intellegentes uim latinae orationis, ducti similitudine, partes pro partibus ponunt; sicut et illud, quod sepe legere solemus 'inpraesentiarum' confundunt nescientesque quid sit, demunt syllabam extremam 'rum' ut ponant 'in praesentia', facientes ablatiuum casum cum praepositione, quod omnino conueniens non est. nam 'inpraesentiarum' unum aduerbium facit temporale, ut sit quasi 'praesentim' simile: et in hoc modo seducuntur, quia putant fatis 'decens' participium esse. nam haec uerba, quae secundum personas deficiunt, ut 'decet, oportet, tedet' et cetera, participia nulla habent. superest ergo ut 'decens' intellegas nomen esse adiectiuum, participii quidem simile, sicut et 'condecens' es 'indecens' et 'perdecens'. haec Aeneas. uerum quoniam de participio et in hoc et in supra memorato sepe opusculo sufficienter edisseruisse me arbitror, oportunum huic epistolae finem dabo.

VI. DE CONIUNCTIONE.

Uidetur mihi, fili carissime, haec pars orationis, quae coniunctio uocatur, similis esse incastraturis quibusdam uel nexuris, quibus uincienda quaecumque colligantur molimina, maximeque tabulatorum. tali etenim modo haec particula coniungit et conglutinat dictiones ac sententias. cuius potestatem in quinque species diuisam ueteres annumerant, quarum prima est copulatiua, quae proprie dicta coniungit. in copulatiuis coniunctionibus, quae numero sex sunt *et ac at adque ast, ce* graeca assumitur: extreme enim apud Grecos pro *et* semper ponitur. et haec copulatiua subiunctiui ordinis fieri solet apud nos dumtaxat: ceterum in sua

4 extremaᴦ+ *N*, extremam *Mai* ‖ 8 simili *N* ‖ 9 vatis *N* ‖ 15 spẹra *N* ‖ 16 ẹdisfeṛmissime (e_1 *ex* i) *N* ‖ EXPLICIT QUINTA DE PARTICIPIO. INCIPIT SEXTA DE CONIUNCTIONE *N* ‖ 18 carissimę ‖ 21 mulimina *N* ‖ maximęquę *N* ‖ etenim (e_2 *ex* i) *N* ‖ 25 ꝑp[i] aedicta *N*.

propria lingua sepe praeponitur. a nobis autem pronomini demonstratiuo uel reuelatiuo, quae monosyllaba sunt, subiunctim adplicatur per syllabae illius ut puto adiectionem, ut si dicas *hicce haecce hocce isce eace idce.* sed et omnibus pronominum cassibus praedictorum subiungi potest. sed forte dicas, quia pronomen relatiuum generis feminini *ea* non unius syllabae, sed duarum est; uerum est quidem quod duo syllabae sint *ea*, sed tunc id fiat, quando nouissimam consonans quaelibet consequetur, ut *eam*, *eas*, *eos* et cetera, ut una longa litera contra duas breues conponderata, utraque syllabam faciat; nam duae solae uocales in unam syllabam redigi possunt: unde quia *ea* una syllaba est, adicimus *ce.* non necesse fuerit. *&* uero duae sint literae *e* et *t*, sed in copulatione uno stilo caraxantur et sub una dictura dicuntur. sed in uerbo tertiae personae non *&*, sed *et* scribi debet, ut *uacet sulcet.* errant etiam qui in copulatiua *ac* aspiratiuam *h* scribunt, quae in solo habenda pronomine est, quod per omnes cassus hanc eandem receptat, ut *haec huius huic hanc ab hac.* sciendum sane est, quod in coniunctionibus potestas sepe motetur, pro qualitate sententiarum ac ratione sensuum. nam *ast* et *at* sepe non copulatiuae coniunctiones sed expletiuae, siue ut melius dicimus, discretiuae dicuntur: non tam enim sententias coniungunt quam discernunt. nescio enim quomodo expletiuas uocemus, quae et sensus et personas motant ac discrepare faciunt. sunt autem hae coniunctiones discretiuae: *at ast sane uero porro autem ceterum.* sunt etiam aliae coniunctiones, quae copulant sententias, quaeque licet pro causalibus uel rationalibus accipi dicantur, si ueritas nominis iuxta qualitatem sensus inquiratur, rectius conplectiuae dicendae sunt. quae sunt autem conplec-

---

1 pnomini *N* ‖ 2 momonassyllabae *N* ‖ 3 amplicatur *N* ‖ per] p *N* ‖ 5 casus *N* ‖ 10 consequentur *N* ‖ 13 ea *s. l. N* ‖ 14 addicimus *N* ‖ non] non vero *Mai, fort. recte* ‖ fuerit ut et *coni. Mai* ‖ 17 & sed & — & uac& sulc& *N* ‖ er[r]ant *N.*

tiuae? *cum dum nam namque quia quoniam etenim enim* et cetera.

Mirandum autem, immo deflendum est totoque lugendum affectu, quod cum ceterae orationis partes, tum maxime coniunctiones confusae et circumiectae sint, in tantum ⟨ut⟩ inter causales et rationales nulla pene distantia sit. Donato meo parcam, qui hanc orationis partem maxime confundit, quod frater eius Don rectissime reprehendit, qui rectissime iterauit: sunt coniunctiones iteratiuae, quae eundem sensum eandemque sententiam iterant; quae sunt: *item itemque itidem idemtidem tantundem rursum denuo iterum.* sunt tamen apud Affros scriptores, qui haec aduerbia potius adfirmant esse iterandi.

Causales autem coniunctiones sunt quae retractandi et quodammodo destruendi sententiam habent causam; quae sunt: *si nisi nisitamen uerum saltimne sed donec usquequo quoadusque usquedum quatinus quamdiu quamuis quamquam quamlibet siquidem* et cetera. rationales autem sunt quae ex praecidente sententia rationem sequentis requirunt; quae sunt: *ergo ideo idcirco itaque propterea epita igitur ceros quamobrem proinde prohoc quapropter propterquod* et cetera. sunt etiam quaedam coniunctiones adsimilatiuae; dicuntur eo quod a uerbis similitudinis respondent, ut *sic ita perinde.* sunt etiam participes, quae et aduerbia et coniunctiones communi modo dicuntur, ut *paulatim utique etiam equidem interea praeterea.* dicimus enim *interea* coniunctionem rationalem pro *ergo.* dicimus etiam *interea* aduerbium temporis pro *tunc.* dicimus etiam loci aduerbium ut *ubi.* tunc etiam ipso dictionis breuiatur accentu. sunt etiam coniunctiones reuelatiuae, quae sensum reuelant, ut *scilicet uidelicet illicet.*

---

4 orationes *N* ‖ 6 ut *add. Mai* ‖ 8 quot *N* ‖ 9 quia *N* ‖ 10 coniunctionis *N* ‖ 13 inter Afros *coni. Mai, nam post* inter *spatium est in codice* ‖ quae *N* ‖ 16 habet *N* ‖ 19 [quā]libet *N* ‖ 24 coniunctiones] quae *add. Mai* ‖ 26 partes *N*, pariter *Mai* ‖ 29 enim *N* ‖ 31 accento *N*.

Scire et hoc debemus, quod coniunctiones omnes aut praepositiuae aut subiunctiuae aut communes sunt. sunt etiam quae nullius ordinis. sunt praepositiuae: *et at si quoniam ac atque porro ceterum ceros.* subiunctiuae: *autem uero, que scilicet* et cetera. communes: *ergo ideo itaque, idcirco perhoc proinde, epita igitur, que.* nullius ordinis sunt: *iterum paulatim saltim,* non enim ad ordinem dictionis, sed ad qualitatem sensus attinent.

Possim quidem de coniunctione paulo latius tractare, sed quia et a nobis et a multis sepe scriptum est, idcirco posita una dictione, quae utilis fore legentibus censenda est, cetera relinquemus intacta. duae coniunctiones si una in dictione positae fuerint, id est conplectiua et rationalis, a sese soluentur et nullius alterius sententiae ratio poscetur, ut: *quoniam ergo, quia igitur, ideo quia, unde quoniam, quoniam idcirco* et cetera. hiis dictis finis epistolae inponendus est.

VII. DE PRAEPOSITIONE.

Septima mihi epistola de praepositione ordienda est. sed quia de usitatis praepositionibus usitatus sermo

---

19. *Exc. Leid. f. 82*[b]: De praepositionibus musitatis (*lege* inusitatis) ex quarto latinitatis genere philosophie accusativae praepositiones: eon pro apud, ciron pro adversum, materion pro circa, statuim pro pene, farac pro secundum, sarium pro propter, giabil pro in citra, luim pro iuxta, salion pro ante, tharost pro citra, rectim pro erga, relas pro prope, longeon pro ultra, spelum pro supra, caom pro penes, levim (*ex* clevim) pro secus. nunc ablativi casus praepositiones: respon pro coram, peipsa (p_1 *ex* ꝑ) pro sene, aram pro tenus, aspois pro palam, apsa pro absque, at utrisque casus praepositio: sandon pro super, madus pro subtus, lidon pro subter.

---

2 communis *N* ‖ 4 poaro *N* ‖ 5 quae *N* ‖ 6 per hoc quọḍ *N* ‖ aepita *N* ‖ 8 ad] et *N* ‖ ad] et *N* ‖ 15 a sē a sē *N* ‖ EXPLICIT SEXTA DE CONIUNCTIONE. INCIPIT SEPTIMA DE PRAEPOSITIONE *N* ‖ 19 ordenda *N*.

pene pueris philosophorum est, ideo inusitatas praepositiones ex quarto philosophiae latinitatis genere sumamus, hoc primitus scientes, quod monosyllabae praepositiones nullum aliud praeter usitatum genus habeant, ut *a ad e de ex pro prae cis post trans in sub cum clam.* hae in nulla experta, qua utimur latinitate, penitus habentur. dabo ergo praepositiones cassus accusatiui: *con* pro *aput*, *salion* pro *ante*, *cyron* pro *aduersus* uel *contra*, *trasso* pro *citra*, *matyrion* pro *circa*, *rectim* pro *erga*, *statuim* pro *pone*, *relas* pro *prope*, *farax* pro *secundum*, *longeon* pro *ultra*, *sarium* pro *praeter*, *sepelum* pro *supra*, *gabil* ⟨pro *usque ad*⟩, *caom* pro *penes*, *liuim* pro *iuxta*, *leuim* pro *secus*. nunc ablatiui praepositiones: *respon* pro *coram*, *aspon* pro *palam*, *peripsa* pro *sine*, *absit* pro *absque*, *aram* pro *tenus*. item ad utrumque communes, *padon* pro *super*, *lindon* pro *subter*, *madus* pro *subtus*.

Nunc nisi molestum est, ut haec luceant quae paulatim obscura sunt, maiorum demus exempla. loquitur ecce Andrianus quidam, uir in soluendis problismatibus admodum eruditus '*con tecta numande iubelos soni et laetitiae*'. hoc est dicere *aput habitatores tectorum*. Glengus quoque ille nostri Maximiani pater in expositione de diis facta ita exorsus est: *salion solem dii erant*, id est *ante solem*. idem etiam in latinitate opimus erat, alio intulit in loco *sepelum pereneum uissere montem*, id est *supra montem*. Galbungus quoque in quadam epistula ad Assianum scripta Gurgilium, *altitudo* inquit *eloquentiae tuae gabil peruenit aethera*, id est *usque ad aethera*. ego quoque olim, *bellatis* inquam *cyron me*, hoc est *contra me*. harum praepositionum accentus non tam subtiles sunt in uersu

---

1 id et *N*, idcirco et *Mai* ‖ 3 monassyllabae *N* ‖ 4 usutatum *N* ‖ 6 expta *N* ‖ 7 da *N* ‖ 8 eon *N* ‖ 10 erga (a *ex* &) *N* ‖ 11 farax secundum pro *N corr. Mai* ‖ 12 pro usque ad *add. cf. infra* ‖ 14 praepositionis *N*[1] ‖ 19 paulatim *N*, paululum *corr. Mai* ‖ 21 eon *N* ‖ 25 idem] id est *N corr. Mai* ‖ 31 cyçeron *N*.

quam necessarii propter tegenda misteria et propter experimentum docendae huius latinitatis. haec de inussitatis praepositionibus dicta sufficiant; nunc ad nostras redeamus quae in usu semper sunt.

Nulla praepositio debuit in *d* finire, nisi quod nos necessitas cogit discernendorum utique fonorum maiorum scita transgredi. nam quia aduerbium in *t* exire certissimum est uel coniunctionem, ut *ad*, cogimur in praepositione adscribere per *d*. nam *at* aliquoties aduerbium temporis est praesentis, iuxta illud Uirgilianum: *at pergite ad proeliandum*, id est *nunc pergite*. *aput* autem per *t* semper scribi debet: sed quia *apud* nomen scribitur neutrale ligni scilicet illius, quo tundenda quaeque uel terrae iniectanda feriuntur, idcirco *aput* per *d* scribere solemus.

Inter *cis* et *citra* hoc interest, quod *cis* ad proximiorem interposito dumtaxat monte uel flumine, *citra* uero ad longiorem pertinet locum, unde et citeriora et longiora dicuntur. *trans* uero ad utrumque referri potest, licet motabiliter, hoc est in transitu tantum sic accipiatur. nam quicumque scribere uel etiam dicere audent *aliquos habitasse trans mare*, non incaute tantum sed pessime ac peruersissime dicunt. ita enim ordiri debet sententiam, ut dicatur *trans mare uadunt* uel *ueniunt; habitant autem cis mare uel citra*. inter *ultra* et *citra* non parua distantia est: nam *citra* etiam montis uel fluminis interiectu dici potest; *ultra* uero ad ultima uel remotissima loca uel deserta semper refertur. inter *absque* et *sine* hanc ueteres ponebant discretionem, quod *sine* semper in bonam ferebant partem, *absque* autem in malam, ut *sine peccato*, *absque sapientia*. sed hoc obseruamentum utrimque confusum est. non autem satis certum est utrumnam utrumque utroque dici possit modo, an potius scriptorum errore

---

3 nostrã *N* ‖ 7 te *N* ‖ 11 ac *N corr. Mai* ‖ 18 ceteriora *N* ‖ 26 paura *N*, pauca *Mai* ‖ 31 ut] et *N* ‖ 34 scriptorum (u *ex* e) *N* ‖ errorem *N*.

ordo ratioque dictorum commixta sint. hoc sane omnibus recte legentibus datur intellegi, quod *sine* inconmutabili ratione ad id refferatur quod cuiquam rei omnino non inest; *absque* uero ad duplicem sensum pertinet, siue eius rei qua quis in totum caret, ut dici solet *animalia sunt absque intellectu* intellectum utique non habentia: siue eius, excepta qua ceterae uel obscurantur uel negantur, uel etiam eius cum qua simul aliqua uindicantur.

Multa sunt huius rei exempla iuxta illud quod et ego hesterno feceram anno, cum librum de mundi creatione commentarium aduersus paganos ediderim, cuius principium est: *absque deo nullus est solo, qui omnia creat.* hiic est obscuratio et negatio simul et laudatio continetur: cuncti enim dii qui dicuntur, obscurantur et negantur, et solum omnium laudatur deus. hunc sensum habet et *praeter*, secundum illud *nullus praeter te sapit.* in eo autem quod Andreas quidam scribsit de Pyrrho *absque Assiae* inquit *uiribus, in comitatibus habuit X milia*, hoc <est> dicere *cum Assiae uiribus. tenus* a multis subpositio, eo quod subiungitur, sic uocatur, ut dicimus *nocte tenus.* et conposita *qua* cuniunctionem ex se reddit causalem, ut *quatenus dicat*, hoc est *usquequo dicat. ante* quoque duplicem habet sensum: siue enim de anteritate temporis dicitur, ut illud *ante secula fuit;* siue etiam pro *coram* accipitur, ut illud: *ante tribunal sedebat* hoc est *coram tribunali. circum* et *circa* et *erga* a nobis pridem quid intersit ante expositum est. itaque de praepositionibus haec breuiter satis edicta fiant.

---

2 incomutabili *N* ‖ 7 eius] rei *add. Mai* ‖ 8 cum] eum *N* ‖ 9 vindicatur *N* ‖ 11 esterno *N* ‖ 12 cūmentatorium *N* ‖ aediderim *N* ‖ 14 huc *N* ‖ 18 praeterite *N* ‖ quidem *N corr. Mai* ‖ 19 Pyrro *N* ‖ Asia *N corr. Mai* ‖ 20 est *add. Mai* ‖ 28 inter circum *Mai* ‖ 29 intersint *N* ‖ EXPLICIT SEPTIMA DE PRAEPOSITIONE.

VIII. DE INTERIECTIONE.

Nunc de ⟨interiectione⟩ pauca dicamus. interiectio est quidem pars orationis, sed tam inusitata, ut nisi quia a Grecis non adnumeratur, latina esse non putetur. in oratione autem, quae raro a nobis legitur, multae interiectiones sunt, earumque significationes copiosae sunt. gloriandi, ut *rassam*, *rauc*, *samia*, *sarap*. laetandi, ut *euge*, *salecon*. post clamandi, ut *heu*, *ehunaue*. festinandi, ut *max* et *cetiu*, *salum*. laborandi, ⟨ut⟩ *faticalpin*, *eugan*. mirandi, ut *euax*, *affario*. suadendi, ut *quesgoor*. gemendi, ut *tatans*. lugendi, dolendi, ut *pappen*, *leon*. haec de interiectione dicere contenti cetera praetermittamus: nulla enim pene earum ad dicendum nobis prompta est excepta una quam pene praetermiserimus, quae est lamentandi cum aspiratione dicenda, ut *uae*, quae tam firma est, ut a multis ambiguatur, utrum nomen an uerbum an certe aduerbium sit.

Licet in clausula operis mei ludos tibi philosophorum exponere, licet ex pluribus paucos tres de A e n e a e ponamus sermone. dixit mihi: *uide, fili, doceat te lapis hic nudus, quem uides aquis conrossum; sic sapiens aquis suis conroditur, hoc est sapientiae studiis infoenosum in mundo habitat.* uidens praeterea solem orientem *ecce* inquit *equus ex suo silit repagulo, totum percurrens campum, quoad idem equile reuersuro mulae cum pullis locum dat siliendi in campo caelorum.* in *mula* lunam, in *pullis* stellas, in *repagulo* mare significans. tertio

---

INCIPIT NUNC OCTAVA DE INTERIECTIONE *N* ‖ 1 interiectione *add. Mai* ‖ 3 adnumeranur *N* ‖ 7 salec̃ *N* ‖ ehunave] *an* eheu ave *vel* euhoe? ‖ 8 unt *N* ‖ ut *addidi* ‖ 9 suadandi *N* ‖ 10 gimendi *N* ‖ legendi *N* ‖ dolandi *N* ‖ 13 diccendum *N* ‖ prumpta *N* ‖ 18 liceat *Mai* ‖ lidos *N* ‖ 20 sermones *N* ‖ 22 studis *N* ‖ infaenosus *Mai* ‖ 23 habitat] *Hartel*, habeto *N*, habetur *Mai* ‖ praetereā *N* ‖ 24 equus] decius *N corr. Mai* ‖ rapagulo *N* ‖ 25 equele *N* ‖ neversuro *N corr. Mai* ‖ 26 caelum *N corr. Mai* ‖ 27 irapagulo *N corr. Mai* ‖ tertia *N*, tertium *Mai*.

dixit: *quis amat? nisi qui non redamat.* Galbungi ludus est *quae, inquiatis, tota una transuolans hora puncta? anthropeani mens uno sub totum momento peruolans polum.* mei quoque lusculi et in cunctis tibi pareant minimi, qui plus aedificent quam noceant lectorem: *uatum personet ponticum ponto ex natum naturo naturum naturam nataturo: terni terna flumen fontes fronda ex una undatim daturi sepna semper atur aspirannis perennis rectis re perque tura toregmatis magna dei decies dena dilfensum quam possit molos minulatur atroci saeuo seu ignoro nimphae neganda. gnaro ab ignando, gnaris ab gelandis. leto lectisque lux oro suis solim in trono trino uno omni praesim potente deo digna regna regnaturo torii per cuncta cunctorum aeterno aeuo efandi secula.*

---

1 radamat *N* ‖ 3 anthrophea *N* ‖ 4 et] *fort.* vel ‖ 5 quae pius *N corr. Mai* ‖ 7 natum̄ *N* ‖ nata^{ta}turo *N fort.* nata naturo ‖ 11 ignoro (o, *ex* d) *N* ‖ 12 gnaris] r *in ras. N* ‖ ab gelan *N in ras.* ‖ 15 efandi *vel* esandi *N* ‖ secula] *lusculorum neque sensus extricare neque verba emendare potui* ‖ FINIUNT BIS QUATERNE MARONIS EPISTOLAE FELICITER SALTORE PERSCRIPTAE//// *N.*

I. INDEX AUCTORUM QUOS CITAVIT VIRGILIUS.

II. INDEX NOMINUM.

III. INDEX VERBORUM ET LOCUTIONUM PRAECIPUARUM.

Corrigenda et addenda.

p. 14, 18 *l.* secundum illud Lupi
„ 22, 6 adn. *l.* hac f. *om.*
„ 44, 17 *add. in test. Exc. Bern. 198, 30 et Leid. f. 76a:* Adverbia — ipso.
„ 45, 14 *l.* genitivum
„ 60, 25 adn. *l.* FIGVRA *N*
„ 62, 21 *l.* induxerit
„ 65, 27 *l.* noscantur
„ 72, 12 adn. *add.* DE CONIVNCTIONE *N*
„ 72, 15 *l.* ita dumtaxat
„ 128, 23 *l.* licet *se*
„ 149, 26 *l.* singularis
„ 167, 16 *l.* *oriuntis*
„ 174, 13 *l.* *aput* nomen
„ 177, 7 *fort. sic legendum:* nam quia adverbium — coniunctionem ut *at,* cogimur in praepositione *ad* scribere per *d.*